

NSV LIIDU AJALUGU

VIII K.L.

A-28246

I. A. FEDOSSOV

NSV LIIDU AJALUGU

ÕPIK VIII KLASSILE

KIRJASTUS „VALGUS“
TALLINN 1966

Originaali tiitel:

И. А. Федосов

ИСТОРИЯ СССР

Учебное пособие для VIII класса

Утверждено министерством просвещения РСФСР

Издательство «Просвещение»

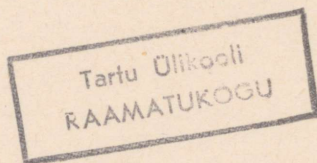
Москва, 1966

Kaane kujundus E. Tali

Tõlkinud:

M. Arukaevu, E. Jaanvärk, K. Kala, E. Orgmäe
ja E. Tarvel

Raamatu metoodilise aparadi ettevalmistamisest
võtsid osa S. J. Levin ja L. I. Petrova

Федосов Иван Антонович

ИСТОРИЯ СССР

Учебное пособие для VIII класса.

Обложка Э. Тали

На эстонском языке

Издательство «Валгус», Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetaja E. Kaarde. Kunstiline toimetaja H. Keigo
Tehniline toimetaja S. Kohu. Korrektorid H. Kaharja
V. Leibak

Ladumisele antud 27. IV 1966. Trükkimisele antud 25. XI
1966. Paber 60×90, 1/16. Trükipoognaid 12 + kaardid. Arves-
tuspoognaid 13,83. Trükiarv 17 000. Tellimise nr. 3473. Hans
Heidemanni nimeline trüükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19. II
Trükipaber nr. 2 — Kohila Paberivabrik

Hind 25 kop.

SISSEJUHATUS.

VENE IMPEERIUM XVIII JA XIX SAJANDI VAHETUSEL.

Territoorium ja elanikkond. XIX sajandi alguses laius Vene impeerium tohutul maa-alal Valgest merest põhjas kuni Kaukasuseni ja Musta mereni lõunas, Balti merest läänes kuni Vaikse ookeanini idas. Vene riik asus Euroopa idaosas ja Aasia põhjaosas. Tema pindala oli 16 miljonit ruutkilomeetrit.

Venemaa rahvad löid oma töö ja kangelasliku võitlusega võimsa riigi, harisid asustamata maadel üles määratu suuri alasid.

Kliimaatilised tingimused olid Venemaal väga erinevad. Euroopa-Venemaa põhjaosas ja Siberis oli külm polaarkliima: pikk ja karm talv ning väga lühike suvi. Kesk-Venemaal ja Lõuna-Siberis oli mõõdukas kliima, lõunarajoonides aga soe ning põlluharimiseks soodus kliima. Venemaa oli rikas metsade, jõgede ja järvede poolest. Lõunaosas laiusid piiritud stepid.

Venemaa rahvaarv oli XVIII sajandi lõpul 36 miljonit inimest.

Venemaa oli paljurahvuseline riik. Tema koosseisu kuulusid mitmesugused rahvad: venelased, ukrainlased, valgevenelased, Baltimaade rahvad, tatarlased, baškiirid, tšuvašid, marid, mordvalased, Siberi rahvad ja paljud teised, kes seisid erineval ühiskondliku arenemise astmel. Elanikkonna põhiosa moodustasid venelased, keda oli 60—70% kogu elanikkonnast.

Oma majandusliku ja ühiskondlik-poliitilise arenemise taseme poolest jäi Venemaa maha eesrindlikest Lääne-Euroopa maadest, kus oli juba kindlustunud kapitalism.

Majandusliku arenemise põhjooned. XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi alguses valitses Venemaal veel jagamatult feodalism. Valitsevaks klassiks olid mõisnikud (aadel), kes moodustasid kõigest 1% elanikkonnast. Neile kuulus peamine rikkus — maa. Neile

kuulus ka talurahva põhimass, kes oli neist feodaalses sõltuvuses. 55% talupoegadest olid pärisorjad. Mõisnik võis neid müüa, kinkida, vahetada, valitses nende elu üle, nagu tahtis.

Ülejäänud 45% talupoegadest, niinimetatud riigitalupojad, olid riigi omandiks, kelle kasuks nad kandsid ka feodaalkoormisi.

Venemaa oli põllumajanduslik maa. 94,5% tema elanikkonnast elas maal ning tegeles põllumajandusega, ja ainult veidi üle 4% oli linlasi — kaupmehi, käsitöölisi, teenijaid jt.

Kuid feodaalkord hakkas lagunema juba XVIII sajandil. Arenes tööstus, kasvas sise- ja väliskaubandus, lõid kõikuma põllumajanduse patriarhaalsed ning naturaalmajanduslikud alused. Küla majanduselu seostus üha tihedamalt linnaga, põimus kaubanduslike vahekordadega, turusuhetega, s. t. turul müüdi põllumajandussaadusi ning osteti tööstustooteid. See kõik kõneleb sellest, et feodaalkorra rüpes kasvasid uued, kodanlikud suhted. Venemaal hakkasid kujunema uued klassid, kapitalistliku ühiskonna klassid: kaubandus-tööstuslik kodanlus ja proletariaat. Kuid see protsess toimus väga aeglaselt. Feodaalkord ei loovutanud oma võimu ilma võitluseta.

Peamiseks majandusliku arenemise pidurdajaks oli pärisorjus: talupoegade feodaalne sõltuvus mõisnikest. Pärisorjade sunnivii-siline töö oli vähe viljakas, kuna pärisorjuslik talupoeg, kes töötas mõisniku heaks kepisundusel, ei saanud oma töö eest midagi ega olnud seepärast huvitatud tema tulemustest.

Selle aja paremad inimesed mõistsid, et maa edasiarenemine pole võimalik, kui ei likvideerita pärisorjust. Oma raamatus «Reis Peterburist Moskvasse» paljastas A. N. Radištšev raevukalt pärisorjuse pooldajaid ning nõudis pärisorjuse likvideerimist. Kuid mõisnike põhimass hoidis visalt kinni pärisorjusest, tahtmata seda kaotada ja isegi mitte mõnevõrra kergendada talurahva olukorda.

Venemaa poliitiline kord ja tema rahvusvaheline olukord XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi alguses. Oma poliitilise korra poolest oli Venemaa isevalitsuslik monarhia. Riigi eesotsas seisis tsaar ehk, nagu teda nimetati, Venemaa isevalitseja. Tsaari kroon läks käest kätte pärimise teel — tsaari vanemale pojale, kui tal aga ei olnud poegi, siis vanemale vennale. Monarhi võimu ei piiranud mingid seadused ega mingid riigiasutused. Tsaar valitses riiki nii, nagu tahtis, kedagi või midagi arvestamata. Tal oli tohutu suur ametnike armee, keda ta värbas aadlike hulgast. Need allusid ülemvõimule vastuvaidlematult, kuna nad sõltusid sellest täielikult. Venemaa oli jaotatud 50 kubermanguks, mille eesotsas seisisid kubernerid, kellel oli kohapeal despootlik võim.

Tsarism, kes kaitstes mõisnike-pärisorjapidajate huve, lammatas rahvaste vabadust, ajas reaktsioonilist sise- ja välispoliitikat, pidurdas maa arenemist.

Keskvõimuorganid olid XVIII sajandi lõpuks täiesti korrast ära: Peetri-aegsed kolleegiumid olid juba ajast ja arust ning fak-

tiliselt lakanud tegutsemast, uusi asutusi aga polnud veel loodud. Kerkis ülesanne kujundada otsustavalt ümber kogu riigivalitsemine.

XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi alguses toimusid maailmas väga tähtsad sündmused, mis avaldasid suurt mõju ka Venemaa ajaloole. Prantsusmaal võitis kodanlik revolutsioon. Prantsuse rahva kangelaslik võitlus feodalismi vastu äratas rahvad sajanditepikkusest unest, kutsus neid võitlema vabaduse ja õigluse eest. Euroopa riikide reaktsioonilised valitsejad, sealhulgas ka Vene tsarism, püüdsid revolutsiooni lämmatada relvastatud jõuga. Kuid visad ja verised sõjad, mis maksid sadu tuhandeid inimesi ja määratu suuri rahasummasid, lõppesid interventide purustamisega.

Prantsuse revolutsiooni võit ning tema ideede levimine avaldasid suurt mõju ka Vene ühiskonnale. Tema eesrindlikus osas hakkasid üha valjemini kõlama hääled, et on vaja likvideerida isevalitsus ning kaotada pärisorjus. Mõtted vabadusest tungisid järjest sügavamalt rahvahulkadesse.

Kuid siiski kulus üle kuuekümne aasta rahva visa, kangelaslikku võitlust, tema paremate esindajate — revolutsionääride raskeid kannatusi ning ohvreid, selleks et sundida isevalitsust kaotama pärisorjus.

ESIMENE OSA.

VENEMAA XIX SAJANDI ESIMESEL POOLEL.
TSARISMIVASTASE REVOLUTSIOONILISE
VÕITLUSE ALGUS.

ISEVALITSUSE SISE- JA VÄLISPOLIITIKA XIX SAJANDI ALGUSES. 1812. AASTA ISAMAASÕDA.

§ 1. ISEVALITSUSE SISE- JA VÄLISPOLIITIKA.

Tuletage meelde, millised reformid teostas Katariina II ja mis eesmärk neil oli.

Paleepööre 1801. aastal. XIX sajandi algust tähistas tsaari isevalitsuse ajaloos uus paleepööre.

Paul I lühike valitsemisaeg jättis Vene riigile rasked jäljed. Paul oli julm valitseja, despootlik, haiglaselt umbusklik ja meelevaldne inimene. Sise- ja välispoliitikas talitas ta oma tujude järgi, kedagi või midagi arvestamata. Vihates oma ema Katariina II, püüdis Paul I kõike teistsiti teha, kui ema oli teinud; tühistas ema poolt väljaantud seadused ja määrused ning kehtestas nende asemel uued. See tõi suurt segadust riigi valitsemisse.

Välispoliitika oli samuti ebastabiilne. Paul I sõlmis ja tühistas järelemõtlematult lepinguid välisriikidega ning kuulutas sõdu. See tõi kaasa tõsiseid konflikte selle aja suurimate riikidega: Inglismaa, Austria ja Preisimaaga.

Tsaari julmusel ja despotismil polnud piire. Mõnikord saatis raevunud tsaar kõige väiksema eksimuse eest Siberisse asumisele terved polgud. Ta saatis endale vastumeelseid aadlikke ja ohvitseri sadade kaupa pealinnast välja, pani vanglasse ning saatis Siberisse.

Suur rühmitus aadlikke — kaardiväeohvitseri, õukondlasi, ametnikke — sepihtesid vandenõu, et kõrvaldada vastuvõetamatu tsaar ja seada tema asemele teine, targem ja kuulekam. Vandenõulasi toetas troonipärija, tsaari vanem poeg Aleksander.

Õöl vastu 12. märtsi 1801. a. tulid vandeseltslased paleesse, tungisid tsaari magamistuppa ja tapsid ta. Troonile astus **Aleksander I (1801—1825)**.

Aleksander I. Uue tsaari iseloomu põhijoonteks olid kavalus, silmakirjalikkus ja variserlikkus. Varasest lapsepõlvest peale tuli

tal laveerida vanaema ja isa vahel, kes vihkasid teineteist õelalt ning olid alatasa omavahel riius. Uus tsaar oli nõrga tahtejõuga ja laisk inimene. Kasvatajad rääkisid, et ta pole ühtki raamatut lõpuni lugenud. A. S. Puškin visandas hiljem iseloomustuse sügavuse ning kuju ereduse poolest meeldejäáva portree tsaar Aleksander I-st:

Nõrk keiser, keigar kiilaspäine,
tööd vihkav salakaval mees,
ausärra sattund juhuslikult,
me kohal skeptrit kandis siis.

Aleksander I oli samasugune isevalitseja ja pärisorjuslane, aadli huvide väljendaja ja kaitsja nagu tema eelkäijadki. Kuid oma valitsemisaja alguses püüdis ta võita populaarsust ning ajas seepärast poliitikat peenemate meetoditega kui tema isa. Aadli laiade ringkondade poolehoiu võitmiseks töötas ta oma manifestis valitseda oma vanaema Katariina II «seaduste ja südame» järgi. Ta likvideeris kõigepealt mõned Pauli valitsemisaja kõige raskemad tagajärjed: amnesteeriti Paul I ajal põlu alla sattunud aadlikud, kergendati Venemaale sissesõitu ning sealt lahkumist, pehmendati mõnevõrra tsensuuri ja eemaldati õukonnast Pauli lemmikud. Need abinõud ei riivanud isevalitsusliku korra aluseid, kuid löid näiliku liberalismi paiste tsaari «hoolitsemisest» oma alamate eest. Väga tähtis sündmus XIX sajandi alguses oli Gruusia vabatahtlik ühinemine Venemaaga 1801. aastal, millel oli tohutu suur positiivne tähtsus gruusiä rahvale. Üksikasjalisemalt on sellest juttu allpool.

Reformid riigi halduses ja hariduselus. Kõige suurem tähtsus oli riigi halduse alal teostatud ümberkorraldustel. Keskvoimuaparaat korraldati tunduvalt ümber. Vanade Peetri-aegsete kolleegiumide asemele asutati ministeeriumid, kus minister oli ainuvõimuliseks juhtijaks.

Erinevalt kolleegiumidest oli ministeeriumidel kohapeal neile alluvaid organeid. See võimaldas paremini juhtida üksikuid riigivalitsemisharusid. Iga ministeeriumi tegevusväli oli täpselt piiritletud. Moodustati sõja-, mere-, välis-, haridus-, rahandus- jt. ministeeriumid.

Kõrgeimaks valitsusasutuseks riigis kujunes sel ajal loodud Riiginõukogu. Tema koosseisu kuulusid ministrid ja teised kõrge- mad ametnikud. Ta oli nõuandvaks organiks tsaari juures.

Hariduse alal ellurakendatud abinõud olid positiivse tähendusega. Haritud spetsialistide ja ametnike ettevalmistamiseks suurendati kesk- ja kõrgemate õppeasutuste arvu. Nendesse pääsesid tegelikult ainult aadlikud. Kaasanis, Harkovis, Peterburis ja Tartus asutati ülikoolid. Loodi mitmed ülikoolile lähedaste õppekavadega lütseumid, sealhulgas Tsarskoje Selos, kus õppis A. S. Puškin. Hoopis vähem pöörati tähelepanu algkoolile. See on ka aru-

saadav: pärisorjuslik riik takistas hariduse levimist «alamate» seisuste hulgas.

Kõik need ümberkorraldused ainult kaunistasid «Vene isevalituse näotu hoone» fassaadi, kuid jätsid puutumata tsaarimonarhia ja pärisorjuse. Nende abinõude ülesandeks oli tugevdada isevalituslikku ja pärisorjuslikku korda ning lükata edasi selle kokkuvarisemist.

Venemaa rahvusvaheline olukord XIX sajandi alguses. Venemaa rahvusvaheline olukord oli XIX sajandi alguses erakordselt keeruline. Napoleon Bonaparte kuulutas enda 1804. aastal Prantsusmaa keisriks. Ta lämmatas Prantsuse revolutsiooni ning hakkas prantsuse suurkodanluse huvides teostama vallutuslikku välispoliitikat. Napoleon püüdis saada maailma valitsejaks, alistada endale kõik Euroopa riigid. Prantsuse keisririigi loomisega, nagu näitas V. I. Lenin, käis kaasas rea Euroopa suurte rahvaste orjastamine; sellest ajast peale kannavad Napoleoni sõjad vallutuslikku iseloomu ning kutsuvad esile «rahvuslikke vabadussõdu»¹.

Juba sajandi alguses tuli Venemaal sõidida Napoleoni Prantsusmaaga, algul liidus Austriaga ning seejärel Preisimaaga. Neis sõdades ei olnud liitlastel edu.

Tilsiti rahu. Tsaarivalitsus oli sunnitud nõustuma rahu sõlmimisega. See kirjutati alla Tilsiti alevis ning kannab seepärast nimetust *Tilsiti rahu (1807. a.)*. Selle lepingu järgi ei kandnud Venemaa mingeid territoriaalseid kaotusi. Keisrid leppisid kokku, et Napoleon saab tegevusvabaduse Lääne-Euroopas ning Aleksander I Põhja- ja Ida-Euroopas. Keisrid lubasid niisiis teineteist neil aladel mitte segada.

Kuid kokkuvõttes ei olnud see rahuleping Venemaale kasulik. Esiteks, Napoleon moodustas Preisimaa küljest kistud Poola maa-dest Varssavi hertsogiriigi, et saada soodsat platsdarmi kallaletungiks Venemaale; teiseks kohustus Venemaa ühinema kontinentaalblokaadiga.

Kontinentaalblokaadi mõte oli järgmine. Napoleon ei suutnud Inglismaad sõjaliselt puruks lüüa, sest Prantsusmaad ja Inglismaad lahutas meri, merel aga valitses Inglise laevastik. Siis püüdis Napoleon anda hoopii Inglismaa majanduslikule võimsusele. Selleks et teda täielikult mandrist ära lõigata, keelas ta kõigil Euroopa riikidel temaga kaubelda, s. o. kehtestas *kontinentaalblokaadi*. Ka Venemaa oli nüüd sunnitud katkestama kõik kaubandussidemed Inglismaaga.

Tilsiti rahu oli ebakindel. Kumbki pool polnud temaga rahul. Napoleon polnud sellega rahul, et tal ei õnnestunud Euroopas kehtestada Prantsusmaa täielikku hegemooniat. Venemaa seisis tal endiselt maailmavalitsemise teel ees. Napoleon hindas rahu ainult

¹ V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 286.

hingetõmbehetkena uue suure sõja ettevalmistamisel Venemaa vastu.

Tilsiti rahu tekitas rahulolematust Vene aadli ja kaupmeeskonna laiaades ringkondades, kes olid huvitatud kaubandusest Inglismaaga, toorainete müügist ning hädavajalike tööstuskaupade saamisest. Kaubavahetuse katkestamine Inglismaaga tõi kahju Venemaa majandusele, häiris kaubandust ning mõningaid tööstusharusid, õõnestas maa rahandust, tuues kaasa hindade järsu languse.

Olles kindlustanud oma seisundit Euroopas, hakkas Napoleon valmistuma sõjaks Venemaa vastu. Prantsuse keiser kavatses jaotada Venemaa osadeks, muuta ta kolmanda järgu riigiks või koguni täiesti orjastada. «Minust saab maailma valitseja,» rääkis ta, «on jäänud ainult Venemaa, kuid selle ma tallan puruks.» Olukord oli Napoleonile soodus. Tema poolel olid Austria, Preisimaa, Hispaania, Itaalia riigid ja teised Euroopa maad, mis Napoleon oli purustanud eelmistes sõdades. Venemaa olukord oli seda keerulisem, et tal tuli sel ajal pidada pikaajalisi ning raskeid sõdu Türgi, Iraani ja Rootsiaga. Türgi sõja (1806—1812) tulemusena vabastati Türgi ikkest suur osa Moldaaviat (Bessaraabia), mis läks Venemaa koosseisu. Iraani sõja (1804—1813) tulemusena läks Venemaale suur osa Aserbaidžaan. Sõda Rootsiaga (1808—1809) lõppes Soome ühendamisega. Moodustati autonoomne Soome suurvürstiriik Venemaa koosseisus. Kuigi need sõjad olid Venemaale edukad, nõudsid nad suuri kulutusi ning tõid kaasa raskeid inimkaotusi. Venemaal tuli üksi võidelda Napoleoni ja tema satelliitide, temast sõltuvate riikide vastu. Venemaa ainus liitlane Inglismaa ei osutanud olulist sõjalist abi.

Küsimusi. 1. Miks toimus 1801. aasta paleepööre? 2. Millised reformid teostas riigis Aleksander I? Milline eesmärk neil oli? 3. Miks Tilsiti rahuga ei olnud rahul ei Napoleon ega ka Aleksander I? 4. Mis on kontinentaalblokaad ja kuidas ta kajastus Venemaa majanduses?

§ 2. 1812. AASTA ISAMAASÕJA ALGUS.

Venemaa ja Prantsusmaa sõja puhkemise eel. Valmistudes sõjaks Venemaaga püüdis Napoleon luua sellist jõudude ülekaalu, kus tema võidus ei oleks enam kahtlust. Ta suutis sõjalisteks vajadusteks mobiliseerida Prantsusmaa ning tunduva osa Euroopa majanduse. XIX sajandi alguses oli Prantsusmaa oma majandusliku arenemise poolest üks Euroopa kõige eesrindlikum maa. Ta jäi maha ainult Inglismaast. Napoleonil õnnestus luua tohutu suur armee — 1 200 000 meest, kuhu ta lülitas ka võidetud maade sõjalised jõud. See armee ületas arvuliselt enam kui kahekordselt Vene sõjaväe (540 000). Enam kui poole oma armeest — üle

600 000 mehe paiskas Napoleon Venemaa piiri äärde. Armeed tuumiku moodustas vana kaardivägi, Napoleoni sõdade ustavad veteranid, kes ei tundnud kaotusi ning uskusid piiritult oma väejuhi sõjalisse geeniusse. Vägesid juhtisid Napoleoni andekad marssalid, kes olid kuulsaks saanud eelnevatel sõjakäikudel.

Vene väejuhatust sai Napoleoni armeele vastu seada ainult 210 000 sõdurit ja ohvitseri. Selline jõudude vahekord on seletatav järgmiste asjaoludega.

Prantsusmaal kehtis üldine sõjaväekohustus ning kogu meessoost elanikkond tegi läbi sõjalise väljaõppe. See võimaldas armeed sõja ajal märksa suurendada. Venemaal aga kehtis sõjaväe komplekteerimisel nekrutite värbamise süsteem: iga 1000 inimese kohta võeti 5—7, mõnikord aga ka rohkem nekruteid. Kogu ülejäänud elanikkond jäi sõjalisest ettevalmistusest ilma. Sõjaväeteenistus kestis 25 aastat ning sõdurid läksid erru vanadena ja haigetena. Sellepärast ei olnud reservis sõjalise väljaõppega inimesi. Nii oli võimatu sõja ajal armeed märgatavalt suurendada.

Vene väejuhatuse plaanid. Sõja alguseks olid Vene väed jaotatud kolmeks armeeks ning koondatud piki läänepiiri. See oli tingitud sellest, et Vene väejuhatusel polnud täpseid andmeid Napoleoni pealöögi suuna kohta. Ta paigutas oma peajõud nii: 1. armee sõjaministri kindral M. B. Barclay de Tolly juhtimisel oli paigutatud Leedusse piki Neemeni jõge; lõuna pool, Valgevenemaal seisis kindral P. I. Bagrationi 2. armee, 3. armee paiknes Põhja-Ukrainas, kattes teed Kiievisse.

Vene väejuhatusel ei olnud ühtset arvamust sõjapidamise kohta ning järelikult ei olnud ka ühtset sõjategevusplaani. Ühed kindralid panid ette otsekohe üle minna pealetungile ning kanda sõjategevus Poola piiridesse; teised pooldasid kaitsestrateegiat ning soovitasid taganeda Vene territooriumi sügavusse, võttes arvesse vastase jõudude ülekaalu.

Tsaari sõjaline nõuandja saksa kindral Pfuel esitas oma «sõjaplaani». Selle plaani järgi loodi Drissa linna juurde kindlustatud laager. Siia kavatseti paigutada Vene sõjaväe peajõud ja anda siin pealahing. Bagrationi armee pidi andma Napoleonile löögi tiivale ja tagalasse, kuna Napoleon, nagu Pfuel enesekindlalt arvas, tungib Peterburi peale. Kuna aga Napoleoni jõud olid arvuliselt rõhuvas ülekaalus, oleks selle plaani ellurakendamine viinud Vene armee peajõudude purustamisele. Ta oleks olnud Drissa laagrisse kokku surutud, ilma jäetud teiste väeosade toetusest ning lüüasaamine oleks olnud vältimatu. Kuid see plaan oli tsaari poolt heaks kiidetud. Temast tuli küll siiski kohe pärast sõja algust loobuda.

Sõjategevust raskendas väga ka see asjaolu, et Vene armees polnud ühtset väejuhatust. Esialgu võttis Aleksander I ülemjuhataja ameti enda peale. Kuid tal polnud vähimaidki sõja-

lisi võimeid ning ta ainult segas sõjategevuse juhtimist. Teda õnnestus veenda sõjaväe juurest lahkuma, kuid ülemjuhatajat ei määratud.

Vene sõjaväe tugevaks küljeks oli tema võitlusvaim, tema tugev patriootiline vaimustus, sest ta võitles oma maa eest, oma kodumaa sõltumatuse eest. Vene sõdurid olid alati olnud kuulsad oma mehisuse, piiritu vapruse ja vastupidavuse poolest. Eriti eraldalt avaldus Vene sõjaväe kangelaslikkus selles sõjas, mis omandas rahvusliku vabadussõja iseloomu. Vene sõjameeste väärilisteks relvavendadeks olid ukrainlased, valgevenelased ja teiste sõjaväes teenivate rahvaste esindajad. Komandöride hulgas oli palju A. V. Suvorovi võitluskaaslasi ja õpilasi, kes olid läbi teinud selle suure Vene väejuhi kooli. Relvastuse ja väljaõppe poolest ei jäänud Vene väed prantslastest maha.

Napoleoni sissetung Venemaale. 1812. aasta 12. (uue kalendri järgi 24.) juuni öösel tulid Prantsuse väed sõda kuulutamata üle Neemeni ning tungisid Venemaa piiridesse. Napoleon otsustas oma pealöögi suunata Moskvale. «Kui ma võtan Kiievi,» ütles ta, «siis ma võtan Venemaal jalust kinni; kui ma vallutan Peterburi, siis ma võtan tal peast kinni; kui ma vallutan Moskva, siis taban teda otse südamesse.»

Napoleonil oli suur arvuline ülekaal ning seepärast ta arvestas, et suudab oma vasaku tiiva ja tsentri pealetungiga Vene väed sisse piirata ning üheainsa võimsa löögiga otsekohe purustada piiriäärses pealahingus, s. t. sellises lahingus, millest võtavad osa mõlema poole peajõud. Niisugune teguviis tõi varem Austria ja Preisiga peetud sõdades Napoleonile alati kindlalt kiire ning otsustava võidu.

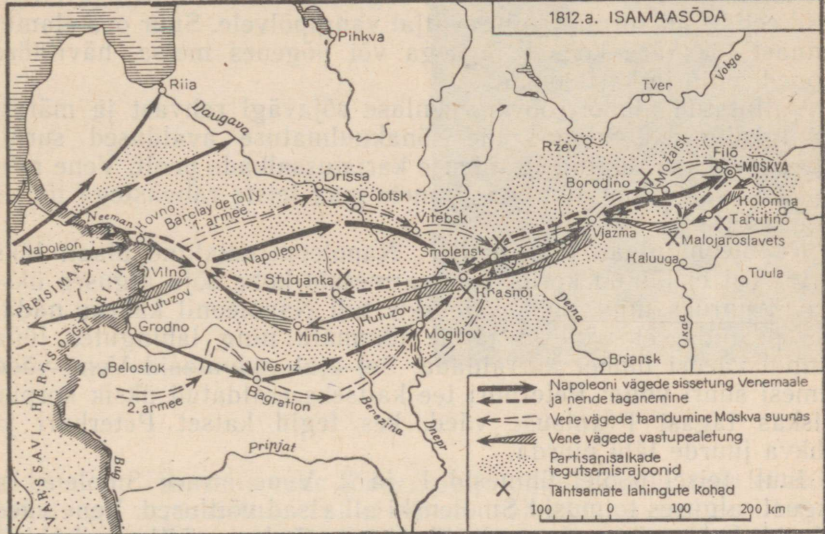
Vene armee taganemine. Hajutatud ning mitte küllalt tugevad Vene väed ei võinud pealahingut piiril vastu võtta. Vaenlase armee oli liiga rohkearvuline. Selline lahing oleks tähendanud hävingut ning Vene väejuhatuse oli seda mõistes sunnitud alustama taandumist sisemaale.

Esmajärjekorras oli vaja liita 1. ja 2. armee, mitte jätta Napoleonile võimalust neid ükshaaval puruks lüüa. Napoleon takistas igati Vene 1. ja 2. armee ühinemist. Esialgu kavatsesid Barclay ja Bagrationi armeed ühineda Vitebski lähedal. Kuid Napoleonil õnnestus 2. armee taandumistee põhja poole läbi lõigata. Mõlemal armeel tuli ka edasi lahus taanduda.

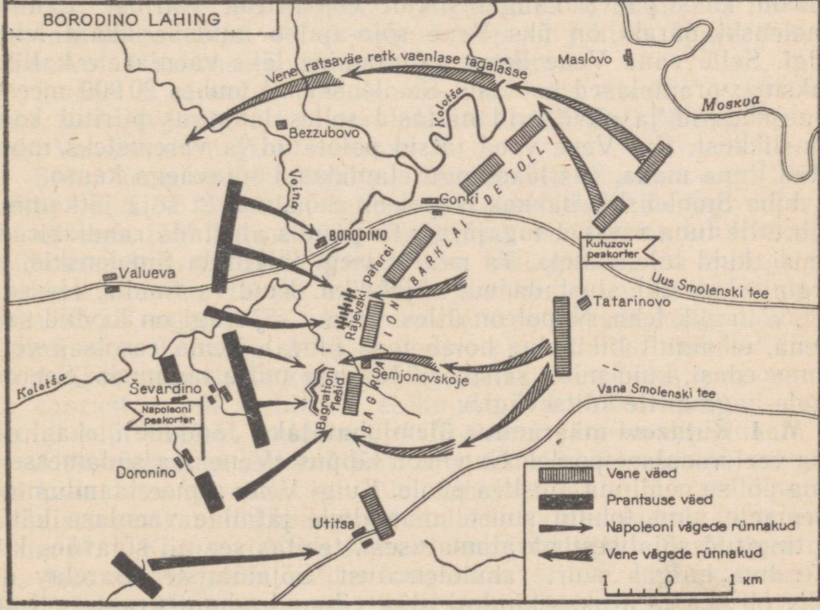
Vene armeede taandumisega kaasnesid järelevägede visad kaitselahingud, mis kurnasid vaenlase vägede jõudu ning tõkestasid nende edasilikumist. Venelased kasutasid iga loomulikku tõket (jõed, asulad) löögi andmiseks vaenlase pihta, tema pealetungi pidurdamiseks. Iga samm Venemaa pinnal läks vallutajatele kalliks maksma. Vaenlase väed kandsid raskeid kaotusi ning kahanesis iga päevaga. Nad liikusid oma tagalabaasidest järjest kau-

1812.a. ISAMAASÕDA

BORODINO LAHING

gemale. Toidumoonaga juurdevedu ning vägede varustamine lahingumoonaga muutusid üha raskemaks. Mida kaugemale prantslased liikusid sisemaale, seda verisemaks muutusid lahingud ning seda ägedamaks muutusid Vene vägede vasturünnakud. Vene sõdurid ja ohvitserid sooritasid mehisuse ning kangelaslikkuse imesid.

Prantslasi hämmastas see, et nad võtsid väga vähe vange, sellest hoolimata, et Vene sõjavägi taganes. Vene sõdurid ja ohvitserid eelistasid surma lahinguväljal vangipõlvele. Suur osa elanikkonnast läks ära koos sõjaväega või põgenes metsa, hävitades hooned, vilja ja kariloomad.

Vallutatud aladel röövis vaenlase sõjavägi rahvast ja määras. Igasugused talupoegade sõnakuulmatuse avaldused suruti maha selleks eraldatud Prantsuse karistussalkade poolt. Vene rahvas koos valgevene, ukraina ja meie maa teiste rahvastega tõusis isamaasõtta.

Napoleoni plaan läks nurja. Napoleoni esialgne plaan läks nurja. Tal ei läinud korda Vene armeesid kohe sõja alguses ükshaaval puruks lüüa. Juba Vitebskis tuli Napoleonil kaheks nädalaks peatuda, et vägesid järele tõmmata ning lahingutes lüüa saanud väeosi ümber korraldada. Sel ajal saavutasid Vene väed esimesi suuri võite: Peterburi tee kaitseks eraldatud üksik korpus paiskas tagasi Prantsuse väed, kes tegid katset Peterburi ja Pihkva juurde läbi murda.

Juuli teisel poolel ühinesid 1. ja 2. Vene armee Smolenskis. Augusti alguses toimusid Smolenski all visad võitlused. Vene väed pidasid kaks päeva kangelaslikult ebavõrdset võitlust. Lahing Smolenski pärast on üks Vene sõja-ajaloo kuulsusrikkaid lehekülgi. Selle vana Vene linna vallutamine läks vaenlasele kalliks maksmaks: prantslased kaotasid Smolenski all umbes 20 000 meest. Vene sõdurid ja ohvitserid näitasid selles lahingus piiritut kangelaslikkust. Kui Vene väed jätsid põletatud ja varemeteks muudetud linna maha, siis läks kogu elanikkond sõjaväega kaasa.

Juba Smolenskis hakkas Napoleon mõistma, et sõja jätkamine võib talle tuua raskeid tagajärgi. Ta püüdis alustada rahuläbirääkimisi, kuid tulemusteta. Ta mõtles isegi talvitada Smolenskis, et järgmisel aastal alustada uut sõjakäiku. Kuid ta tundis, et seda pole võimalik teha. Napoleon ütles: «Minu sõjavägi on loodud sellisena, et ainult liikumine hoiab teda üleval. Tema eesotsas võib minna edasi, kuid mitte seisma jääda ega mitte taganeda. See on ründe-, aga mitte kaitsevägi.»

M. I. Kutuzovi määramine ülemjuhatajaks. Jõudude ülekaal oli ikka veel vaenlase poolel. Napoleon kippus «Venemaa südamesse», tema põlise pealinna Moskva poole. Kuigi Vene armee taandumine sisemaale ning tohutu suurte maa-alade jätmine vaenlase kätte oli tingitud sõjalisest paratamatusest, tekitas see nii sõjaväes kui ka rahva hulgas suurt rahulolematust. Sõjaminister Barclay de Tolly oli hea ja arukas kindral ning vilunud administraator. Kuid

ta ei olnud lähedane vene sõduritele ja ohvitseridele, teda ei mõistetud ega armastatud. Tal ei olnud sõjaväes autoriteeti. Kuna Barclay de Tolly oli päritolult välismaalane, tundis ta halvasti rahvast ja sõdureid. Ta ei võinud vägesid juhtida sõjas, mis oli omandanud rahvasõja, isamaasõja iseloomu.

Selleks et sõjaväge võidule viia, pidi tema etteotsa asuma väejuht, keda sõjavägi ja rahvas oleksid usaldanud. Niisugune väejuht Venemaal oli M. I. Kutuzov.

Suur Vene väejuht Mihhail Illarionovitš Kutuzov (1745—1813) oli A. V. Suvorovi õpilane ja kaasvõitleja. Ta tegi sõjaväeteenistuses läbi karmi kooli nooremast ohvitserist kindralini ja feldmarssalini, võttis korduvalt osa lahingutest, sai mitu korda raskesti haavata. Ta sai andeka ja mehise komandörina kuulsaks juba XVIII sajandi sõdades. Suvorov hindas teda kõrgelt. Pärast tormijooksu Izmailile ütles Suvorov: «Ta oli mul vasakul tiival, kuid oli mu paremaks käeks... Ta näitas uuesti üles oma osavust ja vaprust... oli mehisuse eeskujuks.» Kutuzov polnud mitte ainult suur väejuht, vaid ka tark riigimees ja peen diplomaat.

Aleksander I ei sallinud Kutuzovit tema iseseisvuse pärast ning oli kade tema populaarsuse üle. Ainult sõjalise lüüasaamise oht sundis tsaari avalikkuse pealekäimisele järele andma ning määrama M. I. Kutuzovi Vene sõjaväe ülemjuhatajaks. Sealjuures teatas tsaar: «Ma pidin valiku langetama sellele, kelle rahva hääl ära märkis. Mina pesen oma käed puhtaks.»

Kutuzovi määramine ülemjuhatajaks võeti Vene sõjaväes vastu rõõmuga. Keegi kaasaegne kirjutab: «Selle väejuhi nimi kutsus vägedes esile üldise võitlusvaimu tõusu, sõdurist kindralini... Ohvitserid õnnitlesid üksteist rõõmsalt asjaolude õnneliku muutumise puhul, sõdurid, saades kuulda armastatud väejuhi saabumisest, juubeldasid ja hüüdsid hurraa.» Kutuzov oskas tõsta sõjameeste võitlusvaimu, sisendada neile veendumust võidusse. Ta sai aru isamaasõja kui rahvasõja iseloomust ning tegi palju partisaanisõja organiseerimiseks võõramaiste vallutajate vastu.

Kutuzov saabus armee juurde, kui see oli juba Smolenski juurest taganenud. Meeleolu sõjaväes muutus otsekohe. Pealtnägija kirjutab: «Kõik omandas parema ilme, kõik nihkus omale kohale, kõik sai uueks. Juba oli laulu ja muusikat kuulda, mida polnud enam ammuilma juhtunud. Sellest hoolimata, et taganemine jätkus, mõtlesime me prantslastele vastu astuda. Ainuüksi Kutuzovi juuresolek äratas võitlusvaimu ellu kõigis vägedes.» Kutuzov ei saanud otsekohe suurt lahingut anda, sest väed olid veristest järeleväelahingutest ja kauakestnud taganemisest kurnatud. Oli vaja reservid järele tuua. Seepärast pidi Vene armee jätkama oma taandumist. Kutuzov mõistis, et pole võimalik sõja käiku pöörata Venemaa kasuks ühesainsas pealahingus, sest Prantsuse armee ületas arvuliselt ikka veel Vene oma. Ta lootis vaenlast välja kurnata reas rasketes lahingutes, kombineerides armee ja partisaanisalkade lahingutegevust. Ta võttis arvesse sellised tegurid, nagu sõja rahvaliku iseloomu, Vene sõjaväe kõrged moraalsed omadused, vastase ühendusteede pikalevenitatuse ning Prantsuse armee võitlusvaimu järkjärgulise langemise. Tema arvestused olid õiged.

Ülesandeid ja küsimusi. 1. Võrrelge Vene ja Prantsuse sõjaväge 1812. aasta sõja eel. 2. Milliseid eesmärke pidas Napoleoni valitsus silmas sõjas Venemaal? Kuidas ta tahtis neid teostada? 3. Millised olid 1812. aasta sõja põhjused ja tema iseloom? 4. Miks Vene armee oli sunnitud sõja alguses taganema? 5. Millist mõju avaldas Venemaa sisemusse tungimine Prantsuse sõjaväele?

§ 3. BORODINO LAHING.

110 km kaugusel Moskvast, Borodino küla juures (Možaiski lähedal) Vene armee peatus. Kutuzov otsustas siin anda suure lahingu. Jõudude vahekord polnud küll veel Vene armee kasuks kujunenud, kuid ei olnud siiski enam nii ebasoodne kui varem. Venelastel oli 126 000 meest ning 640 suurtükki Napoleoni 135 000 mehe ja 587 suurtüki vastu. Vene väed kippusid lahingusse ega tahtnud pealinna ilma võitluseta vaenlasele jätta.

Kutuzovi püüdeks oli peatada eelseisvas lahingus vaenlase pealetung, nõrgestada teda ning muuta jõudude vahekord Vene-

maa kasuks. Napoleon aga kavatses selles lahingus Vene armee purustada ning saavutada Venemaa lõplik kapituleerumine.

Vene väed olid paigutatud järgmiselt. Vasakul tiival oli kaugele ette nihutatud Sevardino reduut (välikindlustus Ševardino küla juures). Parema tiiva moodustas kindral Barclay de Tolly 1. armee, mis võttis enda alla Kolotša jõe järsu kalda. Positsiooni keskosas asus kindral N. N. Rajeovski kindlustatud patarei. Vasaku tiiva (kindral Bagrationi 2. armee) kaitseks ei olnud looduslikke tõkkeid ning siia püstitati kunstlikud kindlustused (Bagrationi flešid).

24. augustil ründasid Prantsuse väed eesmist Ševardino reduuti. Visa võitlus kestis hilise õhtuni ning hoidis kinni hulga vaenlase jõude. Sevardino lahing aitas Vene armeel võita aega oma peapositsioonide kindlustamiseks. 25. augustil valmistusid nii Vene kui ka Prantsuse väed eelseisvaks lahinguks, võtsid sisse lähtepositsioonid, vedasid kohale lahingumoona, puhastasid relvi.

Borodino lahing. Borodino lahing algas 1812. aasta 26. augusti varahommikul. Kella 4 paiku kõlas esimene pauk läbi varahommikuse udu, siis veel ja veel ning pääseski valla kõige grandioossem lahing tulirelva leiutamiseks saadik. «Gigantide lahinguks» nimetas seda lahingut Napoleon. Varsti sulas kõik kokku üheksainsaks lakkamatuks kahurikõminaks, kus juba enam ei saanud eristada üksikuid pauke.

Esiialgu suunas Napoleon oma peajõud Vene armee vasakule tiivale, niinimetatud Bagrationi flešsidele. Siin puhkeski eriti äge võitlus. Napoleon lootis Bagrationi armeed purustada, Vene rindest läbi murda ning välja jõuda 1. Vene armee tagalasse. Flešsi-

dele paiskus tulemaru, siia oli koondatud kogu Prantsuse kahurvägi. Võitlus Bagrationi fleššide pärast kestis 7 tundi. Fleššide mehised kaitsjad panid viimseni vastu. Pidevalt toimusid prantslaste täagirünnakud. Vene väed vastasid neile võimsate vasturünnakutega ning löid vastase tagasi. Selles võitluses sai surmavalt haavata isamaasõja kangelane kindral Bagration. Prantslased vallutasid Bagrationi fleššid alles keskpäeval, pärast kaheksandat rünnakut. Kuid Vene armee kaitset Napoleonil läbi murda ei õnnestunud. Taandunud väeosad jätkasid visa võitlust järgmisel kaitsejoonel.

Napoleonil ei õnnestunud läbi murda ka rinde keskosas, kus puhkes niisama äge lahing. Prantsuse sõdurid tungisid mitu korda Rajevski patareini, kuid nad löödi täagirünnakuga tagasi. Vene sõdurid võitlesid sangaritena. Haavatud tulid pärast sidumist rivisse tagasi, kui nad veel jaksasid relva kanda. Alles õhtuks õnnestus prantslastel tohutute kaotuste hinnaga keskpatarei vallutada. Kuid sel edusammul ei olnud suuremat tähtsust, sest prantslased ei suutnud edasi liikuda.

Lahing, mis oli kestnud umbes 15 tundi, vaibus hilja õhtul. Napoleonil ei õnnestunudki Vene vägesid puruks lüüa ega võitu saavutada. Prantslased olid sunnitud öösel taganema lähtepositsioonidele, sest nad ootasid Vene vägede vasturünnakuid. Mõlema armee kaotused olid Borodino all väga suured: prantslased kaotasid umbes 60 000 ning venelased umbes 40 000 meest.

Borodino lahingu ajalooline tähtsus. Borodino lahing tähendas Prantsuse väejuhi plaanide kokkuvarisemist. Napoleonil ei õnnestunud Vene armeed purustada ega teda kapituleeruma sundida, tal ei õnnestunud ka murda venelaste võitlusvaimu. Venelased näitasid selles lahingus vankumatut võidutahet. Napoleoni jõud seevastu oli murtud. Prantsuse armee sai hoobi, millest ta enam ei suutnud toibuda. Haav, mille ta oli saanud, osutus surmavaks. Napoleon ise kaotas oma kindla usu võidusse ega sõandanud enam lahingusse tuua oma viimast reservi, kaardiväge. Borodino lahingust peale algas Napoleoni kui võitmatu väejuhi kuulsuse loojang.

Borodino lahing lõi eeltingimused põhilise murrangu teostamiseks sõja käigus. Kui kindral A. P. Jermolovilt küsiti, mis toimus Borodino all, siis ta vastas: «Prantsuse armee purunes vastu Vene armeed.» Napoleon ise hindas seda lahingut järgmiselt: «Kõigist minu lahingutest oli kõige hirksam see, mille ma andsin Moskva all. Prantslased näitasid seal end võidu väärilistena, aga venelased omandasid õiguse olla võitmatud.» Borodino lahing on hiilgav näide Vene sõjaväe ja rahva sangarlikust võitlusest oma maa iseseisvuse eest. Suur kirjanik Lev Nikolajevitš Tolstoi ütles Borodino lahingu tähtsuse kohta nii: «Borodino lahing on Vene relvade suurim au, on võit... Borodino lahingu otseseks tagajärjeks oli Napoleoni põgenemine Moskvast, tagasimine

Sõjanõukogu Filis. Kunstnik A. D. Kivšenko maali järgi.

mööda vana Smolenski maanteed, viiesajatuhandelise sissetungijate väe hukkumine ning Napoleoni-Prantsusmaa häving, keda Borodino all oli esmakordselt pigistanud vaimult tugevama vastase käsi.»

Moskva mahajätmine. Järgmisel päeval otsustas Kutuzov uut lahingut mitte anda ja taganeda. See otsus oli tingitud vajadusest hoida sõjaväge edasisteks võitlusteks. Tsaar ja tema lähikond nõudsid uut lahingut. 1. septembril 1812. a. sõjanõukogus Moskva-lähedases Fili külas (praegu Moskva linnarajoon) esitas Kutuzov kindralitele küsimuse: kas on vaja anda uus lahing ja riskeerida sõjaväega, järelikult ka kogu riigi saatusega, või jätta Moskva maha võitluseta? Enamik kindraleid tunnistas küll positsiooni Moskva all sõjalisest seisukohast vaadatuna ebasoodsaks, kuid oli siiski uue lahingu poolt, kuigi nad polnud veendunud, et see lõpeb võidukalt. Kutuzov kuulas kõik tähelepanelikult ära ning teatas, et ta on otsustanud Moskva maha jätta ilma uue pealahinguta. Ta ütles: «Moskva kaotamisega pole Venemaa veel kaotatud... Sõjaväe kaotamisega äga hukkuvad Moskva ja Venemaa.» See oli antud tingimustes ainuõige lahendus. Kutuzov lootis armeed tugevdada abivägede arvel ning «Moskva loovutamisega valmistada vaenlasele möödapääsmatu häving». Ta mõistis, et Moskva loovutamine kutsub esile rahvasõja uue puhangu interven-

tide vastu. Geniaalne väejuht võttis endale määratu suure vastutuse, näidates sellega mehisust, ettenägelikkust ning vääramatut usku oma rahvasse ja võidusse.

Ülesandeid ja küsimusi. 1. Kandke kontuurkaardile Vene vägede paiknemise skeem enne sõja algust, näidake armee taandumise tee enne Borodino lahingut. 2. Millistel põhjustel määrati M. I. Kutuzov ülemjuhatajaks? 3. Jutustage Borodino lahingu käigust, tema tulemustest ja ajaloolisest tähtsusest. 4. Miks otsustas M. I. Kutuzov jätta Moskva maha ilma uue lahinguta?

§ 4. RAHVASÕJA TÕUS. VENE ARMEE PEALÜTUNG.

Moskva tulekahju. 2. septembril jättis Vene armee Moskva maha. Tema järel lahkus peaaegu kogu pealinna elanikkond. Napoleon sõitis tühjaks jäetud linna, kuhu olid jäänud ainult välismaalased, jõuetud raugad ning juhuslikel põhjustel lahkumata jäänud elanikud. Moskva patrioodid püüdsid grupiviisi ning üksikhaaval linna tänavatel ja Kremliis vaenlasele vastupanu osutada, kuid nad võeti kinni ning lasti Napoleoni käsul maha.

Moskva anti Prantsuse armeele riisuda. Algas iidse Vene pealinna laastamine. Sõdurid tungisid majadesse, röövisid ning tapsid elanikke, kes polnud jõudnud linnast lahkuda, rüüstasid toiduainete ladusid ning kauplusi ja veinikeldreid. Joobnud sõdurite salgad hulkusid saaki otsides ringi. Linnas algasid tulekahjud, tugev tuul puhus tule suureks. Tulekahju möllas mitu päeva. Pealtnägija kirjeldas seda nii: «Tulemeri valgus kõigisse linnasoadesse. Leegid, mida tuul õhutas, olid täiesti nagu merelained, mida möllutab torm.» Põlesid kauplused, elumajad, haiglad, kus olid vene haavatud, kirikud, kus elanikud varjasid ennast riisujate eest. Suurem osa Moskvast põles maha. Prantsuse väejuhatuse hilinenud päevakäsud ei suutnud üldist röövimist lõpetada ega korda ja distsipliini Napoleoni sõjaväes uuesti jalule seada. Napoleoni armee hakkas lagunema, muutudes marodööride ja riisujate jõuguks.

Partisaniliikumine. Vaenlase vägivallateod ning Moskva tulekahju kutsusid esile rahva viha. Vaenlase poolt okupeeritud territooriumil puhkes vallutajate vastu rahvasõda. Armeeskoosseisust eraldatud partisanisalgad tegid julgeid rünnakuid vaenlase poolt vallutatud territooriumile. Selles «väikeses sõjas» said kuulsaks vaprad partisanid D. V. Davõdov, A. N. Seslavin, A. S. Figner jt.

Talupojad keeldusid prantslasi varustamast toidumoonaga, tapsid vaenlaste moonamuretsejaid, moodustasid oma partisanisalku. Ühes päevakäsus kirjutas Napoleon, et Prantsuse armee kaotab iga päev partisanide kallaletungi tagajärjel rohkem mehi kui lahinguväljal. Suurt kahju tegid vaenlasele talupojad-partisanid J. V. Tšetvertakovi ja G. Kurini salkadest.

Gžatski ümbruses tegutses sõdur Jermolai Tšetvertakovi parti-

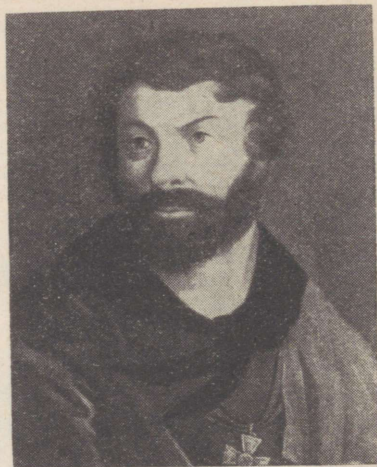

Napoleon Moskvast.

sanisalk. Ta sai ühes lahingus haavata ning jäi oma väeosast maha. Olles terveks saanud, hakkas Tšetvertakov juhtima partisanisalka, kuhu kuulus ligi neli tuhat inimest. Talupoeg Gerassim Kurini salk oli veel suurem — 8000 inimest. Need salgad andsid vaenlase vägedele tõelisi lahinguid. Talupojad moodustasid ka palju väikseid salku. Selles sõjas sai kuulsaks külavanema naine Vassilissa Kõžina, kelle partisanisalk tungis julgesti vaenlasele kallale. «Talupojad, põledes kodumaa-armastusest... tapavad vaenlasi hulgakaupa, aga vangivõetuid toovad nad sõjaväe kätte,» märgiti ühes Kutuzovi armee staabi dokumendis.

Suur vene kirjanik L. N. Tolstoi iseloomustas 1812. aasta isamaasõja aegse partisaniliikumise tähtsust järgmiselt: «Rahvasõja malakas kerkis kogu oma ähvardavas ning ülevas jõus, ja kellegi maitsetest ning reeglitest küsimata... tõusis ja langes ning materdas prantslasi senikaua, kui kogu sissetung oli kokku varisenud.»

Ettevalmistus pealetungiks. Kutuzov sooritas Moskvast taganedes suurepärase manöövri: teeseldes taganemist mööda Rjazani

Deniss Davõdov.

maanteed viis ta vastase eksiteele, ise aga oma peajõududega rebis end vaenlasest lahti ning läks Moskvast lõuna pool üle Kaluuga maanteele — Tarutino külla. Vene sõjavägi sulges tee lõunasse Tuula relvatehaste ja Kaluuga suunas, kuhu olid koondatud suured relvastuse ja toidumoona tagavarad. Tee Moskvast Smolenski, mille kaudu toimus prantslaste varustamine, oli nüüd ohustatud. Vene armee asus soodsale positsioonile üleminekuks vastupealetungile.

18 päeva jooksul, Tarutino laagris peatumise ajal, Vene sõjavägi puhkas, ootas järele reserve, tugevdas ennast maakaitseväe arvel. Toidu- ja lahingumoona veeti juurde. Kutuzov nimetas iga laagris viibitud päeva «kuldseks päevaks».

Napoleoni väljaajamine Venemaalt. Napoleoni armee tundis end Moskvast nagu piiratud kindluses. Napoleon hakkas aru saama, et sõda Venemaaga on kaotatud. Kuu aja jooksul, mis Napoleon Moskvast viibis, püüdis ta kolm korda alustada Kutuzoviga ja Aleksander I-ga rahuläbirääkimisi Venemaale kõige soodsamatel tingimustel, kuid ei saanud vastust. Patriotiline vaimustus riigis oli nii suur, et rahust ei saanud juttugi olla.

Napoleon otsustas Moskva maha jätta ning mööda laastamata Kaluuga teed taganeda Smolenski—Minski—Vitebski piirkonda, et sealt järgmisel aastal uut kampaaniat alustada.

Enne taganemist hakkasid prantslased põletama kõike, mis veel ei olnud põlenud. Napoleon käskis Kremli ja Vassili Blažen-

Gerassim Kurin.

Vassilissa Kožina.

nõi kiriku õhku lasta. Ainult vene patriootide ennastsalgav tegevus takistas selle barbaarse käsu täidesaatmist. Ainult osa Kremli müüre ja ehitusi lasti õhku. 1812. aasta 6. oktoobri õhtul hakkasid Napoleoni väed Moskvast taganema.

Napoleoni katse mööda Kaluuga teed lõunasse läbi murda lõppes täieliku ebaõnnestumisega. Tema teel seisis jõudu kogunud Vene sõjavägi. Vene väed löid prantslasi Tarutino ja Malojaroslavetsi all. Eriti visa oli lahing Malojaroslavetsi juures. Linn käis kaheksa korda käest kätte. Vene armee tõkestas kindlalt tee Kaluuga peale. See lahing sundis Prantsuse väejuhatust muutma Prantsuse armee edasist taganemisteed. Napoleon oli sunnitud pöörduma laastatud vanale Smolenski teele. Kutuzov organiseeris taganevate vallutajate jälitamise. Vaenlane kandis raskeid kaotusi. Taganemine muutus üha korratumaks.

«Suure armee» hukkumine. Napoleoni armee jõudis suure vaevaga Smolenski. Kuid oodatud puhkust ta sealt ei leidnud: linn oli purustatud ning Napoleoni sõdurid ise olid toidumoonalaod paljaks rüüstanud. Vene vägede survele liikus Napoleoni armee edasi. Reas lahingutes kandis ta uusi raskeid kaotusi. Eriti hukatuslik oli prantslastele Berezina jõe ületamine, kus nad kaotasid umbes 30 000 sõdurit. 1812. aasta detsembri lõpul ületasid ainult Napoleoni «suure armee» haledad riismed piiri. Kutuzov kirjutas: «Sõda lõppes vastase täieliku hävitamisega.» **25. detsembril**

1812. a. avaldati manifest selle kohta, et vaenlane on Venemaalt välja aetud.

Nii löödi tagasi «kaheteistkümne keele» (nii nimetati siis Napoleoni armeed) vallutusretk.

Venemaa seisukohalt oli sel sõjal õiglane, vabastuslik iseloom. Pühasse võitluse oma kodumaa sõltumatuse eest tõusis kogu rahvas, tõusis ilma kõrgemalt poolt antud käsuta, saamata valitsuselt relvi või juhtnööre. *See oli tõeline rahvasõda.*

Suure panuse vaenlase üle saavutatud võidu heaks andsid ukrainlased, valgevenelased, tatarlased, baškiirid ja meie maa teised rahvad.

Venemaa võit 1812. aasta isamaasõjas andis võimsa tõuke Napoleoni keisririigi poolt orjastatud Euroopa rahvaste vabadusvõitlusele.

Vene sõjaväe välismaa-sõjakäigud (1813—1814). Viini kongress 1815. aastal. 1813. aasta alguses jõudis Vene sõjavägi Poola ja Preisimaa territooriumile. See oli signaaliks Euroopa rahvaste rahvusliku vabadusliikumise puhkemisele Napoleoni ikke vastu.

Napoleoni Prantsusmaa vastu astusid sõtta Preisimaa ja Rootsi ning hiljem Austria. Kogu 1813. aasta jooksul kestis visa võitlus Napoleoniga, kes moodustas uuesti suure sõjaväe, püüdes säilitada oma keisririiki. Otsustav osa selles võitluses kuulus Vene sõjaväele.

1813. aasta sügisel toimus Leipzigi all grandioosne lahing, mida hakati nimetama «rahvaste lahinguks». Liitlaste ühendatud armeed andsid Napoleonile purustava löögi.

Sõjategevus kandus Prantsusmaa territooriumile. 1814. aasta märtsis tungisid liitlaste väed Pariisi. Napoleon loobus troonist ning saadeti Elba saarele. Liitlased taastasid Prantsusmaal revolutsiooni ajal kukutatud Bourbonide dünastia. Viinis tuli kokku rahukongress, mis pidi kindlaks määrama Euroopa riikide sõjajärgsed piirid.

Kuid kongressi tööd ei õnnestunud lõpule viia. 1815. aasta kevadel põgenes Napoleon Elba saarelt, maabus Prantsusmaal ning jõudis kiiresti Pariisi. Tal õnnestus lühikeseks ajaks — 100 päevaks — taastada oma võim Prantsusmaal. Euroopa riigid, kes olid osa võtnud Napoleoni-vastasest sõjast, saatsid tema vastu tohutu suure sõjaväe ning löid lahingus Waterloo juures Prantsuse väed lõplikult puruks. Napoleon vangistati, kuulutati Inglismaa, Venemaa, Austria ja Preisimaa ühiseks vangiks ning saadeti uuesti asumisele, nüüd juba kaugele Püha Helena saarele (Aafrika lääneranniku lähedale).

Monarhide liit rahvaste vastu. Euroopa riikide reaktsioonilised valitsejad kasutasid Napoleoni üle saavutatud võitu omakaspüüdlikel eesmärkidel. Viini kongressil, mis jätkas oma tööd pärast Napoleoni armee purustamist, taastati vanad feodaalmonarhiad. Euroopa monarhid moodustasid Püha Liidu, mis sai

reaktsiooni kantsiks. Engels iseloomustas seda liitu, mis koondas Euroopa valitsusi võitluseks revolutsioonilise liikumise vastu, «kõigi Euroopa valitsejate vandenõuna oma rahvaste vastu». Aleksander I «hankis» Vene isevalitsusele «Euroopa sandarmi», s. o. Euroopa rahvaste vabadusvõitluse lämmataja kurva kuulsuse.

Viini kongressil 1815. aastal sõlmitud rahuleping oli ülekohutune leping. Ta kujundas Euroopa kaardi omavoliliselt ümber reaktsiooniliste monarhide huvides, hoolimata paljude rahvaste rahvuslikest püüetest.

Monarhid unustasid kõik oma valelikud lubadused, mis nad olid sõja ajal nii heldesti jaganud. Rahvas jäi endiselt orjusse ja rõhumise alla.

Sõja ajalooline tähtsus. 1812.—1815. aasta sõjal oli tohutu suur ajalooline tähtsus, sellele vaatamata et Euroopa riikide valitsevad klassid ning reaktsioonilised valitsejad kasutasid ära tema tulemused. Euroopa rahvad, keda Napoleon oli orjastanud, said tagasi oma rahvusliku sõltumatuse ning riikliku iseseisvuse. Peamine teene kuulub selles vene rahvale ning teistele Venemaa rahvastele, kes visas ja rängas võitluses mitte ainult ei kaitsnud oma sõltumatust, vaid andsid ühtlasi tagasi vabaduse Lääne-Euroopa rahvastele. Sõda tõi kaasa vene rahva rahvusliku uhkuse ning patriotismi tõusu. Ühiskonna paremad esindajad hakkasid mõistma, et rahvas, kes on päästnud teised rahvad orjastamisest, ei tohi ega pea ise jääma orjusesse ja rõhumise alla. Raske ja kauakestev sõda kõigutas Venemaa mahajäänud majandust, feodalismi lagunemise protsess arenes pärast sõda märksa kiiremini.

Ülesandeid ja küsimusi. 1. Milles avaldus sõja rahvalik iseloom Venemaa poolt? 2. Kuidas teostati Vene armee vastupealetung ning millised olid tema tulemused? 3. Kandke kontuurkaardile Vene armee vastupealetungi tee. 4. Millised on Napoleoni armee lüüasaamise ja hukkumise põhjused? 5. Milleks ja millal moodustati Püha Liit? Millist osa ta etendas Euroopas? 6. Milline oli 1812.—1815. aasta sõja tähtsus?

Tähtsamad aastaarvud.

1801—1825 Aleksander I valitsemisaeg.

1807 Tilsiti rahu.

12. juuni 1812 Napoleoni armee sissetung Venemaale.

26. august 1812 Borodino lahing.

25. detsember 1812 Napoleoni armee lõplik väljakihutamine Venemaalt.

Kirjandust klassiväliseks lugemiseks.

L. Tolstoi, Sõda ja rahu.

M. Lermontov, Borodino.

L. Nikulin, Venemaa ustavad pojad.

Vene ohvitseri F. N. Glinka mälestusi Borodino lahingust.

(Väljavõtted.)

Maa hakkas oigama ning äratas üles sõjamehed, kes tema peal magasid. Väljad värahtasid, kuid südamed olid rahulikud. Nii algas 26. augustil Borodino lahing, millele ei leidu võrdset. Mind ja mu seltsimehi äratas üles suurtükikuulide pilv, mis vingudes lendas üle meie osmiku. Kargame üles, vaatame — meie ja nende vahel on tihe udu. Hakkas alles koitma. Vaenlane oli vedanud kokku mitusada suurtükki ning löi terve põrgu lahti. Pommid ja kuulid rabisesid kui rahe. Igal pool on rugin ja plahvatused. Ühed osmikud varisevad kokku, teised põlevad pragnal. Sõjamehed haaravad püssid ja jooksevad tulle. Kõik see toimus keskpaigas, aga meie vasakul tiival möllas äike juba ammugi, seal kõmises vahetpidamata suurtükkide ja vähemate relvade mürin... Suurema osa sellest hirmsast päevast ma veetsin kas peapatareil, kus oli vürstlik hiilgus, või teel, kus seoti haavatuid.

Sõber! Ma nägin seda uskumatult ägedat lahingut. Midagi niisugust ei ole ma oma elus näinud, midagi niisugust ei ole kuulnud ega vist ka lugenud.

Mõtles ainult, ligi 400 000 kõige paremat sõjameest, kes olid päris tihedalt koos, sest neid oli nii palju, võitlesid ennekuulmatult meeleheitliku ägedusega. 2000 suurtükki mürisesid vahetpidamata. Umbruskond ägas raskelt ning tundus, et maa vangub võitlejate raskuse all. Prantslased sööstisid peale metsikus rüüvel, venelased seisisid vankumatult nagu kõige kindlam müür. Ühed püüdsid tormates jõuda kõigi vaevade ja kaugete retkede ihaldatud lõpuni, riisuda kokku aardeid, mida neile oli teotatud, ning nautida kõiki elumõnuseid kuulsas iidse pealinnas; teised pidasid meeles, et nad kaitsevad oma rinnaga sedasama pealinna, Venemaa südant ja linnade ema. Teotatud usk, paljaksriisutud piirkonnad, pilatud altarid ning hauas hābistatud isade põrm nõudsid valju hāālega kättemaksu ja mehissust.

Venelaste südamed võtsid kuulda seda pūha hūūet ning meie vāgede mehissus oli kirjeldamatu. Paistis, et nad pidasid kalliks iga tolli maad ning võitlesid iga sammu eest surmani. Paljud patareid kāsisid kuni kūmme korda kāest kätte. Lahing lōōmas sūgavas orus ning tōuis mitmes kohas oma tule ja mūri-naga ūles kōrgendikele. Tihe suits kerkis nūūu udu asemele. Hallid pilved liikusid meie vasema tiiva kohal ning varjasid āra keskpaiga, samal ajal kui paremal tiival sāras hele pāike. Ja ka see taevakeha ise oli nāinud vāhe niisuguseid taplusi maa peal, sellest ajast peale, kui ta seda valgustab. Kui palju voolas verd! Kui palju tuhandeid surnukehi!...

Võitlus ei vaibunud minutikski ning suurtükkide kiirtuli kestis terve pāeva. Pommid, suurtükikuulid ja kartetsid lendasid siin nii tihedasti nagu harilikult pūssikuulid — aga kui palju siin lendas pūssikuule!... Seda lahingut ei saa kirjeldada, mina visandasin siin ainult tema piirjooned. Ohtu jõudis kätte ning vaenlane hakkas tagasi tōmbuma. Venelased pidasid vastu!...

30. augustil. Ei, mu sõber! Ei Doonau ega Reini kaldad, Itaalia vāljad ega Saksamaa rajad pole ammuilma, aga vōib-olla veel eluilmaski nāinud nii palavat, nii verist ja nii ūdset lahingut tāis suurtükimūrinat!

Ainult venelased ūksi suutsid siin vastu panna: nad võitlesid kodumaa taeva all ning seisisid oma sūnnimaa pinnal.

Ulesandeid ja kūsimusi. 1. Ōpiku kaarti kasutades visandage vihikusse vāgede paiknemise skeem Borodino lahingus. 2. Jutustage Borodino lahingust ja Vene sōjavāe kangelaslikkusest, kasutades niihāsti F. N. Glinka mālestusi kui ka loetud ilukirjandust. 3. Millega saab seletada vene sōdurite ja ohvitseride sellist massilist kangelaslikkust?

AADLIETAPI ALGUS VENEMAA VABADUSLIIKUMISES. DEKABRISTIDE ÜLESTÖUS.

§ 5. VABADUSLIIKUMISE ALGUS VENEMAAL.

Miks said XV—XVIII sajandi talurahva ülestõusud alati lüüa? Milles oli nende peamine nõrkus?

Revolutsioonilise liikumise leninlik periodiseering. XIX sajandi esimesel veerandil algab Venemaal revolutsiooniline liikumine. V. I. Lenin ütles, et «1825. aastal nägi Venemaa esmakordselt tsarismivastast revolutsioonilist liikumist»¹.

Revolutsiooniline liikumine erines stiihilistest talurahva ülestõusudest selle poolest, et ta töötas välja poliitilise programmi ning pidas organiseeritud võitlust valitseva ühiskondliku ja riikliku korra vägivaldseks kukutamiseks uue, progressiivsema nimel. Revolutsioonilisele liikumisele Venemaal panid alguse aadlikud-revolutsionäärid — dekabristid. Nende loosungiks oli pärisorjuse ja isevalitsuse likvideerimine.

Vene rahva vabadusvõitlus jaguneb kolme perioodi.

Esimene periood, mida V. I. Lenin nimetas *aadli revolutsioonilisuse* perioodiks, kestis 1825. aastast kuni 1861. aastani. Võitlust tsarismi vastu pidas väike rühm aadli parimaid esindajaid, kes teadlikult ütles lahti oma klassi huvidest ja astus võitlusesse rahva vabastamise eest.

Teine periood kestis 1861. aastast kuni 1895. aastani. V. I. Lenin nimetas seda *segaseisuslaste (raznotšijnetsite)* ehk *revolutsiooniliste demokraatide* perioodiks. Võitlusse astusid intelligenti laiemad kihid. Need olid pärit mitte ainult aadlike, vaid ka teiste rahvakihtide hulgast. Nad olid lähemal rahvale ja esitasid avarama revolutsiooniliste ümberkorralduste programmi kui dekabristid. Kuid see ei olnud veel massiline revolutsiooniline liikumine.

Kolmas periood — *proletaarne* — algab 1895. aastast. Sellest ajast peale sammub vabadusliikumise eesotsas Venemaa proletariaat. Kolmas periood lõppes 1917. aastal Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võiduga.

Artiklis «Herzeni mälestuseks» iseloomustas V. I. Lenin revolutsioonilise liikumise ajalugu Venemaal järgmiselt: «... me näeme selgesti kolme sugupõlve, kolme klassi, kes võtsid osa Vene revolutsioonist. Algul — aadlikud ja mõisnikud, dekabristid ja Herzen. Kitsas on nende revolutsionääride ring. Hirmus kaugetel on nad rahvast. Kuid nende töö ei olnud asjata. Dekabristid äratasid Herzeni. Herzen arendas revolutsioonilist agitatsiooni.

¹ V. I. Lenin, Teosed, 23. kd., lk. 232.

Seda jätkasid, laiendasid, kindlustasid ja karastasid revolutsioonärid-raznotšiinetsid, alates Tšernõšovskist ja lõpetades «Narodnaja Volja» kangelastega. Laienes võitlejate ring, muutus tihedamaks nende side rahvaga. «Tulevase tormi noored tüürimehed» — nimetas neid Herzen. Ent see ei olnud veel tormise.

Torm — see on masside eneste liikumine. Proletariaat, ainus lõpuni revolutsiooniline klass, asus nende etteotsa ja viis esmakordselt miljonid talupojad avalikku revolutsioonilisse võitlusse. Esimene tormihoog oli 1905. aastal.»¹

Dekabristide liikumise põhjused. Feodaalkorra lagunemisega kaasnes klassivõitluse suurenemine. Eesrindlikud inimesed mõistsid, et peamiseks ülesandeks antud etapil on pärisorjuse ja isevalitsuse likvideerimine. Need olid maa arenemise peamiseks piduriks.

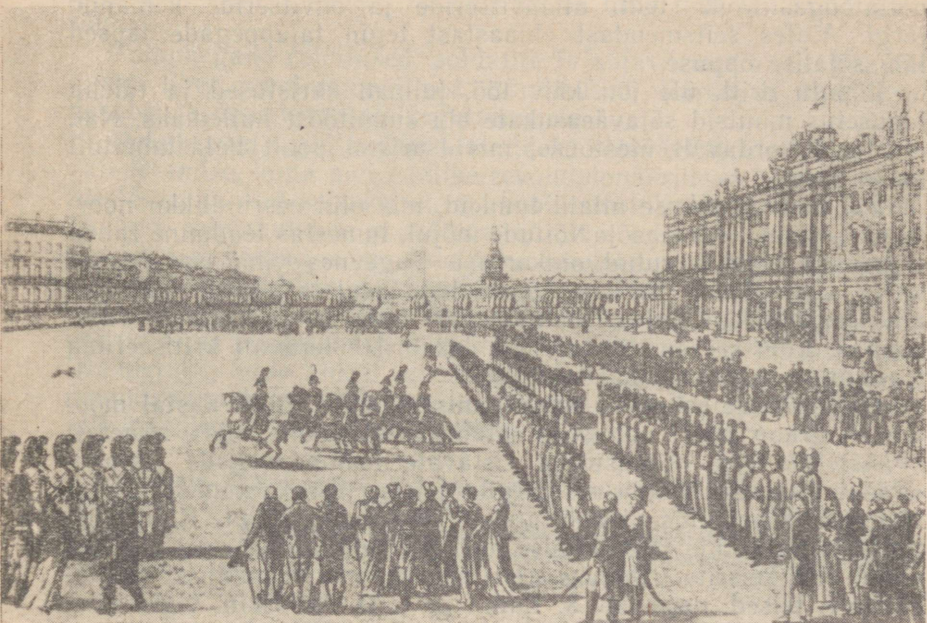
Esimestena alustasid võitlust isevalitsusliku korra vastu aadli- noorsoo, peamiselt ohvitseride parimad esindajad. Lapsepõlvest peale nägid nad pärisorjusliku korra õudusi. Tolle aja eesrindlike, vabadustarmastavate ideede mõjul kasvas neis vihkamine igasuguse rõhumise ja pärisorjuse vastu. Aadlikud-revolutsioonärid mõistsid, et pärisorjuslik kord ja isevalitsus on oma aja ära elanud ning takistavad maa arenemist.

Suurt mõju dekabristide revolutsiooniliste vaadete kujunemisele avaldas A. N. Radištševi raamat «Reis Peterburist Moskvasse», milles teravalt paljastati Vene tegelikkuse närusust ning kus propageeriti kodumaa ja oma rahva armastamise ideid. Mitmekülgselt haritud inimestena olid tulevased dekabristid tuttavad XVIII sajandi prantsuse valgustajate töödega, lugesid Lääne-Euroopa revolutsioonilist kirjandust ja mõistsid XVIII sajandi Prantsuse kodanliku revolutsiooni tähtsust, mis tegi lõpu feodaalkorrale Prantsusmaal ning avaldas suurt mõju vabadusliikumise hoogustumisele Euroopa maades.

Suurt mõju avaldas dekabristide revolutsioonilise teadvuse ärkamisele 1812. aasta isamaasõda, mis näitas kogu maailmale vene rahva hingesuurust, mehisust ja kangelaslikkust. 1812. aasta patriootiline puhang sundis paljusid järele mõtlema rahva olukorra üle, kes kandis oma õlgadel kogu võitluse raskust võõramaiste vallutajate vastu. Dekabristid nimetasid ennast 1812. aasta lasteks. Dekabrist A. A. Bestužev kirjutas: «Napoleon tungis Venemaale, ja siis tundis vene rahvas oma jõudu, siis ärkas südames esialgu poliitilise, aga seejärel ka rahvusliku sõltumatus tunne. See oli vabamõtleamise algus Venemaal.»

Paljud dekabristid võtsid osa isamaasõjast ja näitasid ennast tõeliste kangelastena. Nad mõistsid, et ainult rahva ennastsalgavus, tema suur patriootlik kangelastegu päästsid maa orjasta-

¹ V. I. Lenin, Teosed, 18. kd., lk. 14—15.

Õppeväljakul.

misest. Samal ajal nägid nad, et rahva olukord pärast sõda halvenes. Talupojad, kes olid kangelaslikult võidelnud maakaitseväes ja partisanisalkades, jäid endiselt mõisnike võimu alla. Mõisnikud aga tugevdasid pärisorjade ekspluateerimist, püüdes tasa teha oma kahjusid sõjas.

Araktšeejvlus. Pärast sõda algas Venemaal süngel reaktsioonijärk, mis sai nimetuse araktšeejvlus.

Kindral A. A. Araktšeejev, Paul I lemmik, oli jäme, julm, tsaari ees orjameelselt lõmitav inimene, kes oli valmis täitma tsaari iga käsku. Need omadused meeldisid ka Aleksander I-le. Araktšeejev sai tsaari järel esimeseks isikuks Venemaal, reaktsioonilise poliitika peamiseks elluviijaks.

Tsaari käsul rajas Araktšeejev intensiivselt *sõjaväelisi asulaid*, mis olid feodaal-pärisorjusliku ikke kõige eredamaks ja koletumaks väljenduseks. Püüdes armeed suurendada ja ühtlasi vähendada kulusid tema ülalpidamiseks, käskis tsaar mõningad sõjaväeosad paigutada maale, selleks et soldatid hariksid põldu ja nii viisi end ülal peaksid. Teiselt poolt viidi terved talupoegade asundused ja vallad üle sõjaväeliste asulate kategooriasse. Talupojad pidid kogu elu olema sõjaväeteenistuses, tegeldes samal ajal

põllutööga. Kõike tehti allohvitseride ja ohvitseride komando järgi. Alates seitsmendast eluaastast tegid talupoegade lapsed läbi sõjalise õppuse.

Lõputu drill, üle jõu käiv töö, julmad karistused ja täielik õigusetus muutsid sõjaväeasukate elu sunnitööst hullemaks. Nad alustasid korduvalt ülestõuse, mis tsarismi poolt halastamatult maha suruti.

Rahvusliku uhkuse üllaid tundeid, mis olid eesrindlikku noor-sugu vallanud isamaasõja võitude mõjul, tumestas teadmine rahva õigusetust, mahasurutud olukorrast. Tugevnes viha isevalitsuse vastu, kes «tänas» rahvast sõjaväeliste asulate sisseseadmisega, araktseejvlusega, julma reaktsiooniga kultuuri ja hariduse valdkonnas. Kõik see sundis tulevasi dekabriste teravalt kritiseerima tsarismi ja pärisorjuslikku korda.

Dekabristide esimesed salaorganisatsioonid. 1816. aastal moodustas grupp noori ohvitseri salaorganisatsiooni, mida nimetati «Päästeliit» ehk «Tõeliste ja Ustavate Isamaapoegade Ühing». «Päästeliit» seadis oma eesmärgiks pärisorjuse kaotamise ja isevalitsuse asendamise konstitutsioonilise monarhiaga. Kuid püstitatud eesmärkide saavutamise teed ei olnud küllalt selged. Ühed panid ette keisrite vahetuse ajal esitada oma nõudmised trooni-pärijale, teised, nagu M. S. Lunin ja I. D. Jakuškin, tegid ettepaneku tappa tsaar ja töötasid välja atentaadi konkreetse plaani. Kuid nende ettepanekud lükati tagasi. Revolutsiooniliseks pöördeks ei jätkunud ühingul veel jõudu. Ühingusse kuulus kõigest 30 inimest.

1818. aastal moodustasid tulevased dekabristid «Päästeliidu» asemel uue organisatsiooni — «Hüveolu Liidu». Selles salaorganisatsioonis oli juba ligi 200 liiget. Oma eksisteerimise kolme aasta jooksul tegi ta ära suure töö.

«Hüveolu Liidul» oli oma programm ja põhikiri. Ühingu programm kandis selle kõite värvi järgi nimetust «Roheline raamat». Selles määrati kindlaks organisatsiooni ülesanded ja tegevusmeetodid. Liidu liikmed kritiseerisid oma suulistes ja kirjanduslikes väljaastumistes isevalitsuslikku korda, paljastasid mõisnike omavoli ja ametnike altkäemaksuvõtmist, näitasid rahva rasket elu. Revolutsiooniliseks agitatsiooniks kasutati Puškini vabadust-armastavaid luuletusi. 1820. aastal võttis «Hüveolu Liit» vastu otsuse võidelda vabariikliku korra kehtestamise eest Venemaal. See oli väga tähtis otsus, mis pani aluse vabariiklikule traditsioonile Vene revolutsioonilises liikumises.

Rahutused armees. 1820. aastal toimus tsaariarmee sõdurite väljaastumine. Semjonóvski kaardiväepolgu sõdurid, kes olid viidud meeleheitele lõputu drilli ja ohvitseride julmusega, keeldusid käskudele allumast ning esitasid polgukomandöri peale kaebuse. See oli tsaariarmees tol ajal ennekuulmatu asi. Sõdureid karistati julmalt nagu mässajaid. Kuid semjoonovlaste väljaastumine

näitas, et armees küpseb rahulolematuse ning teda võib viia ülestõusule.

Talupoegade rahutused, soldatite ja sõjaväeasukate väljaastumised ning revolutsioonilised sündmused Euroopas ajendasid dekabriste otsustavamale tegutsemisele.

Dekabristid tegid endale ülesandeks sõjaväelise ülestõusu ettevalmistamise, kuna nad aadlike-revolutsionääradena kartsid rahva ülestõusu ja olid seisukohal, et revolutsiooniline pööre on võimalik ilma rahvahulkade osavõtuta, ainult armee abil. Kuid «Hüveolu Liit» ei võinud seista ülestõusu eesotsas, sest sinna oli tunginud palju juhuslikke, ebakindlaid inimesi. Oli tarvis neist vabandada. Peale selle sai liidu olemasolu valitsusele teatavaks ja võis oodata tema purustamist. Seepärast kuulutati «Hüveolu Liit» laialisaadetuks, tema alusel aga moodustati aastail 1821–1822 uued monoliitsemad ja võitlusvõimelisemad salaühingud: Ukrainas «Lõunaühing» ja Peterburis «Põhjaühing».

Küsimusi. 1. Missuguseks kolmeks perioodiks jaotas V. I. Lenin Vene revolutsioonilise liikumise? 2. Missugused sündmused ja nähtused Venemaa elus viisid esimeste revolutsiooniliste organisatsioonide tekkimisele ja dekabristide vaadete kujunemisele? 3. Miks nimetati esimest revolutsioonilist organisatsiooni Venemaal «Päästeliiduks»? 4. Mis on araktšeejevlus?

§ 6. «PÕHJA-» JA «LÕUNAÜHING».

Nii «Lõuna-» kui ka «Põhjaühing» kujutasid endast ühe salaorganisatsiooni osi. Nende ühingute tähtsaks tööks oli tuleviku-Venemaa konstitutsiooni väljatöötamine. «Lõunaühingus» koostas konstitutsiooniprojekti P. I. Pestel ja «Põhjaühingus» N. M. Muravjov.

1812. aasta isamaasõja kangelane Pavel Ivanovič Pestel, keda autasustati kuldmöögaga Borodino lahingus ülesnäidatud vapruste eest, oli üheks kõige väljapaistvamaks kujukaks dekabristide liikumises. Ta omas dekabristide hulgas suurt autoriteeti ning oli «Lõunaühingu» tunnustatud juht. Puškin märkis, et Pestel oli inimene «suurepärase mõistuse ja haridusega, kelle südames pesitses tuline ja üllas patriotismitunne».

Pesteli «Vene Õigus». Oma konstitutsiooniprojektis, mille ta nimetas «Vene Õiguseks», kuulutas Pestel välja isevalitsuse ja pärisorjuse kaotamise ning vabariigi kehtestamise Venemaal. Pestel ütles: «Ma sain hinges vabariiklaseks ega näinud milleski suuremat hüve ja õndsust Venemaa jaoks kui vabariiklikus korras.» Kõrgeimaks riigivõimuorganiks pidi «Vene Õiguse» järgi saama Rahvaveetše, mis pidi valitama kogu rahva poolt otsese ja ühtaolise, kõigi kodanike jaoks võrdse valimisõiguse alusel ilma mingi piirava tsensusega. Tulevases vabariigis kavatseti läbi viia laialdased demokraatlikud ümberkujundused, kuulutada kõik võrd-

seks seaduse ees, tagada sõna- ja trükivabadus, alandada tunduvalt makse, lühendada sõjaväeteenistuse aega.

Orjus, öeldi «Vene Õiguses», tuleb «otsustavalt hävitada», «aadel peab tingimata igaveseks lahti ütlema häbistavast eesõigusest omada teisi inimesi».

Vabastatud talupojad, vastavalt Pesteli projektile, tuli varustada maaga. Neile pidi minema pool kogu riigi maafondist. Osa mõisnike maadest kavatseti konfiskeerida. See oli tolle aja kõige revolutsioonilisem agraarprogramm.

Nikita Muravjovi konstitutsioon. See programm eeldas samuti pärisorjuse kaotamist kohe pärast revolutsiooni. «Pärisorjuslik kord ja orjus kaotatakse. Ori, puudutanud Vene maad, saab vabaks.» Kavatseti kaotada seisused, kuulutada kõik võrdseks seaduse ees, kehtestada sõna-, trüki- ja usuvabadus. Kuid N. Muravjovi projekt oli siiski mõõdukam kui Pesteli oma. Venemaa kuulutati mitte vabariigiks, vaid konstitutsiooniliseks monarhiaks. Kõrgeimaks seadusandlikuks organiks oli kahekojaline parlament — Rahvaveetše, mis pidi valitama kõrge varandusliku tsensuse alusel. Täidesaatva võimu etteotsa jäi keiser, kes pidi olema riigi kõrgeimaks ametnikuks.

Ka Nikita Muravjovi agraarprojekt ei olnud nii revolutsiooniline kui Pesteli agraarprojekt. Ta säilitas aadlike tunduvad eesõigused. Maa loeti mõisnike omandiks, talupojad aga said väikese jaosmaa — kõigest kaks tiinu majapidamise kohta.

Kuigi P. Pesteli ja N. Muravjovi konstitutsiooniprojektid teineteisest märgatavalt erinesid, oli neil mõlemal revolutsiooniline iseloom. Nende elluviimine oleks tähendanud pärisorjuse ja isevalitsuse kaotamist ning uute, kodanlike suhete kindlustumist Venemaal. See oli kodanliku revolutsiooni programm.

Dekabristide tegevus a. 1823—1825. Eriti hoogustus dekabristide tegevus aastail 1823—1825. Märgatavalt suurenes salaorganisatsioonide liikmete arv.

1823. aastal astus «Põhjaühingusse» silmapaistev luuletaja ja revolutsionäär K. F. Rõljev, kes sai ühingu tegelikuks juhiks. Ta oli kõige järjekindlamal revolutsioonilisel seisukohal ja arendas energilist tegevust uute liikmete kaasatõmbamisel ning ühingu ettevalmistamisel ülestõusuks. Tema revolutsioonilised, patriootilised luuletused vaimustasid noorsugu, kutsusid teda ennastsalgavale võitlusele rahva vabaduse eest.

«Lõunaühingus» hakkasid kõrvuti P. I. Pesteliga suurt osa etendama S. I. Muravjov-Apostol, aktiivse valitsusevastase tegevuse pooldaja, ning tema sõber ja ustav abiline, alles üsna noor ohvitser M. P. Bestužev-Rjumin.

Ukrainas, Rešetilovka alevikus (Poltaava kubermangus) tekkis sel ajal iseseisev salaorganisatsioon — «Ühendatud Slaavlaste Ühing». See organisatsioon ühendas armeehoivitsere, aadlikke, kel olid kas väikemõisad või kes olid hoopis ilma mõisata. «Ühen-

datud Slaavlaste Ühing» seadis oma eesmärgiks kõigi slaavi rahvaste ühiskondliku korra revolutsioonilise ümberkujundamise ja nende ühendamise üldslaavi föderatsioon. «Ühendatud Slaavlaste Ühing» ühines 1825. aastal «Lõunaühinguga».

Nii «Põhja-» kui ka «Lõunaühing» valmistusid energiliselt ülestõusuks, mida kavatseti alustada 1826. aasta suvel. Kuid välja tuli astuda tunduvalt varem.

Ülestõusu ettevalmistamine. Reisi ajal mööda Venemaad suri keiser Aleksander I ootamatult 1825. aasta novembris Taganrogis. Kuna tal ei olnud lapsi ja ka troonipärimise kohta polnud õigeaegselt korraldust tehtud, tekkis interregnum. Aleksandri vend Konstantin oli juba varem, Aleksander I eluajal troonist loobunud noorema venna Nikolai kasuks, kuid sellest teadsid vaid vähesed. Pärast Aleksandri surma sellest ei teatatud ja sõjaväelt ning elanikkonnalt võeti kohe truudusvanne Konstantinile. Nikolai ja Konstantini vahel, kes elas Varssavis¹, algas kirjavahetus, mis kestis kolm nädalat. Lõpuks otsustas Nikolai siiski astuda troonile ja määras uue vandetootuse andmise päevaks 14. detsembri 1825. a.

Seda rahvale ja soldatitele arusaamatut uut vandeandmist otsustasidki kasutada dekabristid. Sellele päevale määras «Põhjaühing» ülestõusu tsarismi vastu. «Juhus on soodne,» kirjutas Puškini sõber I. I. Puštšin. «Kui me midagi ette ei võta, siis oleme tõepoolest väärt kandma lurjuste nime.» Dekabristid teadsid, et pööre on seotud suurte raskustega, et neil on vähe jõudu, kuid sellele vaatamata ei tahtnud nad momenti mööda lasta. «Me olime nii kindlalt veendunud, et me kas suudame seda õigeaegselt teha või sureme, et ei rääkinud vähimatki kokku ebaõnnestumise puhuks,» ütles hiljem kirjanik-dekabrist A. Bestužev.

Dekabristid valmistusid energiliselt ülestõusuks. Väljaastumise eelõhtul läksid mõned ühingu liikmed sõdurite kasarmutesse, kutsudes neid üles keelduma vandetootusest Nikolaile. 13. detsembril toimus haige Rõlejevi korteris dekabristide viimane nõupidamine. Siin töötati lõplikult välja ülestõusu plaan ja valiti ülestõusu juht — polkovnik vürst S. P. Trubetskoj. Koosolekul kinnitati «Manifest vene rahvale». Manifest kuulutas välja pärisorjuse kaotamise ja laialdased demokraatlikud ümberkorraldused: sõna-, usu-, tegevusala valiku ja liikumisvabaduse; kõik seisused kuulutati seaduse ees võrdseks, lühendati sõjaväeteenistuse aega.

Selle suure tähtsusega dokumendi kavatsesid dekabristid impeeriumi kõrgeimate riigivõimuorganite — Riiginõukogu ja Senati nimel välja kuulutada ülestõusu päeval. Selleks otsustati takistada senaatoreid ja Riiginõukogu liikmeid Nikolai I-le vannet andmast ning sundida neid Manifestile alla kirjutama. Just

¹ Konstantin oli Vene armee ülemjuhatajaks Poolas ja tegelikult tsaari asehalduriks Poola kuningriigis, mis 1815. aastal Varssavi hertsogiriigi likvideerimise tulemusena läks Venemaale.

sellepärast oli kogunemiskohaks määratud Senati väljak (praegu Dekabristide väljak Leningradis).

Ülesanne ja küsimus. 1. Koostage tabel «Esimesed revolutsioonilised organisatsioonid Venemaal» järgmise vormi kohaselt:

	Ühingu programm				Võitlus-meetodid isevalit- suse vastu (taktika)
	Kuidas ot- sustati la- hendada maaküsimus	Missugune riigikord kavatseti sisse seada	Suhtumine pärisorju- sesse	Valimis- õigus	
1. «Lõunaühing» (Pesteli «Vene Õigus»)					
2. «Põhjaühing» (N. Muravjo- vi konstitüt- sioon)					

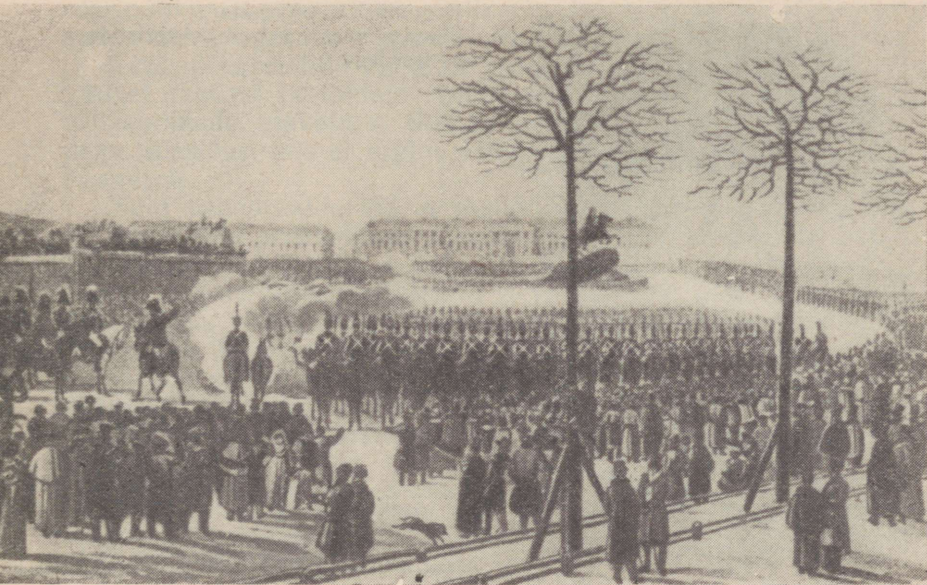
2. Kuidas valmistusid dekabristid ülestõusuks?

§ 7. 1825. AASTA 14. DETSEMBRI ÜLESTÕUS JA SELLE AJALOOLINE TÄHTSUS.

Ülestõus Senati väljakul. 1825. aasta 14. detsembri varahommikul olid dekabristid juba kasarmutes ja kutsusid sõdureid minema Senatihoone juurde, et protesteerida vande andmise vastu Nikolai I-le. Esimesena tuli Senati väljakule Moskva kaardiväepolk vendade Mihhail ja Aleksander Bestuževite ning Dmitri Štšepin-Rostovski juhtimisel. Nende järel saabusid ka mõned teised väeosad. Üldse kogunes väljakule ligi kolm tuhat sõdurit ja madrust. Dekabristid K. F. Rõlejev, J. P. Obolenski, I. I. Puštšin, P. G. Kahhovski, V. K. Kūchelbecker ja paljud teised olid samuti väljakul. Kuid dekabristide poolt ülestõusu eelõhtul kavandatud plaan ei õnnestunud. Kõigepealt ei läinud korda takistada senaato-reid vannet andmast, kuna Senat ja Riiginõukogu olid juba enne ülestõusnute tulekut andnud Nikolaiile vandetõotuse. Trubetskoi, kes oli määratud ülestõusu juhiks, ei ilmunud üldse väljakule. Alles õhtuks valiti uus diktaator — Obolenski, kuid õige aeg oli mööda lastud.

Dekabristid ei võtnud ette mingeid pealetungioperatsioone: ei vallutanud Talvepaleed, ehkki neil oli selleks võimalus, ei haaranud enda kätte suurtükke. Nad kartsid ülestõusule kaasa tõmmata rahvast, kes hulgaliselt kogunes väljakule ja ülestõusnutele energiliselt poolehoidu avaldas. Kaasaegsete tunnistust mööda palus «pöobel» dekabriste õhtuni vastu pidada, lubades toetust, ning pildus valitsusvägede hulka kive ja puuhalge.

Mitu korda püüdis Nikolai I, kes ei olnud veel kindlalt veendunud oma jõudude ülekaalus, keelitada ülestõusnuid relvi maha

Ülestõus Peterburis Senati väljakul 14. detsembril 1825. a.
Kunstnik K. I. Kolmani maali järgi.

panema. Ta saatis nende juurde läbirääkimistele kindraleid, metropoliidi, oma noorema venna Mihhaili. Kuid need katsed lõppesid ebaõnnestumisega. Tsaari parlamentääride hulgast oli dekabristidele eriti ohtlik Peterburi kindralkuberner M. A. Milorodovitš, aktiivne osavõtja 1812. aasta isamaasõjast, kes oli sõdurite hulgas populaarne. Dekabrist *K a h h o v s k i* haavas teda surmavalt.

Selleks ajaks koondas Nikolai I temale ustavaks jäänud väed ja piiras nendega Senati väljaku ümber. Mitu korda ründasid ratsakaardiväelased ülestõusnuid, kuid löödi püssitulega tagasi. Kartes rahva ülestõusu, käskis Nikolai I õhtuks ülestõusnute vastu valmis seada suurtükid ja tulistada neid kartetšiga.

Mitu suurtükkide kogupauku ülestõusnute sekka pani nende read vankuma ja ajas sõdurid laiali. M. A. Bestužev püüdis sõdureid rivistada Neeva jääl, et vallutada Petropavlovskaja kindlust. Kuid see ei läinud tal korda. Jää pragunes suurtükimürskude all ja ülestõusnud uppusid jões. Ööseks oli ülestõus purustatud.

Tšernigovi polgu ülestõus. Pärast seda kui ülestõus Peterburis oli maha surutud, toimus 1825. aasta detsembri lõpus Ukrainas Vassilkovi linna lähedal Tšernigovi jalaväepolgu ülestõus. Üles-

Kogumiku «Poljarnaja Zvezda» kaas hukatud dekabristide portreedega.

tõusu juhtisid «Lõunaühingu» liikmed Sergei Muravjov-Apostol ja Mihhail Bestužev-Rjumin. (Pestel oli areteeritud juba 13. detsembril 1825. a.) Kuid «Lõunaühing» kordas «Põhjaühingu» vigu. Ka dekabristid-lõunalased ei läinud üle pealetungile, ja mis kõige tähtsam, kartsid toetuda rahvahulkadele. Mõne päeva pärast oli dekabristide ülestõus Ukrainas samuti purustatud.

Tsaarivalitsus õiendas dekabristidega julmalt arveid. Kohtuliku uurimise alla võeti 579 inimest; üle 100 nendest mõisteti sunnitööle ja asumisele Siberisse, paljud alandati reameesteks või saadeti eri kubermangudesse politsei valve alla. Ülestõusust osavõtnud sõdurid aeti läbi kadalipu ning saadeti karistuspataljoni-desse ja Kaukaasiasse tegevarmeele. Viis dekabristi — K. F. Rõlejev, P. I. Pestel, S. I. Muravjov-Apostol, M. P. Bestužev-Rjumin ja P. G. Kahhovski — mõisteti piinarikkasse surma — neljaks raiumisele. Kuid Nikolai I ei sõandanud maailma imestama panna niisuguse keskaegse hukkamisviisiga. 13. juulil 1826. a. poodi viis dekabristi Petropavlovskaja kindluses.

Dekabristide ülestõusu tähtsus. Dekabristid olid esimesed vene revolutsionäärid, kes organiseerisid avaliku ülestõusu tsarismi vastu. Nad võitlesid rahva vabaduse ja kodumaa õitsengu eest. Just sellepärast nimetas V. I. Lenin dekabriste vene inimeste rahvuslikuks uhkuseks.

Mahajäänud pärisorjuslikul Venemaal, sellal kui rahvas oli veel «tuim ja tardunud», esitasid dekabristid oma aja kohta kõige

eesrindlikuma programmi võitluseks isevalitsuse ja pärisorjuse vastu. See programm väljendas riigi kõige tungivamaid vajadusi.

Kuid dekabristide revolutsioonilisus oli piiratud. Nad olid kaugel rahvast ja tahtsid revolutsioonilist pööret teostada ilma rahvahulkade osavõtuta. See kangelaslik katse lõppes nurjumisega: ülestõus, mis ei tugine rahva toetusele, on määratud lüüasaamisele.

Kuid dekabristide töö ei olnud asjatu. Suure vene luuletaja A. S. Puškini prohvetlikud sõnad: «Ei kao te murerikas töö, te igatsuste üllas janu...» täitusid. Kahurimürin Senati väljakul äratas uue põlvkonna võitlejaid isevalitsuse ja pärisorjuse vastu. Ideed, mis esimesena esitati dekabristide poolt, innustasid veel kaua Venemaa parimaid inimesi revolutsioonilisele võitlusele. *Oma väljaastumisega algatasid dekabristid revolutsioonilise liikumise Venemaal, ja revolutsionääride järgnevad põlvkonnad õppisid nende kogemustest.*

Ülesandeid ja küsimusi. 1. Jutustage dekabristide ülestõusu käigust. Miks ülestõus lüüa sai? 2. Tooge fakte, mis kinnitavad, et dekabristid olid «hirmus kaugel rahvast». Millest see oli tingitud? 3. Missugune on dekabristide ülestõusu ajalooline tähtsus?

DOKUMENDID.

I. Manifest vene rahvale.

(Dekabristide programm, mis töötati välja ülestõusu eelõhtul.)

Senati manifestis kuulutatakse:

1. Endise valitsuse hävitamine.
2. Ajutise valitsuse moodustamine kuni alalise, valitava kehtestamiseni.
3. Trükivabadus ja seepärast tsensuuri kaotamine.
4. Vaba jumalateenistuse pidamine kõigile uskudele.
5. Inimestele laieneva omandiõiguse kaotamine.
6. Kõigi seisuste võrdsus seaduse ees, ja sellepärast sõjakohtute ning iga liiki kohtukomisjonide kaotamine, kelle käest kõik kohtuasjad lähevad üle lähimate tsiviilkohtute ametkonda.
7. Igale kodanikule kuulub õigus tegelda sellega, millega ta tahab; ja sellepärast aadlik, kaupmees, väikekodanlane ja talupoeg omavad üksteisi õigust astuda sõjaväe- ja tsiviilteenistusse ning vaimulikku seisusse, tegelda hulgi- ja jaekaubandusega, tasudes kauplemiseks kehtestatud maksud. Soetada iga liiki omandit, nagu maad, majad (külad ja linnades). Sõlmida omavahel iga liiki kokkuleppeid, teineteisega kohtu ees protsessida.
8. Pearaha maksu ja selle võlgade kustutamine...
10. Nekrutite võtmise ja sõjaväeliste asulate kaotamine.
11. Sõjaväeteenistuse aja lühendamine alamatele auastmetele, ja selle kindlaksmääramine pärast sõjaväekohustuse võrdsustamist kõigi seisuste vahel.
12. Eranditult kõigi alamate auastmete errulaskmine, kes on teeninud 15 aastat.
13. Valdade, maakondade, kubermangude ja oblastite valitsuste loomine ja nende valitsuste valimise korra kehtestamine, kes peavad asendama kõiki ametnikke, kes seniajani määrati tsiviilvalitsuse poolt.

14. Kohtute avalikkus.

15. Vandekohtunike tegevusserakendamine kriminaal- ja tsiviilkohtutes.

Asutab valitsuse 2-st või 3-st isikust, kellele allutab kõik kõrgema juhtimise organid, see on kõik ministeeriumid, Nõukogu, Ministrite Komitee, armee, laevastiku. Ühesõnaga kogu kõrgema täidesaatva võimu, kuid hoopiski mitte seadusandliku ega kohtuvõimu...

Ajutisele valitsusele tehakse ülesandeks täide viia:

1. Kõigi seisuste õiguste võrdsustamine.

2. Kohalike valdade, kreiside, kubermangude ja oblastite valitsuste moodustamine.

3. Sisemise rahvavalve moodustamine...

5. Nekrutite andmise kohustuse võrdsustamine kõigi seisuste vahel.

6. Alalise armee kaotamine.

7. Valimiste korra väljatöötamine rahvaesindajate kogu saadikute valimiseks, kes peavad kinnitama tulevikus kehtima hakkava valitsemise korra ja Riikliku Seadustiku.

Küsimusi. 1. Missuguste feodaalsete tavade kaotamisest räägitakse manifestis? 2. Missugune manifesti tees väljendab kõige ilmekamalt tema kodanlikku iseloomu?

II. Dekabrist N. A. Bestuževi jutustus

14. detsembril 1825. a. Peterburis Senati väljakul toimunud ülestõusust.

Minu mõök oli ammu tuppe pistetud; ma seisin Moskva karree¹ ja Kaardiväe ekipaazi kolonni vahelisel intervallil, müts silmle tõmmatud ja käed vaheliti, korrates endamisi Rõlejevi sõnu, et me hingame vabaduse õhku: ma nägin murega, et see hingamine tõmbus koomale. Meie vabadus ja sõdurite hõiked sarnanesid rohkem oietega, surija kähisemisega! Tõepoolest, me olime igast küljest ümber piiratud, tegevusetus halvas mõistust, meeoleu langes, sest see, kes sellel teel korras seisma jääb, on juba pooleldi võidetud. Pealegi jäätas läbitungiv tuul vere ohvitseride ja sõdurite soontes, kes olid nii kaua seisnud lahtise taeva all. Rännakud meile ja meie vastutulistamine katkesid, sõdurite hurraahüüded jäid harvemaks ja nõrgemaks. Päev hämardus. Äkki me nägime, et meie vastas seisvad polgud nihkusid kahele poole laiali ja nende vahele asetus suurtükipatarei, mis oli tuhmilt valgustatud hämaruse halli viraga.

Metropoliit, kes oli saadetud meid manitsema, pöördus edutult tagasi, juurdesõitnud suhhozanetile², kes näitas meile suurtükiväge, hõigati valjusti «lurjus» — ja see oli ka viimne puhang, meie sõltumatuse viimased jõupingutused.

Esimene kahur kargatas ja kartetš pudeneks laiali; osa kuule löi sillutisse ja tõstis rikošetiga sambaina lund ja tolmu, teised rebisid frundist³ välja mitu rida, kolmandad lendasid vingudes üle peade ja leidsid oma ohvrid rahva hulgas, kes oli surunud ennast Senatihoone sammaste vahele või seisis naabermaajade katustel. Purustatud aknaruudud klirisesid maapinnale langedes, kuid inimesed, lennates neile järele, jäid lamama hääletult ja liikumatult. Esimesest lasust langes seitse inimest minu ümber: ma ei kuulnud mitte ühtki ohet, ei märganud mitte ühtki kramplikku liigutust — nii halastamatult tabas kartetš

¹ Karree — vägede rivistus; neli kolonni jalaväge, mis on koondatud ristküliku või ruuduna.

² Suhhozanet — kindral, kes käsutas suurtükiväge, mis tulistas ülestõusnuid.

³ Frunt — front, sõjaväeosa, rivi.

sellelt vahemaalt. Täielik vaikus valitses elavate ja surnute vahel. Teine ja kolmas niitis maha rühma sõdureid ja lihtrahvast, kes seisid salkadena meie lähedal. Ma seisin täpselt samas asendis, vaatasin kurvalt surmale silma ja ootasin saatuslikku lööki; sel minutil oli olemasolu nii kibe, et hukkumine näis mulle hüvanguna. Kuid saatus tahtis teisiti.

Viienda või kuuenda lasu järel võpatas kolonn ja kui ma ümber vaatasin, oli minu ja põgenejate vahel juba terve väljak ning sajad kartetšiga mahanii-detud vabaduse ohvrid. Ma pidin järgnema üldisele liikumisele ja pääsesin mingi surnud tundega hinges vaevaga edasi tapetute vahel; siin ei olnud liigutust, karjet ega oigamist, ainult laskude vaheajal võis kuulda, kuidas pulbitsev veri nirises sillutisel, sulatades lund ja seejärel ise punetades külmus.

Meie järel saadeti ratsakaardiväe eskadron, ja kui sisenemisel kitsale Galernaja tänavale põgenejad murruna tunglesid, jõudsin ma ihukaardiväelastele, kes tulid tagantpoolt, ja sain kokku vend Aleksandriga. Siin me peatasime mõnikümme inimest, et ratsaväe pealesurumise korral anda vastulööki ja kaitsta taandumist, kuid imperaator eelistas jätkata tulistamist piki kitsast ja pikka tänavat.

Kartetšid jõudsid paremini järele kui hobused, ja meie poolt koostatud rühm hajus. Sõdureid ja rahvast varises surnutena igal sammul: sõdurid jooksid majadesse, koputasid väravatele, püüdsid peitu minna soklite väljaulatuvate osade varju, kuid kartetšid pörkasid seinast seina ega heitnud armu ühelegi varjupaigale. Sel kombel jõudsid salgad esimese risttänavani ja siin võeti neid vastu Pavlovski grenaderipolgu tulega.

Ülesanne ja küsimusi. 1. Jutustage 1825. aasta 14. detsembri ülestõusu viimasest etapist. 2. Kuidas suhtus Bestužev dekabristide taktikasse Senati väljakul? 3. Mida luges Bestužev ülestõusu lüüasaamise peapõhjuseks?

Tähtsamad aastaarvud.

1816 Dekabristide esimese salaorganisatsiooni — «Päästeliidu» loomine.

1821—1822 Dekabristide «Põhja-» ja «Lõunaühingu» moodustamine.

14. detsember 1825 Dekabristide ülestõus Peterburis.

Kirjandust klassiväliseks lugemiseks.

A. Puškin, Läkitus Siberisse.

S. Golubov, Sädemest tõuseb leek.

M. Maritš, Põhjalvalgus.

VENEMAA RAHVASTE SOTSIAAL-MAJANDUSLIK ARENEMINE. PÄRISORJUSLIKU KORRA KRIIS. KLASSIVÕITLUSE TÕUS.

§ 8. VENEMAA MAJANDUSLIK ARENEMINE XIX SAJANDI ESIMESEL POOLEL.

Tuletage meelde, missugused on feodaalkorra põhijooned. Missugused muutused toimusid riigi majanduses XVIII sajandi teisel poolel ja mida nad tõestasid?

Venemaa majandusliku arenemise iseärasused. Pärisorjuse eksisteerimise viimastel aastakümnetel astus Venemaa kogu feodaalkorra kriisi perioodi. See tähendab, et feodalismi lagunemine jõudis niisuguse astmeni, kus kehtivad feodaalsed ühiskondlikud suhted hakkavad takistama tootlike jõudude arenemist, pidurdavad tööstuse, põllumajanduse ja kultuuri arenemist. Feodaalse formatsiooni kriisile pidi paratamatult järgnema selle krahh, likvideerimine, tema asendamine uue, progressiivsema korraga — kapitalismiga.

Venemaa majanduse arenemine sajandi esimesel poolel toimus keerulistes ajaloolistes tingimustes. Sajandi alguses toimus 1812. aasta isamaasõda. Selles sõjas tuli vene rahval võidelda elu ja surma peale oma maa rahvusliku sõltumatuse eest maailma valitsemisele pretendeeriva Prantsuse keisri Napoleon Bonaparte'i vastu. Tohtu suure puuduse ja viletsuse hinnaga ning kogu jõudu pingutades suutis rahvas kaitsta oma kodumaa sõltumatust. See sõda vapustas kogu feodaalset majandust ning tal oli suur mõju Venemaa sotsiaalsele ja majanduslikule arenemisele. Feodalismi lagunemine, mis algas juba XVIII sajandil, kiirenes tunduvalt.

Teiseks väga tähtsaks jooneks tolle aja Venemaa ajaloolises arenemises, mis avaldas suurt mõju majandusele, oli klassivastuolude teravnemine, massilise talurahvaliikumise kasv. Talupoegade võitlus vabaduse eest, mis iga aastaga muutus üha massilisemaks ja visamaks, viis feodaalmõisa laokilolekule, tõi kaasa mõisnike manufaktuuride purustamise ja laostumise, andis feodalismile tõsiseid lööke.

Tööstuse arenemine. Eriti kujukalt ilmnas feodalismi lagunemise ja uute kapitalistlike suhete küpsemise protsess tööstuse arenemises.

Kapitalistlik tööstus läbib oma arenemises kolm staadiumi: väiketootmine, manufaktuur ja vabrik. XIX sajandi esimesel poolel oli Venemaal suurtööstuse peamiseks vormiks manufaktuur. Vaatamata pärisorjuse pidurdavale mõjule kasvas tööstusettevõtete arv märgatavalt. Kui 1800. aastal oli 1200 tööstusettevõtet,

kus töötas kokku 225 000 töölise, siis 1850. aastal oli ettevõtteid juba 2800, neis rakendatud tööliste arv aga kasvas 860 000-ni. Puuvillatööstus, mis oli tehniliselt kõige enam arenenud, kasvas 20 korda (tööliste arvult), suhkrupeditööstus aga 65 korda.

Sel ajal toimusid tööstuses kõrvuti kvantitatiivsete muutustega ka tähtsad kvalitatiivsed protsessid. Algas üleminek masinalisele tootmisele. Manufaktuur oma käsitsitööga muutus kapitalistlikuks vabrikuks, mis oli rajatud masinate kasutamisele. 30-ndatest aastatest alates ilmusid vabrikutesse ja tehastesse aurumasinaid. Nii algas *tööstuslik pööre*, mis jõudis lõpule juba pärast pärisorjusliku korra kaotamist — 70—80-ndail aastail. Tööstuslikul pöördel on kaks külge — tehniline ja ühiskondlik. Tööstuslik pööre algab käsitsitöö asendamisest masinatega. Tehniline pööre tõi endaga kaasa ühiskondliku, sotsiaalse pöörde, mis seisis kapitalistliku ühiskonna klasside — kodanluse ja proletariaadi kujunemises ning uute, kodanlike tootmissuhete tekkimises ja arenmises.

Kõigepealt hakati masinaid kasutama puuvillatööstuses, seejärel ka teistes tööstusharudes. Algul veeti masinaid sisse välismaalt. Kuid peagi hakkasid Venemaal tekkima oma ettevõtted masinate ja tööriistade tootmiseks.

Tööstuses hakati laiemalt kasutama palgatööliste tööd. Palgatöölised, kes saavad oma töö eest tasu, on huvitatud töö tulemustest, kuna sellest sõltub palga suurus. Seepärast on nende töö tootlikum kui pärisorjade töö. Tol ajal ei olnud nad veel vabad inimesed: enamikus olid need pärisorjuslikud talupojad, keda mõisnik oli lubanud teenima minna; tunduva osa oma palgast olid nad sunnitud andma mõisnikule obroki näol. Mõisnik võis neid igal ajal küllasse tagasi kutsuda, mis viis tootmise korratusse. Mittepärisorjuslikke «vabu» töölisi oli vähe.

Tööstusharud, kus valitses sunniviisiline pärisorjuslik töö, jäid tunduvalt maha. Niisugusteks olid Uraali metallurgia- ja metallitöötlemistööstus, kalevi-, lina- ja kanepivabrikud. Mõisnike pärus- ja possessiooniettevõtted, mis olid rajatud pärisorjade tööle, käisid alla. Nad ei talunud konkurentsi kasvava kapitalistliku vabrikuga, kus kasutati palgatööd. Pärisorjuslikud talupojad keeldusid neis töötamast, kuna sunniviisilise töö tingimused olid erakordselt raske. Karmidele karistustele vastasid nad põgenemiste ja vastuhakkudega.

Sise- ja väliskaubanduse kasv. XIX sajandi esimesel poolel jätkus ülevenemaalise turu kujunemine.

Selle aja jooksul kahekordistus linnaelanike arv. Sajandi keskel moodustasid linnalased juba ligi 8% kogu Venemaa elanikkonnast (XVIII sajandi lõpul 4%); linnade suurenemine ja maa üksikute rajoonide majanduslik spetsialiseerumine tõi kaasa sisekaubanduse kasvu. Tööstuslik keskrajoon oma suurte linnade, vabrikute ja tehastega, mille arv pidevalt kasvas, vahetas kaupu riigi

lõuna- ja kaguosa põllumajanduslike rajoonidega. Linnadesse tekkis üha rohkem ja rohkem kauplusi ning poekesi. Suurenes laadade tähtsus. Mõned neist, näiteks Nižni Novgorodi laad oma miljoni-
liste läbimüükidega, omandasid ülevenemaalise tähtsuse. Suurt osa etendasid Irbiti, Rostovi, Harkovi, Kontraktovaja (Kiievis) ja Korennaja (30 km Kurskist) laadad. Tekkisid uued kohaliku tähtsusega laadad Ukraina, Siberi ja Taga-Kaukaasia linnades.

Pidevalt kasvas väliskaubandus. Välja veeti Venemaalt peamiselt põllumajandussaadusi: lina, kanepit, rasva, teravilja. Tööstuskaupu, peamiselt tekstiili- ja metallitooteid, vedasid vene kaupmehed ainult veel mahajäänumatesse maadesse: Kesk-Aasiasse, Iraani ja Türgisse. Sisse veeti Venemaale peamiselt tööstuskaupu: masinaid, villaseid ja siidkangaid, värve jm., samuti suhkrut ja teed. Kolmekümne aasta jooksul suurenes väliskaubandus umbes 2,5 korda.

Kaubanduse laienemine soodustas tekkiva vene kodanluse rikastumist.

Suur tähtsus kaubanduse arenemisele oli jõelaevanduse tekkimisel. Esimene aurik ilmus Neevale 1815. aastal, kuid alles 40—50-ndail aastail hakkasid aurulaevad regulaarselt ühendust pidama Neeval, Volgal, Dnepril ja teistel jõgedel. 1850. aastaks oli Venemaal ligi sada aurulaeva.

Veel suuremat osa riigi majanduslikus arenemises etendas raudteede ehitamine. 30-ndate aastate alguses ehitasid väljapaistvad leidurid, pärisorjad-meistrid isa ja poeg J. A. ja M. J. Tšerepanovid esimese raudtee (aurujõul) Nižni Tagili tehases. 1838. aastal ehitati 25 km pikkune raudtee Peterburist Tsarskoje Selosse (praegu Puškin), 1843. aastal aga algas Peterburi ja Moskva vahelise raudtee ehitamine. See kestis 1851. aastani ja läks väga kalliks.

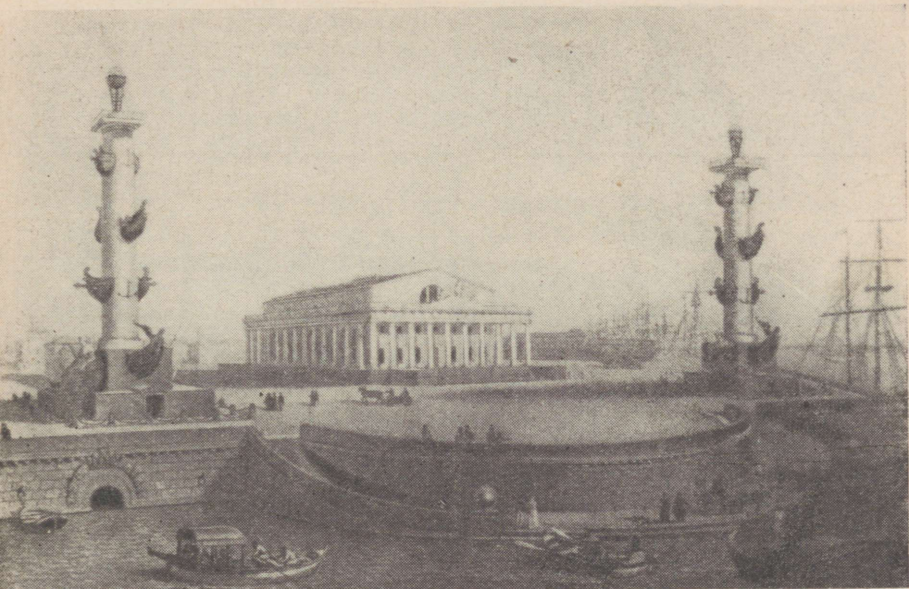
Luuletaja N. A. Nekrassov jutustas poemis «Raudtee» seda teed ehitanud talupoegade sunnitööst:

Kuuma ja külmaga kupitsaid jälgides
seisime põlvini vees.
Niisketes koobastes, põdedes, nälgides —
nõnda sai valmis see tee teie ees.
Ülemad peksid ja kümnikud pügasid,
puudus pitsitas meid —
töömehi vaikkeid, kes kurtmata rügasid,
jumala sõdureid.

Pärisorjuslik kord pidurdas raudteede ehitamist Venemaal. Pärisorjapidajad olid raudteede ehitamise vastu, kinnitades, et need rikuvad rahva kõlblust. Mõisnikud kartsid uue klassi — proletariaadi tekkimist.

Raudteede kogupikkuselt oli Venemaa ühel viimastest kohtadest Euroopas.

Muudatused põllumajanduses. Põllumajandus, kus valitses mõisnike maavaldus ja pärisorjuslik ekspluateerimine, arenes äär-

Börsihoone Peterburis.

miselt aeglaselt. Kuid ka siin toimusid muudatused. Mõisnikud ja ka talupojad ei saanud enam läbi ilma tööstuskaupadeta. Et neid osta, pidid nad müüma oma saadusi turul. Samal ajal oli mõisate tulukus pärisorjusliku töö, mahajäänud tehnika ning madala maaharimiskultuuri tõttu väike. Mõned mõisnikud püüdsid oma majandite tulukust suurendada ratsionaliseerimise teel. Selle saavutamiseks tellisid nad välismaalt masinaid, seadsid sisse mitmeväljasüsteemi, aretasid tõukarja. Lõunapoolsetes kubermangudes hakkasid mõisnikud kasutama vabapalgalist tööd, mis oli viljakam. Kuid see ei saanud anda suuri tulemusi, kuna vabu töökäsi oli väga vähe ja mõisnikud ei tahtnudki neid meelsasti kasutada, kuna muidu saadud pärisorjuslik töö oli neile siiski kasulikum. Põllupidamise progressiivsed meetodid ei sobinud kokku pärisorjusliku tööga.

Enamik mõisnikke majandas vana viisi. Oma tulude suurendamise ainsaks vahendiks pidasid nad talupoegade feodaalse eksploateerimise tugevdamist. Nad suurendasid teoorjust, laiendas oma künnimaad talupoegade maade arvel. Mustmullakubermangudes ulatus teotöö 4–6 päevani nädalas; paljud mõisnikud viisid talupojad üle «kuumoonale», s.t. kihutasid nad päriselt välja nende maatükkidelt ja sundisid kogu aeg töötama mõisa

Moskva raudtee. 1854. aasta gravüüri järgi.

heaks tühise tasu eest produktide näol. Talupoegade enamiku olukord halvenes järjest. Nende laostumine ja vaesumine õõnes-
tas, feodaalse majanduse majanduslikku alust. Laostunud «hobu-
seta ja majapidamiseta» talupoeg, nagu näitas V. I. Lenin, ei
suutnud anda mõisnikule suurt sissetulekut. Et omada võimalust
töötada mõisniku heaks, peavad pärisorjadel olema oma kariloo-
mad ja inventar, oma majapidamine.

Kaubalis-rahaliste suhete arenemise mõjul toimus maal talu-
rahva kihistumine. Kõrvuti kerjuslike ja kõigest ilma jäetud pere-
kondade massiga kasvas «kapitaliga» talupoegade kiht, kes tege-
lesid kaubandusega, liigkasuvõtmisega, paigutasid oma raha töös-
tusettevõtteisse. Nende hulgast tõusid esile suurettevõtjad, kes
ostsid end suure rahasumma eest vabaks ja asutasid oma vabri-
kud. Niisugused olid Savva Morozov, Prohhorovid, Garelinid ja
teised.

*Kapitalistlike suhete arenemine majanduses viis feodaalkorra
lagunemisele, klassivastuolude teravnemisele ja klassivõitluse
kasvule.*

Küsimusi. 1. Missugused uued nähtused riigi majanduses ilmnud XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi alguses? Mida need näitasid? 2. Mis on ülevenemaaline turg? Missugused faktid kinnitavad tema edasiarenemist XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi alguses? 3. Mida tähendab tööstuslik pööre ja millal see toimus Venemaal? 4. Miks pärisorjuslik kord ja isevalitsus takistasid majanduse ja kultuuri arenemist? 5. Kuidas mõjus talurahvale kapitalistlike suhete aremine?

§ 9. VENEMAA RAHVAD XIX SAJANDI ESIMESEL POOLEL. GRUUSIA, ARMEENIA, ASERBAIDŽAANI JA MOLDAAVIA ÜHENDAMINE VENEMAAGA.

Venemaa rahvaste majandusliku arenemise iseärasused. Feodalismi lagunemine ja kapitalistlike suhete küpsemine toimus kogu Venemaa territooriumil. See protsess puudutas kõiki Venemaa koosseisu kuuluvaid rahvaid, kuid mitte igal pool ei kulgenud ta ühtviisi.

Kiires tempos arenes see protsess Ukrainas. Sajandi esimese poole jooksul suurenes siin tunduvalt tööstusettevõtete arv. Kujunes välja uus tööstusharu — suhkrupeeditööstus. Kivisöe- ja rauamaagilademetete avastamine XIX sajandi alguses andis võimsa tõuke metallitööstuse arenemisele. Ukraina majanduslikku arenemist, tema väliskaubanduse kasvu ja eriti põllumajandussaaduste eksporti soodustavaks tingimuseks oli Musta mere sadamate lähedus. Nisu väljavedu kasvas mitmekordseks. Suurenes ka sisekaubandus. Ukraina laadad Kieveis ja Harkovis omandasid ülevenemaalise tähtsuse.

Põllumajanduses hakkas intensiivselt arenema peenvillalammaste kasvatamine. See andis toorainet arenevale kalevitööstusele.

Feodalismi lagunemine ja kapitalismi arenemine toimus ka Valgevenemaal ja Leedus. Nende ühendamine Venemaaga ja lülitumine ülevenemaalisse turgu mõjus soodsalt nende majandusele. Valgevenemaal ja Leedus hakkas arenema tööstus, hakkasid lagunema keskaegsed tsunftid, arenes kauplemine põllumajandussaadustega. Kuid nende rajoonide arenemisel olid oma iseärasused. Siin andsid eriti rängalt tunda Napoleoni sõjakäigu tagajärjed, majandus oli laostatud ja mõisnikud püüdsid oma kahjusid hüvitada talupoegade tugevdatud ekspluateerimisega. See omakorda teravdas klassivõitlust. Peale selle kaasnes nendes rajoonides klassivõitlusega rahvuslik võitlus, sest mõisnikeks nendel aladel olid harilikult poolakad, pärisorjuslikud talupojad aga olid valgevenelased ja leedulased. Klassivõitlus teravnas rahvusliku vaenu ja rahvuslike konfliktide tõttu.

Kiiresti kulges feodalismi lagunemine Lätis ja Eestis. Siin tekkisid soodsad tingimused majanduse arenemiseks Balti mere läheduse, sobivate sadamate ja arenenud käsitöö tõttu. Kuid pärisorjuslik ike nendes rajoonides oli eriti raske. Mõisnikeks

olid siin sakslased, kes kasutasid tohutu suuri õigusi ja privileege. Nad pigistasid rahvalt — lätlastelt ja eestlastelt — välja kõik mahlad. Klassivõitluse suurenemine sundis valitsust siin juba XIX sajandi alguses kaotama talupoegade isikliku sõltuvuse mõisnikust, kuid maa jäi mõisnikele. Majanduslik arenemine kulges märksa kiiremini kui varem, kuid rahva ekspluateerimine ei vähenenud, vaid suurenes, kuna lisaks vanadele feodaalsetele röhumismeetoditele hakkasid mõisnikud kasutama ka uusi, kapitalistlikke.

Rahvaste majanduse ja kultuuri arenemise pidurdajaks ei olnud mitte ainult pärisorjuslik kord, vaid ka Vene isevalitsus, kes rõhus mittevene rahvaid. Samal ajal arenes Venemaa rahvaste rahvuslik kultuur tihedas koostöös eesrindliku vene kultuuriga. Võitlus pärisorjuse ja isevalitsusega, revolutsiooniliste vaadete levik viis Venemaa rahvaste lähenemisele ja nende revolutsioonilise liidu kujunemisele võitluses vabaduse eest.

Suurimaks ajalooliseks sündmuseks XIX sajandi alguses oli Gruusia, Armeenia, Aserbaidžaaani ja Moldaavia rahvaste ühendamise Venemaaga.

Taga-Kaukaasia ja Moldaavia rahvaste ühendamine Venemaaga. Taga-Kaukaasia rahvad olid XVIII ja XIX sajandi vahetusel väga raskes olukorras. Armeenia ja Aserbaidžaaani elanikkond ägas türgi ja iraani feodaalide ikke all. Gruusia oli iseseisev riik, kuid osa temast oli Iraani ja Türgi võimu all. Ta oli nõrgestatud lõpututest sõdadest suurte ja väikeste feodaalide vahel. Teda ähvardas alaliselt täieliku orjastamise oht Türgi ja Iraani poolt, kes ise olid mähajäänud feodaalriigid.

Türgi ja iraani vallutajate sagedaste sõjakäikudega Taga-Kaukaasiasse käis kaasas maa laastamine, elanikkonna laostamine ja hävitamine. Väike-Aasia orjaturud olid üle ujutatud vangidega Gruusiast, Armeeniast ja Aserbaidžaanist.

1795. aastal pani Iraani šahh toime järjekordse röövretke Gruusiasse. Gruusia armee löödi puruks, Tiflisi linn rööviti paljaks ja maa laastati. Üle 20 000 inimese müüdi orjusse. Taga-Kaukaasia rahvaid ähvardas füüsiline hävitamine. Ainult Venemaa ja vene rahvas võisid neid aidata.

Vene rahva majanduslikud, kultuurilised ja poliitilised sidemed Taga-Kaukaasia rahvastega tekkisid juba ammu. Nende rahvaste poliitika- ja väljapaistvad kultuuritegelased leidsid endale varjupaiga Venemaal. Gruusia valitsus palus Venemaalt korduvalt sõjalist abi võitluses türgi ja iraani orjastajate vastu. Nüüd, kus suurenes maa orjastamise oht võõramaiste vallutajate poolt, Gruusia valitsus, kajastades rahva meeleolusid, esines palvega Gruusia ühendamiseks Venemaaga. **1801.** aastal võttis Vene valitsus vastu otsuse Gruusia ühendamise kohta Venemaaga.

Venemaa sõdade tulemusena XIX sajandi alguses Iraani ja Türgiga ühendati Venemaaga ka suurem osa Armeeniast.

Taga-Kaukaasia ühendamisel Venemaaga oli grusiinlaste, armeenlaste ja aserbaidžaanlaste jaoks suur tähtsus.

Vaatamata Vene tsarismi koloniaallike raskusele paranesid Taga-Kaukaasia rahvaste elutingimused. Taga-Kaukaasia ühendamine Venemaaga kindlustas Gruusia, Armeenia ja Aserbaidžaaani piiride julgeoleku, takistas uusi hirmsaid sissetunge ja sõjakäike. Lõppesid feodaalsed sisetülid, mis olid rahvast laostanud. Kõik see lõi soodsad tingimused Taga-Kaukaasia rahvaste majanduse, kultuuri ja teaduse arenemiseks. Võrreldes Iraani ja Türgiga oli Venemaa eesrindlikum maa ning tema kultuuri mõju Taga-Kaukaasia rahvastele oli viljakas. Gruusia, Armeenia ja Aserbaidžaaani parimad esindajad tervitasid ühinemist Venemaaga.

1812. aastal, pärast Venemaa sõja lõppu Türgiga, vabastati Türgi ikkest tunduv osa Moldaaviast. Venemaa koosseisu läks Bessaraabia, mis soodustas tema progressiivset arenemist. Uskumatult raske, mitu sajandit kestnud Türgi ike lõppes. Lähenedamine eesrindlikule kultuurile avaldas viljastavat mõju moldaavia rahvusliku kultuuri arenemisele.

Moldaavia rahvas, nagu teisedki Venemaa koosseisu läinud rahvad, ühines vene rahva vabadusvõitlusega tsarismi ja pärisorjuse vastu.

Ülesanne ja küsimusi. 1. Milles väljendus feodalismi lagunemine ja kapitalistlike suhete arenemine Ukrainas, Valgevenemaal ja Baltimaadel? 2. Miks ühines Gruusia vabatahtlikult Venemaaga? Millal ja kuidas see toimus? 3. Kuidas mõjus Taga-Kaukaasia ja Moldaavia rahvaste saatusele ühinemine Venemaaga? 4. Kandke kontuurkaardile territooriumid, mis ühendati Venemaaga XIX sajandi esimesel poolel, ja märkige nende ühinemise daatumid.

§ 10. TALURAHVA- JA RAHVUSLIK VABASTUSLIIKUMINE.

Tuletage meelde suuremaid talupoegade väljaastumisi feodaalkorra vastu XVIII sajandil ja seda, miks talupojad lüüa said.

Talurahvarahutused. Feodaal-pärisorjusliku korra kriisi eredaks tõendiks oli massilise rahvaliidumise, eelkõige talurahvaliidumise tugevnemine. V. I. Lenin märkis: «Kui oli pärisorjus, siis võitles kogu talurahva mass oma rõhujate vastu... talupojad olid siis täiesti vaimupimeduse kütkes, talupoegadel ei olnud abiliisi ega vendi linnatöölaliste seas, kuid talupojad võitlesid siiski, nii nagu nad oskasid ja suutsid.»¹

Oma protesti valitseva korra vastu väljendasid talupojad mitmeti. Kõige levinumaks protestivormiks oli talupoegade põgenemine mõisniku juurest. Talupojad põgenesid pärisorjuse ikkest üksikult, perekondadega, külade viisi, mõnikord aga tervete valdadena; põgeneti lõunasse, kus loodeti leida maad ja vabadust.

¹ V. I. Lenin, Teosed, 6. kd., lk. 383—384.

Põgenike püüdmiseks paigutas valitsus suurte teede äärde sõjaväe valvepostid, korraldas haaranguid, kuid see ei aidanud.

Teiseks võitlusvormiks oli mõisatööst keeldumine, kaebused seadusevastase pärisorjastamise kohta, samuti mõisate süütamine ja mõisnike tapmine.

Kõrgeimaks võitlusvormiks olid avalikud ülestõusud. Mõnikord võtsid need tormilise ja visa iseloomu. Aastail 1819—1820 toimus Doni ääres massiline talupoegade väljaastumine, mis haaras üle 40 000 inimese ja oli suunatud pärisorjusliku rõhumise tugevdamise vastu.

Visalt võitlesid enda vabastamise eest sõjaväeasukad: 1819. aastal tõusid üles sõjaväeasukad Tšugujevis, 1831. aastal Staraja Russas. Kõik need ülestõusud suruti valitsuse poolt julmalt maha.

«Kooleramässud». 30-ndate aastate alguses veeres mööda Venemaad nõndanimetatud «kooleramässude» laine. Kasutades võitlust kooleraepideemia vastu, tugevdasid ametnikud ja politsei veelgi väljapressimisi, irvitasid ja omavolitsesid rahva kallal.

Härraste vastu kogunenud viha leidis oma väljenduse avalikes mässudes. Talupojad arvasid, et ametnikud meelega piinavad rahvast ja mürgitavad kaeve. Talupoegade ja linlaste ärritatud salgad purustasid politseijaoskondi ja haiglaid, tapsid ametnikke, politseinikke ja arste.

Sevastopõlis toimus tõeline sõjaväeline ülestõus. Madrused, töölised ja nende naised tõusid üles kohalike võimude vastu, kes rõhusid ja röövisid lihtrahvast. Sõjavägi keeldus ülestõusnuid tulistamast, ja linn läks mitmeks päevaks nende kätte. Valitsus tõi kohale ustavad väeosad ja ülestõus suruti julmalt maha. Neil väljaastumistel oli pärisorjusevastane iseloom ja nad väljendasid rahva viha rõhujate vastu. Üks liikumisest osavõtja väljendas ülestõusnute meeleolu järgmiselt: «Mis siin arutada! Lollide jaoks on mürk ja koolera, aga meil on tarvis, et teie aadli soku-sugu poleks olemas.»

Talurahvarahutused puhkesid riigi kõige erinevamate osades: keskkubermangudes, Uraalis, Volgamaal, kaugetel ääremaadel. Ohkkond oli nii kuumaks köetud, et iga ajend, iga kuuldus vabadusest kutsus esile plahvatuse talupoegade hulgas, kes olid asunud võitlusse pärisorjapidajate-mõisnike vastu. Feodalismivastast võitlust pidasid mitte üksnes vene, vaid ka Ukraina, Valgevene, Gruusia ja riigi teiste osade talupojad.

Üle 20 aasta oli ukraina talupoegade mõisnikevastase võitluse eesotsas legendaarne Ustim Karmeljuk. Seitse korda mõistis tsaarikohus ta sunnitööle, kuid iga kord ta põgenes, pöördus tagasi kodupaika ja alustas uuesti partisanivõitlust mõisnike vastu. Talupojad toetasid ja armastasid teda piiritult. 1835. aastal tapeti Karmeljuk varitsuspaigast ühe mõisniku poolt.

Kuid kõik need talupoegade väljaastumised surus valitsus

harilikult võrdlemisi kergesti maha. See on seletatav sellega, et väljaastumised olid stiihilised, organiseerimatud ja ükssteisest eraldatud. Talupojad vihkasid mõisnikke ja ametnikke, kuid uskusid veel «isakest-tsaari», arvates, et ta «ei tea» nende hädadest. Kuid samal ajal andis talurahvaliikumine raskeid lööke feodaalkorrale, õõnestas pärisorjuse aluseid.

Poola ülestõus aastail 1830—1831. XIX sajandi teisel veerandil tugevnes rahvuslik vabadusliikumine isevalitsuse ikke vastu. Eriti ulatuslik oli Poola ülestõus aastail 1830—1831. Ülestõus algas seetõttu, et isevalitsus rõhus poola rahvast, määras Poolasse vene ametnikke, seadis sisse venekeelse asjaajamise ametiasutustes, s. t. ajas venestamispoliitikat.

Ülestõusnud vallutasid Varssavi. Seejärel haaras liikumine tunduva osa Poolast. Ülestõusu eesotsas olid poola mõisnikud. Nad tahtsid eraldada Poolat Venemaast ja luua iseseisvat riiki, kuhu püüdsid lülitada ka osa Ukraina ja Valgevenemaa alasid. Samal ajal ei soovinud nad midagi muuta talurahva olukorras. Talurahvas ei saanud maad ega vabadust. Laiad poola, ukraina ja valgevene talurahva kihid ei toetanud seetõttu ülestõusu. F. Engels nimetas seda «konservatiivseks revolutsiooniks».

Tsaarivalitsus saatis ülestõusnute vastu ülekaalukad sõjajõud. Pärast 9-kuulist visa, kuid ebavõrdset võitlust suruti ülestõus maha. Tsaarivõimud õiendasid ülestõusnutega julmalt arveid: paljud neist heideti vanglaisse, saadeti sunnitööle või Siberisse asumisele. Selle ülestõusu tähtsus seisib selles, et ta nõrgestas tsarismi ja äratas teisi rahvaid võitlusele oma vabaduse eest.

Feodaal-pärisorjuslik Venemaa astus raske ja pikaleveniva kriisi ajajärku. Riigi ette kerkis kogu ühiskondliku korralduse kodanliku ümberkorraldamise ülesanne. Kuid mõisnikud-pärisorjapidajad ei tahtnud likvideerida pärisorjuslikku korda, ei soovinud lahti öelda oma õigustest ja privileegidest. Tsarism püüdis kohandada vanu feodaalseid, isevalitsuslikke valitsemisvorme uutele tingimustele.

Küsimusi. 1. Milles väljendus klassivõitluse järsk teravnemine Venemaal? Missugused vormid see võttis? **2.** Missugused on 1830.—1831. a. Poola ülestõusu põhjused? Missugused olid ülestõusu eesmärgid ja miks ta lüüa sai?

Tähtsamad aastaarvud.

1801 Gruusia ühinemine Venemaaga.

1812 Bessaraabia ühendamine Venemaaga.

XIX saj. 30-ndad aastad «Kooleramässud».

1843—1851 Esimese suure raudtee — Peterburi—Moskva raudtee ehitamine.

Kirjandust klassiväliseks lugemiseks.

H. Abovj an, Armeenia vermed.

VENEMAA PÄRISORJUSLIKU KORRA LANGEMISE EELÕHTUL. ÜHISKONDLIK LIIKUMINE XIX SAJANDI 30—50-NDATEL AASTATEL.

§ 11. ISEVALITSUSE REAKTSIOONILINE POLIITIKA (1825—1855).

Nikolai I. Pärast dekabristide ülestõusu mahasurumist algas riigis pikk reaktsioonijajärk. Üle hukatud dekabristide laipade astus tsaaritroonile Paul I kolmas poeg Nikolai I, kellele rahvas andis hüüdnime «Palkin»¹.

F. Engels andis Nikolai I-le ereda ja tapva iseloomustuse: «...keskpärasus rühmakomandöri silmaringiga; tema jaoks oli kõige tähtsam võimu *väline külg* ja selle pärast oli ta valmis kõigeks.»² — «Soldat kutsumuselt, soldat hariduselt, väliselt ja seesmiselt,» nii iseloomustasid teda kaasaegsed. Nikolai I vihkas igasugust «individuaalse vabaduse ning iseseisvuse avaldust ja armastas ainult käskluste järgi toimuvat väehulkade hingetut liikumist». Nikolai I ühiskondliku korra ideaaliks oli kasarm. Ta püüdis kogu maa muuta suureks kasarmuks ja sundida teda vastuvaidlematult alluma valitsuse igasugustele, ka kõige totramatele korraldustele. Oma valitsemisaja kolmekümne aasta jooksul (1825—1855) ängistas Nikolai I maad ja viis ta sõjalise katastroofini. A. I. Herzen nimetas tema valitsemist «katkuajaks».

Tsarismi võitlus revolutsioonilise liikumise vastu. Dekabristide ülestõusust hirmutatud Nikolai I nägi kõiges revolutsioonitonti ja suunas kogu oma energia võitlusele vabamõtlemise ja revolutsioonilise liikumise vastu. «Revolutsioon on Venemaa lähel,» teatas ta troonile astumisel. «Kuid vannun, ta ei pääse Venemaale, kuni minus on veel eluhingust.»

Seatud eesmärgi saavutamiseks tugevdas Nikolai I võimuaparaati, laiendas ametnike volitusi, suurendas politseiaparaati.

Suur maa paljumiljonilise elanikkonnaga anti «riisuda ja röövida» suurearvulisele ametnike armeele. Kõrgetele ametikohtadele valitsuses määrati harimata ja andetud kindralid. Isegi Sinodi eesotsas oli kindral. Nikolai I arvas, et keskpärasused võivad olla tema tahte parimateks täitjateks. Nikolai I-le lähedastest inimestest moodustasid valdava osa balti-saksa mõisnikud, kes olid tsaarile erakordselt ustavad ning julmad inimesed, kes põlgasid vene rahvast ja olid talle täiesti võõrad. Altkäemaksuvõtmine ja riigivargus saavutasid suurima õitsengu just Nikolai I valitsemisajal.

¹ Palkin sõnast *палка* — kepp, malakas.

² К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 22, стр. 35.

Mitte kedagi usaldav Nikolai I püüdis kogu valitsemist koon-
dada enda kätte. Suurt osa riigi juhtimises hakkas etendama
keisri isiklik kantselei. Võitluseks revolutsioonilise liikumisega
loodi eriline tema kõrguse kantselei III osakond. Selle etteotsa
pani tsaar oma lemmiku kindral A. H. Benkendorffi, kes oli teen-
ninud Nikolai I usalduse ettekannetega dekabristide kohta ning
lõimitamise ja silmakirjalikkusega. Krahv Benkendorff omandas
riigis tohutu mõju. Abiks III osakonnale võitluses «riiklike kuri-
tegudega» loodi sandarmikorpus. Kogu maa jaotati sandarmi-
ringkondadeks. Helesinised mündrid, millesse tsaar rõivastas oma
sandarmid, sisendasid elanikkonna kõigile kihtidele hirmu. III
osakond valvas seltskonna ja rahva meeleolude järele rohkearvu-
liste salajaste spioonide abil, keda värvati ametnike, keskpäraste
kirjanike, teenrite ja kojameeste hulgast. Isamaasõja kangelane
kindral A. P. Jermolov rääkis mürgiselt, et nüüd «on igapähe kas
helesinine munder, helesinine vooder, ehk kas või ainult helesinine
paik».

Inimeste erakirjavahetus vaadati valitsuse agentide poolt läbi.
Kõige väiksematki rahulolematuse avaldust, vabamõttelisust,
kõige arglikumat valitsuse ja isegi üksikute ametnike kritiseeri-
mist jälitati halastamatult. Vanglad, kloostrite piinakambrid ja
sunnitöölaagrid olid täis poliitilisi vange või inimesi, keda kaht-
lustati «ebaustavuses».

Rahva alamate kihtide jaoks tarvitati laialdaselt karistamist
kadalipuga: süüalust sõdurit, talupoega või töölist veeti püsside

külge seotuna läbi sõdurite rivi, kes olid relvastatud keppidega. Selline karistamine lõppes sageli süüdimõistetu surmaga.

Kirjanduse tagakiusamine. Tugevdatud tagakiusamise ja jälitamise ohvriks langes vene kirjandus. Kehtestati käsikirjade eelnev kontroll (tsensuur) eriliste ametnike — tsensurite poolt. Tsensurid kustutasid maha kõik, mis neile kahtlasena tundus. Eriti karmile tsensuurile allutati teosed, mis võisid olla populaarsed rahva hulgas. Mässulise artikli läbilaskmise eest ähvardas tsensoreid vangla või teenistusest minemakihutamine.

Venemaa parimad kirjanikud — A. S. Puškin, M. J. Lermontov, A. I. Herzen, N. P. Ogarjov, luuletaja A. Poležajev ja paljud teised langesid reaktsiooni ohvriks. «Hirmus ja sünge saatus,» kirjutas Herzen, «langeb meie juures osaks igaühele, kes julgeb tõsta pead kõrgemale keiserliku skeptri poolt äratähendatud tasemest; olgu ta poeet, kodanik või mõtleja — kõik tõugatakse kalgi saatuse poolt hauda... Rõlejevi poos Nikolai. Puškin surmati kahevõitluses kolmekümne kaheksa aasta vanuselt. Gribojedov tapeti äraandlikult Teheranis. Lermontov surmati kahevõitluses Kaukaasias kahekümne seitsme aastasena... Belinski tappis kolmekümne viie aastaselt nälga ja vaesus. Poležajev suri sõjaväehospidalis pärast seda, kui oli sunnitud kaheksa aastat teenima sõdurina... Baratõnski suri pärast kaksteist aastat kestnud pagendust. Bestužev hukkus Kaukaasias üsna noorena pärast Siberi sunnitööd.»

Kõike seda tehti selleks, et kindlustada isevalitsust, sisendada rahvale hirmu, võtta talt igasugune tahtmine arutleda ja mõelda.

Reaktsiooniline hariduspoliitika. Tsarism kartis haridust, kartis haritud ja mõtlemaid inimesi. Nikolai I ministrid olid seisukohal, et haridust tuleb «anda... ainult valitsuse retsepti järgi».

Kõrgem haridus oli kättesaadav ainult privilegeeritud klassidele, eelkõige aadlile. Talupoegade lapsed võisid õppida ainult madalamates kiriku-kihelkonnakoolides, mille peamiseks ülesandeks oli sisendada õpilastele kohustusi «jumala, iseenda, ligimeste ja nende üle seatud võimude» vastu. Algkoolist kesk- ja seejärel kõrgemasse kooli astumine muutus võimatuks ilma täiendava ettevalmistuseta, kuna mingisugust järjekestvust programmides ei olnud. Elanikkonna suur enamik ei õppinud üldse.

Nikolai I valitsemisajal vähenes järsult üliõpilaste arv, õppemaks aga tõusis. 40-ndatel aastatel kavatses Nikolai I koguni ülikoolid sulgeda ja vallandada reaktsiooniline haridusminister selle eest, et see, ehkki äärmiselt arglikult, astus nende kaitseks välja. Kuid seda kavatsust ei õnnestunud Nikolail teostada — juba niisugune mõte ise oli liiga metsik ja absurdne, käies risti vastu elu tungivatele nõudmistele. Õppeprogrammidest kõrvaldati niisugused ained, nagu filosoofia, loodusteadus jt., et mitte lubada liigset «targutamist».

Õppeasutused, õppejõud ja üliõpilased seati range politseilise järelevalve alla.

Talurahv poliitika. Nikolai I sise poliitika peaesmärgiks oli säilitada elu nõuetega lepitamatutesse vastuoludesse sattunud feodaal-pärisorjusliku korra kõikumatus. Seepärast püüdis tsarism kõrvuti repressioonidega ellu viia mõningaid abinõusid, mis aitaksid kohandada seda korda uutele tingimustele ja uuendada teda, et vältida krahhi.

Tugevnevad talurahvarahutused sundisid valitsust pärisorjusliku korra üle järele mõtlema. Nii Nikolai I kui ka tema võimukandjad said aru, et varem või hiljem tuleb pärisorjus likvideerida. Benkendorff, kandes tsaarile ette talurahvarahutuste kasvust, tegi ühes oma aruandes järelduse, et «pärisorjus on püssirohukelder riigi all», mis iga hetk võib plahvatada.

Niisugune olukord kutsus esile ärevuse. Tuli midagi ette võtta. Aastail 1837—1841 viidi läbi riigitalupoegade haldusreform: loodi Riigivaranduste ministeerium, millele allusid riigimaad. Korrastati maksude sissenõudmist, talupoegade koormisi ja nekrutite värbamist. Tihedasti asustatud aladelt asustati talupoegi ümber väheasustatud piirkondadesse ja varustati jaosmaaga.

Kuid talupoegade olukord muutus vähe. Ametnike arv, kes istusid talupoja turjal, kasvas tunduvalt. Selle tagajärjel suurenesid maksud, altkäemaksuvõtmine ja omavoli. Sellepärast kutsus reform esile massiliste rahutuste uue tõusu.

Nikolai I sise poliitika ei saavutanud oma eesmärki. Valitsuse terror ja üksikud järeleandmised ei suutnud takistada feodaal-korra lagunemist. Selle hukkumine oli vältimatu.

Küsimusi. 1. Missugused olid Nikolai I valitsuse sise poliitika peamised eesmärgid? Missuguste meetoditega neid teostati? 2. Miks hüüdsid kaasaegsed Nikolai I Palkiniks? 3. Missugused olid Nikolai I sise poliitika tagajärjed?

§ 12. V. G. BELINSKI 30—40-NDATE AASTATE VABADUSLIIKUMISES.

20—30-ndate aastate revolutsioonilised ringid. Valitsuse terror, mis järgnes dekabristide ülestõusu purustamisele, andis vabadusliikumisele Venemaal raske hoobi.

Vene ühiskonna parimad esindajad, kes olid tõstnud protestihääle «näruse vene tegelikkuse» vastu, tapeti, heideti vanglasse või saadeti sunnitööle.

Tsaar ja mõisnikud pühitsesid võitu. Paljusid eesrindlikke inimesi haaras meeleheide ja pessimism ning nad kaotasid usu paremasse tulevikku. Kõige eredamalt väljendas neid meeleolusid A. S. Puškini ja paljude dekabristide sõber P. J. Tšaadajev oma «Filosoofilises kirjas», mis avaldati 1836. aastal. Selles kirjas maalis Tšaadajev Vene tegelikkuse pildi, piitsutas pärisorjuslikku korda ja isevalitsust. Kuid tema järeldused olid ebaõiged.

Ta ei uskunud võimalusse võidelda isevalitsusliku korra vastu ja otsis pääsemist religioonis.

Kuid riigis leidis jõude, kes isegi reaktsiooni võidutsemise tingimustes alustasid võitlust rõhumise ja vägivalla vastu. Dekabristide lipu tõstis uus võitlejate põlvkond, «keda oli äratanud kahurite mürin Senati väljakul».

Suure revolutsioonilise organisatsiooni loomiseks ei jätkunud jõudu. Sellepärast muutusid võitlusvormid ja -meetodid. Noorsoo hulgas liikus rohkesti A. S. Puškini, K. F. Rõlejevi ja A. I. Poležajevi vabadustarmastavaid luuletusi, mis äratasid viha tsarismi vastu. Noored tundmatud poeedid ülistasid oma luuletustes dekabristide kangelastegu. Ilmusid epigrammid tsaari ja tema kõrgete aukandjate kohta. Nii näiteks levis laialt järgmine allkiri Nikolai I portreel: «С ног до головы — детина, а с головы до ног — скотина. Немного царствовал, но много начудесил: 125 в Сибирь сослал и пятерых повесил.»¹

Reas linnades — Moskvas, Vladimiris, Orenburgis ja Kurskis — tekkisid revolutsioonilised ringid. Need olid lähedaste selttimeeste ja sõprade väikesed rühmad, kus arutati rahva olukorda ning koostati plaane konstitutsioonilise korra kehtestamiseks Venemaal. Mõned ringid püüdsid propageerida revolutsioonilisi ideid üliõpilaste ja soldatite hulgas. Erinevalt dekabristide organisatsioonidest hakkavad nendes ringides tähelepanuväärset osa etendama mitteaadlikud — madalama vaimulikkonna, väikeametnike ja väikekodanluse hulgast pärit olevad isikud.

Mitte ükski nendest ringidest ei kujunenud salaorganisatsiooniks. Valitsus purustas nad. Ringide liikmetele määrati kõige karmimad karistused — tähtajata sunnitöö, vangla, väljasaatmine politsei järelevalve all. Paljud anti soldatiks, mis polnud parem sunnitööst. Kuid need ringid etendasid tähtsat osa, valmistades ette uut võitlejate põlvkonda isevalitsuse vastu. Andes nendele hinnangut, kirjutas Herzen: «Ametliku Venemaa — «fassaadimpeeriumi» pealispinnal olid näha kaotused, julm reaktsioon, ebainimlik jälitamine, tugevnev despotism... See-eest riigi sisesuses toimus suur töö — töö..., mis oli energiline ja pidev; kõikjal kasvas rahulolematuus. Selle kahekümne viie aasta jooksul levisid revolutsioonilised ideed laialdasemalt kui kõigi eelnevate sajandite kestel.»

Kõige suurem tähtsus oli V. G. Belinski, A. I. Herzeni ja N. P. Ogarjovi ning N. V. Stankevitsi ringidel.

XIX sajandi 30—50-ndate aastate Venemaa ühiskondlikus elus etendasid väljapaistvat osa V. G. Belinski ja A. I. Herzen.

¹ «Jalgadest peani — turske sell, aga peast jalgadeni — elajas. Vähe valitses, kuid palju korda saatis: 125 Siberisse ja viis völlapuusse.»

V. G. Belinski. Vissarion Grigorjevitš Belinski (1811—1848) sündis sõjaväearsti perekonnas. Kaheksateistkümne-aastaselt astus ta Moskva ülikooli. Belinski ümber kujunes üliõpilasring, mida toa numbri järgi, kus ringi liikmed koos käisid, nimetati «üheteistkümnenda numbri kirjanduslikuks ringiks». Üliõpilased arutasid vene rahva saatust, sündmusi Euroopas, A. S. Puškini, A. S. Gribojedovi ja teiste eesrindlike kirjanike teoseid. Siin luges Belinski ette oma draama «Dmitri Kalinin», milles kujutati nooruki-pärisorja saatust, kes hukkus võitluses pärisorjusliku korra omavoli vastu. Selle draama kirjutamise eest heideti Belinski ülikoolist välja.

Algas raske elu ilma rahata, ilma tööta, ilma toetuseta. Kuidagi vireles Belinski eratundide andmise, palyekirjade ümberkirjutamise ja muu juhusliku teenistuse abil. Sel ajal astus Belinski aadlinoorsoo ringi, mis oli grupeerunud N. V. Stankevitši ümber. Selle ringi liikmed kritiseerisid kehtivat korda, kuid sellega nad piirdusidki. Nad ei kutsunud revolutsioonilisele tegevusele, innustudes peamiselt teadusest, filosoofilistest probleemidest, oma lootused aga sidusid nad hariduse arenemisega Venemaal. Kuid Belinski jäi truuks oma noorusideaalidele.

1834. aastal algas Belinski kirjanduslik tegevus. Juba oma varastes artiklites võitles Belinski realismi ja rahvalikkuse eest kirjanduses. Ta tõestas, et kirjandus peab tõepäraselt kujutama rahva elu, paljastama rõhujaid, kasvatama rahvas inimväärikut. Ta võitles eluvõõra kunsti vastu, paljastas kroonulikku ideoloogiat, mis jutlustas leplikkusest ja alandlikkusest.

Eriti eredalt puhkes V. G. Belinski hiilgav talent õitsele 40-ndatel aastatel, mil ta esines suurte publitsistlike ja kirjandus-teaduslike teostega. Nendes analüüsis Belinski igakülgselt vene kirjanduse arenemist ja püstitas vene elu suured probleemid. Ta aitas lugejal sügavamalt mõista geniaalsete sõnameistrite A. S. Puškini, M. J. Lermontovi ja N. V. Gogoli teoseid, avas nende loomingu ühiskondliku tähtsuse. Belinski aitas vene kirjanikel leida oma kohta rahva vabaduse ja õnne eest võitlejate ridades. Ta kasvatas lugejas armastust vabaduse ja tõe vastu ning igasuguse rõhumise vihkamist.

Belinski ideaaliks oli sotsialistlik ühiskond, milles elavad ja töötavad vabad ning võrdõiguslikud kodanikud. Ta arvas, et pärast isevalitsuse ja pärisorjuse kaotamist «ei ole enam rikkaid, ei ole vaeseid, ei tsaare ega alamaid, vaid on vennad, on inimesed».

Kuid tema sotsialism ei olnud teaduslik, vaid utoopiline. Ta ei näinud ega võinudki näha pärisorjuslikul Venemaal seda jõudu, mis viib sotsialismi võidule. Kuid erinevalt Lääne-Euroopa sotsialistidest-utopistidest mõistis Belinski, et rahulikul teel ei ole võimalik sotsialismi saavutada. Ta oli revolutsionäär.

Ühena esimestest Venemaal nägi Belinski kodanliku korra ebaõiglust, tööliste viletsust ja õigusetust kodanlikes riikides. Ta suhtus põlgusega inimestesse, kes kummardasid kõige välismaise ees, oskamata selles eraldada halba heast.

Belinski oli tulihingeline patrioot, ta armastas oma rahvast ja uskus tema helgesse tulevikku. Millist vääramatut usku väljendavad prohvetlikud sõnad, mis Belinski ütles rohkem kui sada aastat tagasi: «Kadestame meie lapselapsi ja lapselapselapsi, kellele on määratud näha Venemaad 1940. aastal seismas haritud maailma eesotsas, andmas seadusi teadusele ja kunstile ning võtmas vastu harrast austust kogu valgustatud inimkonnalt.»

Veidi aega enne surma kirjutas Belinski oma kuulsa «Kirja Gogolile», mille kohta Lenin ütles, et see «... oli üks tsensuurivaba demokraatliku ajakirjanduse parimaid teoseid...»¹. Kritiseerides Gogolit tema vigade eest raamatus «Valitud kohti kirjavahetusest sõpradega», kus Gogol ilustas selle aja «närust vene tegelikkust», sõnastas Belinski rahva vabaduse eest võitlemise programmi. Ta maalís tolle aja vene tegelikkuse õudustäratava pildi ja tegi järelduse, et peamisteks ülesanneteks on võitlus isevalitsuse ning pärisorjuse vastu ja hariduse levitamine rahva hulgas. Belinski kirjutas: «Venemaa... näeb oma pääsu tsivilisatsiooni, hariduse, humaansuse edusammudes. Talle pole vaja jutlusi (ta on neid küllalt kuulnud)..., vaid nii mitme sajandi kestel porri ja kõntsa kadunud inimväärikuse tunde äratamist rahva hulgas, talle on vaja õigusi ja seadusi, mis oleksid koos-

¹ V. I. Lenin, Teosed, 20. kd., lk. 219.

kõlas mitte kiriku õpetusega, vaid terve mõistuse ja õiglusega.» Seda kirja teadis XIX sajandi 40-ndate aastate revolutsiooniline noorsugu peast, see sai tema manifestiks. Belinski suri noorelt tiisikusse. Ainult surm päästis ta vangistusest.

V. G. Belinski loomingul oli tohutu suur tähtsus Vene ühiskondliku mõtte ja ühiskondliku liikumise ajaloos. Ajakirjad «Oteštšestvennõje Zapiski» («Isamaalised Kirjad») ja «Sovremennik» («Kaasaegne»), millele ta tegi kaastööd, muutusid kõige populaarsemateks Venemaal. Maa kõigis nurkades ootas noorsugu kannatamatult ajakirja uut numbrit Belinski artiklitega ja luges neid ahnelt.

Belinski oli päritolult segaseisuslane (s. t. mitteaadlik). V. I. Lenin nimetas teda «raznotšiinetsite poolt aadlike täieliku väljatõrjumise eelkäijaks meie vabadusliikumises ... juba pärisorjuse ajal».¹ *Koos A. I. Herzeniga sai Belinski revolutsioonilis-demokraatliku liikumise esiisaks Venemaal.*

Küsimusi. 1. Missugused põhjused kutsusid esile XIX sajandi 30—50-ndate aastate ühiskondliku liikumise? Missugused olid selle liikumise vormid? 2. Milles väljendus dekabristide mõju Venemaa progressiivsete inimeste uuele põlvkonnale? 3. Milles väljendusid Belinski revolutsioonilised ideed ja tema tegevus? Milline on tema ajalooline teene meie rahva ees?

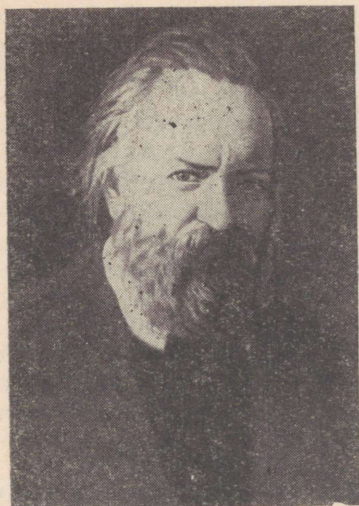
§ 13. A. I. HERZEN JA XIX SAJANDI 30—50-NDATE AASTATE VABADUSLIIKUMINE.

Koos Belinskiga asus isevalitsuse vastu võitlema kuulus vene kirjanik, mõtleja ja revolutsionäär Aleksander Ivanovič Herzen (1812—1870). A. I. Herzen oli pärit rikkast aadliperekonnast, sai väga hea kasvatuse ja hariduse algul kodus, seejärel Moskva ülikoolis. Juba noormehena töötas ta koos oma sõbra Nikolai Ogarjoviga kätte maksta dekabristide surma ja kannatuste eest. Sellele vandele jäi ta truuks elu lõpuni. Kogu oma elu pühendas Herzen revolutsioonilisele võitlusele.

Ülikoolis olid Herzen ja Ogarjov üliõpilaste revolutsioonilise ringi hingeks. Ringi liikmed mõistsid teravalt hukka isevalitsuse ja pärisorjuse, unistasid vabariiklikust korrast Venemaal. Kindlat programmi ringi liikmed välja ei töötanud, kuid nende meeleolud ja vaated olid revolutsioonilise iseloomuga. «Ideed olid ähmased,» meenutas Herzen, «me propageerisime dekabriste ja Prantsuse revolutsiooni ... vabariiki, poliitiliste raamatute lugemist ja jõudude koondamist ühte ühingusse. Kuid kõige rohkem propageerisime me viha igasuguse vägivalla, valitsuse igasuguse omavoli vastu. Meie propaganda ajas sügavaid juuri kõigis teaduskondades ja ulatus kaugele välja ülikooli seinte vahelt.»

Tsarism õiendas selle ringi liikmetega julmalt arveid. Nad

¹ V. I. Lenin, Teosed, 20. kd., lk. 219.

areteeriti revolutsiooniliste, valitsusvastaste laulude laulmise eest ja saadeti pärast pikaajalist vanglakaristust välja politsei valve alla: Ogarjov Pensasse, Herzen aga Permi ning seejärel Vjat-kasse ja Vladimiri. Pärast tagasipöördumist saadeti ta uuesti asumisele, seekord Novgorodi. Pagenduses õppis Herzen tundma lihtrahva hädasid ja meeleolusid, pagendus karastas ta revolutsioonilisi veendumusi.

1840-ndail aastail kirjutas Herzen rea filosoofilisi teoseid, milles ta astus välja kui materialist ja ateist. Lenin märkis, et Herzen «...suutis tõusta sellisele kõrgusele, et oli samal tasemel omaaja suurimate mõtlejatega»¹. Herzeni jutustusi ja romaane «Kes on süüdi?», «Doktor Krupov» ja «Varas-harakas» läbib palav armastus rahva vastu ja viha rahva orjastajate vastu. Nagu Belinski, nii oli ka Herzen revolutsionäär ja sotsialist-utopist. Ta mõistis ühena esimestest, et dekabristide ülestõusu lüüasaamise peamiseks põhjuseks oli eraldatus rahvast. See pärast püüdis ta leida teed rahva juurde, läheneda rahvale, äratada rahvas inimväärikuse ja iseseisvuse tunnet.

1847. aastal sõitis Herzen välismaale ja oli 1848. aasta revolutsiooni tunnistajaks Prantsusmaal. Kodanluse arveteõiendamine rahva revolutsioonilise väljaastumisega vapustas Herzenit. Ta hakkas mõistma kodanliku korra rahvavaenulikkude olemust, nägi kodanluse reetlikku osa rahva suhtes, nägi, et kodanluse võit toob töötavatele klassidele uue rõhumise, uusi kannatusi.

¹ V. I. Lenin, Teosed, 18. kd., lk. 9—10.

Herzen pööras pilgu Venemaa poole lootuses, et just tema kodumaa on kogu maailmale eeskujuks revolutsioonilise uuenemise teel.

1853. aastal organiseeris Herzen Londonis «Vaba Vene trüki-koja» ja hakkas välja andma kogumikku «*Poljarnaja Zvezda*», seejärel aga kuulsat ajakirja «*Kolokol*». Need väljaanded levisid laialdaselt Venemaal ja etendasid väga suurt osa revolutsionääride uue põlvkonna kujunemisel ning kasvatamisel. «*Kolokoli*» deviisiks olid sügavalt tähendusrikkad sõnad: «Kutsun elavaid». Ajakiri piitsutas halastamatult pärisorjuslikku korda, kutsus võitlema vabaduse, õnne ja õigluse eest. Herzen nägi kodanliku korra silmakirjalikkust ja mõistis hukka tööliste julma ekspluateerimise kapitalistide poolt. Ta lootis, et Venemaa võib vahele jätta kapitalistliku korra ning otse talurahva kogukonna kaudu üle minna sotsialismile. See oli utopistlik teooria, kuid selles kajastus rahva viha orjastajate vastu, kajastusid rahva lootused paremale tulevikule.

1860-ndail aastail sai Herzenist koos N. G. Tšernõševskiga Venemaa revolutsioonilis-demokraatliku liikumise teoreetik, juht ja innustaja. Herzen andis kogu oma jõu rahvarevolutsiooni ettevalmistamiseks Venemaal.

Küsimusi. 1. Mille poolest erinesid A. I. Herzeni vaated dekabristide vaa- detest? 2. Milliste meetoditega tahtis ta saavutada oma eesmärgi? 3. Mis- sugust osa etendas A. I. Herzeni loodud vaba vene ajakirjandus?

§ 14. ÜHISKONDLIK LIIKUMINE XIX SAJANDI 40-NDAIL AASTAIL.

Läänlased ja slavofiilid. XIX sajandi 40-ndail aastail tekkis Vene ühiskondlikus liikumises kodanlik-liberaalne suund, mis väljendas kodanluse ja eesrindlike mõisnike huve. Selle suuna esindajaiks olid läänlased. Nende hulka kuulusid ajalooteadlased S. M. Solovjov, K. D. Kavelin; kirjanikud I. I. Panajev, V. P. Botkin ja teised. Läänlased kritiseerisid feodaalkorda ja esinesid pärisorjuse kaotamise, sõna- ja trükivabaduse ning konstitutsioonilise korra kehtestamise poolt. Kuid läänlased idealiseerisid kapitalismi ja kodanlikku riigikorda. Nad olid revolutsiooni ja sotsialismi vastased. Läänlased tahtsid kodanlikku korda saavutada rahulike reformide, tsarismi poolt tehtavate üksikute järeleand- miste teel. Mõnda aega olid läänlaste killas ka Belinski ja Her- zen, kes moodustasid selle liikumise vasakpoolse tiiva.

Teiseks tolle aja ühiskondlikuks vooluks oli *slavofiilsus*. Sla- vofiilide ideeliseks juhiks oli A. S. Homjakov, nende kõige aktiiv- semateks esindajateks aga tuntud kirjaniku S. T. Aksakovi kaks poega — Ivan ja Konstantin Aksakovid ning teised. Need olid aadlikud-mõisnikud, kes olid jõudnud arusaamisele, et pärisorjus on oma aja ära elanud. Slavofiilid kritiseerisid pärisorjusliku

korra pahesid ja tegid ettepaneku pärisorjus kaotada, kuid nad kartsid kodanlikku arenemist, arvates, et see viib revolutsioonile.

Eksisteeriva korra puudusi seostasid nad sellega, et Venemaa olevat kõrvale astunud oma ühiskondliku arenemise «algupäraselt teelt». Süüdlaseks selles pidasid nad Peeter Suurt, kes olevat Venemaa vägivaldselt pööranud läänelikule arenemisteele ja kehtestanud vene rahvale võõrad lääne kombed. Slavofiilid kutsusid üles taastama patriarhaalseid tavasid ja Peetri-eelse Venemaa valitsemiskorda. See oli reaktsiooniline loosung.

Slavofiilid kajastasid nende mõisnike huve, kes maad ähvardava talurahvarevolutsiooni tõttu olid valmis kaotama pärisorjust «ülalt», tsaari isevalitsuse poolt, kuid seejuures kaitsesid nad mõisnike õigust säilitada enda käes maa ja võimalust ekspluateerida «vabu» talupoegi. Läänlaste ja slavofiilide vahel käisid 40-ndail aastail ägedad vaidlused, millel oli suur ühiskondlik tähtsus, sest arutati ju Venemaa edasise arenemise teid. Need vaidlused kajastusid ka kirjanduses, kunstis ja teaduses.

Aadli ja kodanluse vaateid kajastavate slavofiilide ja läänlaste vastas seisid Belinski ja Herzen. Nad esindasid revolutsioonilise demokraatia kujunevat leeri, kes kaitses rühvahulkade huve.

Petraševskilased. XIX sajandi 40-ndail aastail elavnes ühiskondlik liikumine Venemaal. Belinski ja Herzeni järel asus isevalitsusega võitlema uus revolutsiooniline noorsoo põlvkond. Suurim tähtsus oli petraševskilaste ringi tegevusel. Ringi nimetus pärineb tema juhi Mihhail Vassiljevitsš Butaševitsš-Petraševski (1821—1866) nimest. See ring tekkis 1845. aastal. Ringi liikmed (üliõpilased, õpetajad, ametnikud ja kirjanikud) kogunesid reedeti Petraševski korterisse. Siin puhkesid tulised vaidlused, arutati poliitilisi uudiseid, loetud raamatuid. Petraševski «reeded» omandasid suure populaarsuse. Seal käisid kirjanikud M. J. Saltõkov-Štšedrin, F. M. Dostojevski, luuletajad A. N. Pleštšjejev, A. N. Maikov ja paljud teised. Ringi liikmed organiseerisid kollektiivse raamatukogu revolutsioonilistest raamatutest. Nad propageerisid sotsialistlikke ideid, kasutades Aisopose keelt (mõistutlemisi), mis kaasaegsetele oli siiski arusaadav.

Petraševskilased mõistsid hukka isevalitsuse ja pärisorjusliku korra ning unistasid Vene tulevikuühiskonna sotsialistlikust korraldusest. Sotsialistide-utopistidena, mitte mõistes ühiskonna arenemise seadusi, lootsid nad, et Venemaa võib kapitalismi staadiumi läbimata kohe pärast revolutsiooni jõuda sotsialismile. Erinevalt Lääne-Euroopa sotsialistidest-utopistidest kutsusid petraševskilased üles revolutsioonilisele tegevusele tsarismi vastu.

Petraševskilaste ringid tekkisid ka Moskvas, Tambovis, Kaa-

sanis, Kiievis ja teistes linnades. Kokku hõlmasid nad mitusada inimest.

Elavalt reageeriti Venemaal 1848. aasta revolutsioonile Prantsusmaal, Saksamaal, Ungaris ja teistes Euroopa maades. Revolutsioon sisendas hirmu pärisorjapidajate leeris ja kohutas vene liberaale, kes ruttasid valitsusele oma truualamlikkust kinnitama. Rahvas ja revolutsioonilised ringkonnad seevastu suhtusid revolutsiooni palava poolehoiuga. 1848.—1849. a. tugevnesid talurahvarahutused. Petraševskilased püüdsid oma ringide baasil luua salaühingut revolutsiooni vahetuks ettevalmistamiseks Venemaal. Nad töötasid välja talurahva ülestõusu plaanid ja alustasid revolutsiooniliste ideede propagandat rahva hulgas.

Valitsus, olles petraševskilaste tegevusest III osakonna agendi pealekaebuse kaudu teada saanud, õiendas nendega julmalt arveid. Üle saja inimese anti kohtu alla, 21 inimesele määrati surmanuhtlus, ülejäänud saadeti mitmesugusteks tähtaegadeks sunnitööle ja asumisele. Surmamõistetuil tuli üle elada kogu surma ootamise õudus: nad viidi väljakule, kolm neist (sealhulgas Petraševski) seoti postide külge kinni, neile pandi kotid pähe, kuid Petraševski kiskus koti peast ja teatas, et ta ei karda surma ning võib sellele silma vaadata. Hakati trumme põristama, kõlas käsklus... ja alles pärast seda tehti teatavaks tsaari «armulik-kus» — surmanuhtlus asendati sunnitööga.

T. G. Ševtšenko. Belinski ja Herzeni eesrindlikud ideed mõju-tasid teiste meie maa rahvaste ühiskondliku liikumise ja ühis-

kondliku mõtte arenemist. 1840-ndail aastail elavnes ühiskondlik liikumine Ukrainas. Tema kõige silmapaistvamaks esindajaks oli suur ukraina poet ja kunstnik, ukraina rahva mõtete ja lootuste väljendaja Tarass Grigorjevitsš Ševtšenko (1814—1861). Talupoja-pärisorja pojana koges ta ise pärisorjuse kogu ränkust. Eesrindlikud vene inimesed ostsid ta vabaks. Ševtšenko teosed (luuletuskogud «Kobsaar», poem «Haidamakid») kutsusid võitlema rahva orjastajate vastu. Ševtšenko loomingul oli tohutu suur tähtsus mitte ainult ukraina rahva vabadusvõitluses, vaid ka ülevenemaalises revolutsioonilises liikumises. Ševtšenko kujutas ukraina rahva vabastamist ainult liidus vene rahvaga ja kutsus neid ühendama jõude võitluses vabaduse eest.

Tsarism karistas karmilt T. G. Ševtšenkot. Ta anti 10 aastaks sõduriks ja saadeti sõduri sunnitööaega teenima Orenburgi stepi kaugegetesse garnisonidesse. Arveteõiendamine T. G. Ševtšenko ja petraševskilaste kallal kiskus Vene ühiskonna ridadest tema parimad, kõige energilisemad revolutsioonilised tegelased.

XIX sajandi 30—50-ndate aastate ühiskondlikul ja revolutsioonilisel liikumisel oli suur ajalooline tähtsus. Revolutsionäärid, dekabristide järglased, jagasid uusi hoope isevalitsusele ja pärisorjuslikule korrale. Aru saades dekabristide vigadest, jõudsid nad vahetult rahvarevolutsiooni kui rahva vabastamise põhilise tee tunnustamiseni.

Küsimusi. 1. Milles ühtisid läänlaste ja slavofiilide vaated ja milles nad erinesid? 2. Milles seisis Herzeni, Belinski ja petraševskilaste vaadete põhiline erinevus nii läänlaste kui ka slavofiilide vaadetest? 3. Mida uut töid petraševskilased dekabristidega võrreldes revolutsioonilisse liikumisse? 4. Missugune oli 1830—50-ndate aastate ühiskondliku liikumise ajalooline tähtsus?

DOKUMENT.

V. G. Belinski mõju 40—50-ndate aastate eesrindlikule noorsoole.

(Väljavõte I. S. Aksakovi kirjast.)

Palju olen ma sõitnud mööda Venemaad. Belinski nimi on tuntud igale pisutki mõtlevale noormehele, igapähele, kes januneb värsket õhu järele keset provintsielu haisvat sood. Ei ole kubermangulinnades ainsatki gümnaasiumiõpetajat, kes ei teaks peast Belinski kirja Gogolile. Üksikutesse Venemaa rajoonidesse on see mõju alles praegu tungimas ja suurendab proselütide¹ arvu. Selles ei ole midagi imelikku. Iga järsk eitamine meeldib noorusele, iga rahulolematumus, iga avaruse, tõe nõudmine võetakse vastu vaimustusega seal, kus täielik jõledus, rõhumine, orjus ja alatus ähvardavad neelata inimest, ähvardavad teda sisse piirata, tappa temas kõike inimlikku. «Me oleme Belinski tänuvõlglaste endi päästmise eest,» räägivad mulle kõikjal noored ausad inimesed pro-

¹ Proselüt — millegi innukas pooldaja.

vintsis. Ja tõepoolest, te võite näha provintsis kahte inimeste klassi: ühelt poolt altkäemaksuvõtjad, tšinovnikud selle sõna tõelises mõttes, kes janunevad lintide, ristide ja aukraadide järele, ideolooge põlgavad mõisnikud, kes on seotud oma härrasväarikuse ja pärisorjusega ning üldse palju alatuid. Te keerate neile selja ja pöördate teisele poole, kus näete ausaid noori inimesi, keda vihastab kurjus ja rõhumine, kes pooldavad emantsipatsiooni ja igasugust avarust, kel on humaansed ideed... Ja kui teil on vaja ausat inimest, kes on võimeline kaasa tundma rõhutute haigustele ja hädadele, ausat arsti, ausat uurijat, kes oleks valmis võitlema, — otsige selliseid provintsis Belinski pooldajate hulgast.

Küsimusi. 1. Kuidas hindab Aksakov Belinski mõju eesrindlikule noorsoole? 2. Missugustes ringkondades oli see mõju eriti tugev?

A. I. Herzen revolutsioonist.

(Väljavõte raamatu «Vastaskaldalt» pühendusest oma pojale.)

Armas Saša!

Pühendan Sulle selle raamatu...

Ma sugugi ei karda anda Sinu nooruslikesse kättesse seda iseseisva isiksuse kohati jultunud protesti iganenud vaate vastu, mis on orjameelne ja täis valet, absurdsete ebajumalate vastu, kes kuuluvad teise aega ja veedavad mõttetult meie hulgas oma viimseid päevi, eksitades ühtesid ja hirmutades teisi.

Ma ei taha Sind petta: tunne tõde, nagu mina seda tunnen; saagu ta Sulle osaks mitte piinavate eksituste, mitte suretavate pettumuste hinnaga, vaid lihtsalt pärimisõiguse põhjal.

...Sinu ellu tekib teistsuguseid küsimusi, teistsuguseid kokkupõrkeid... kannatustest, tööst ei tule puudu...

Meie ei ehitata, meie lammutame; me ei kuuluta uut ilmutust, vaid kõrvaldame vana valet. Kaasaegne inimene... ehitab vaid silda, keegi teine, tundmatu, saabub lähed sellest üle... Võib-olla saad Sina teda näha... ära jää vanale kaldale... Parem on koos revolutsiooniga hukkuda kui päästa end reaktsiooni vanadekodus.

Tulevase ühiskondliku ümberkorralduse religioon on ainus religioon, mille ma Sulle pärandan. Ta on ilma paradiisita, ilma tasudeta peale omaenda teadvuse, omaenda südametunnistuse... Mine, kui saabub aeg, seda jutlustama meie juurde, koju: seal armastati kunagi mu keelt ja vahest meenutatakse mindki.

Onnistan Sind sellele teele inimhõimuse, isikuvabaduse ja vennaliku armastuse nimel!

Sinu isa.

Küsimusi. 1. Kuidas suhtus Herzen revolutsiooni? 2. Mida pidas Herzen oma põlvkonna peamiseks ülesandeks? 3. Missugused juhtmõtted pühendas Herzen oma pojale?

**VENEMAA VÄLISPOLIITIKA XIX SAJANDI TEISEL
KOLMANDIKUL. TSARISM JA KAUKAASIA RAHVAD.
KRIMMI SÕDA.**

**§ 15. VENEMAA VÄLISPOLIITIKA XIX SAJANDI TEISEL
KOLMANDIKUL. TSARISM JA KAUKAASIA RAHVAD.**

Meenutage, missugused olid tsarismi välispoliitika peaesmärgid XVIII sajandi teisel poolel ja mida oli välispoliitikas saavutatud.

Tsarism — Euroopa sandarm. Välispoliitikas pidas tsaarivalitsus silmas valitsevate klasside, eelkõige aadli huve. Vene isevalitsus toetas Euroopa riikide kontrevolutsioonilisi valitsusi nende võitluses oma rahvaste vastu, tsarism oli Euroopa sandarmiks. Nikolai I oli valmis oma vägedega revolutsioonilist liikumist maha suruma ükskõik missuguses riigis. Nii oli see 1830. aastal, kui Nikolai oli valmis oma vägesid Lääne-Euroopasse saatma ja üksnes Poola ülestõus takistas tal seda tegemast. Nii oli ka 1849. aastal, kui tsaarivalitsus organiseeris sõjakäigu Ungarisse ja aitas Austria monarhial maha suruda Ungari revolutsiooni. See sõjakäik oli Venemaal äärmiselt ebapopulaarne. Mõned sõdurid deserteerisid ja läksid üle Ungari armeesse, eesrindlikud ohvitserid aga väljendasid avalikult oma pahameelt. Niisugune Euroopa sandarmi poliitika, mis oli tsarismi välispoliitika üheks kõige tähtsamaks suunaks, kutsus esile Euroopa kõigi vabadustarmastavate jõudude viha Vene isevalitsuse vastu ja oli Venemaa rahvusvahelise isolatsiooni üheks põhjuseks Nikolai I valitsemisaja lõpul.

Venemaa poliitika Lähis-Idas. Vene valitsuse välispoliitika teiseks tähtsamaks suunaks oli niinimetatud «Ida-küsimus», s. o. positsioonide kindlustamine Kesk- ja Lähis-Idas. Tsarismi peamiseks ülesandeks oli sulgeda Türgi käes olevad Bosporuse ja Dardanellide väinad võõramaistele sõjalaevadele ning kindlustada oma laevadele vaba väljapääs Vahemerele. Edaspidi peeti silmas Türgi jagamist koos teiste Euroopa riikidega ja oma ülevõimu kehtestamist väinade üle. Samaaegselt püüdis isevalitsus hõivata kindlad positsioonid Balkani poolsaarel. Seejuures kasutas tsarism Balkani rahvaste — kreeklaste, bulgaarlaste, serblaste ja rumeenlaste võitlust Türgi ikke vastu. Türgi sultaniriigi poolt orjastatud rahvad lootsid slaavlastele lähedasele sõbralikule vene rahvale.

Venemaa huvid Lähis-Idas põrkasid kokku Inglismaa ja Austria huvidega, kes samuti püüdsid kehtestada oma ülevõimu Lähis-Idas ja Balkani poolsaarel.

Pealegi toetas Inglismaa kõigiti Iraani ja Türgi feodaale,

kes tahtsid taastada oma võimu Kaukaasias. Need feodaalid rikkusid pidevalt Venemaaga sõlmitud lepinguid. Nii oli 1826. aastal, kui 60 000-meheline Iraani armee pani toime uue laastava sõjakäigu Armeenias maadele. Algas Venemaa sõda Iraaniga. Vene armee saavutas võidu. Venemaa sai Ida-Armeenias. Pärast sõja lõpetamist Iraaniga algas sõda Türgiga, mis lõppes sellega, et Türgi tunnustas Moldaavia, Valahhia ja Serbia autonoomiat Türgi koosseisus ning Kreeka täielikku sõltumatust.

Sõltumata tsaarivalitsuse soovide, kes ei seadnud endale mingeid vabastuslikke eesmärke, olid need sõjad tähtsaks tähtsaks Balkani maade vabanemise teel Türgi ülevõimu alt ning nende sõltumatuse kättevõitmisel. Tunduv osa Armeenias oli vabastatud pärsia feodaalide ülevõimu alt.

Kaukaasia mägilaste võitlus sõltumatuse eest. Võit sõdades Iraani ja Türgiga võimaldas tsaarivalitsusel alustada Põhja-Kaukaasia mägirajoonide hõimude ning rahvaste alistamist, kes olid veel säilitanud oma sõltumatuse. Nende rajoonide vallutamiseks polnud Venemaa ülevõim Taga-Kaukaasias kindel.

Dagestani, Tšetšeenia ja Adõgee mägilased pidasid ägedat sõda tsaarivägedega ning osutasid neile visa vastupanu. Sõda mägirahvastega oli erakordselt pikaajaline ja ränk.

Looduslikud tingimused raskendasid suuresti sõjategevust: kõrged metsaga kaetud mäed, kiired mäestikujõed ja kitsad mäekurud ei võimaldanud tegutseda suurte jõududega. Sõjategevus väljendus üksikute ekspeditsioonide saatmises, mägilaste poolt aga partisanirünnakutes venelaste väesalkadele ja kindlustele.

Dagestani, Tšetšeenia ja Adõgee mägirajoone asustavad rahvad olid tollal jõudnud feodaalsuhete kujunemise perioodi. Talupojad sattusid feodaalsesse sõltuvusse oma khaanidest, bekkidest ja vanematest. Kuid sugukondlikud hõimusuhted olid veel tugevad. Nende rahvaste ühiskondlike suhete mahajäämust näitas tootlike jõudude madal arenemistase, põlluharimise primitiivsus. Need olid uhked, vabadustarmastavad rahvad, kes ei tahtnud orjata feodaale. Kuid nade ei tahtnud alluda ka tsaariametnikele, kelle võim tähendas omavoli, vägivaldtegevusi, rahvusliku kultuuri ja kohalike tavade mahasurumist.

Tsarism meelitas igati mägilaste ladvakihti, ostis ära kohalikke feodaale, annetades neile raha, aukraade ja ordeneid, võttis neid oma teenistusse. Kuid mägilaste aristokraatia ei kavatse oma võimu jagada; ta tahtis ise, kellegagi jagamata, riisuda oma rahvast ja unistas Kaukaasia lahutamisest Venemaast. Kasutades oma sugukonna- ja hõimujuhtide autoriteeti, ässitasid mägilifeodaalid oma rahvaid venelastele kallale.

Müridism. Suurt osa sõja õhutamisel etendas muhamedi vaimlikkond, kes kasutas relvana islami reaktsioonilist, sõjakat suunda — *müridismi*. Müridismi peamiseks dogmaks oli üleskutse «pühaks sõjaks» (ghazavat'iks) «uskmatute» (mittemuhameed-

laste) vastu nende täieliku hävitamiseni. Müriidid, islami selle suuna järgijad, olid kohustatud pidama sõda «uskmatute» vastu oma elu kõige tähtsamaks tööks. Selle eest lubati neile õndsust hauataguses elus. Müriidid pidid lahti ütleva kõigest maisest ja vasturääkimata alluma oma õpetajatele, eriti aga kõrgemale ülemusele — imaamile.

Müridism, mis jutlustas fanaatilist vihkamist «uskmatute» ja alandlikkust vaimulike võimude vastu, oli sobivaks abinõuks klas-sirõhumisel ja rahvusliku vaenu õhutamisel. Just seepärast võttis mägirahvaste ladvakiht müridismi omaks ning tegi sellest kogu liikumise lipukirja.

Kaukaasia vallutamise ajal teostas tsarism julma koloniaal-poliitikat. Sõjaliste ekspeditsioonidega kaasnes elanikkonna riisumine, auulide hävitamine, mägilaste ümberasustamine viljatu-tele maadele. See kutsus esile elanikkonna viha ja tigiduse, erakordse visaduse võitluses.

Šamil. Veerand sajandit (1834—1859) juhtis mägilaste võitlust tsaari-Venemaaga Šamil. See oli tark, mehine, kuid range ja hõlastamatu inimene. Saanud imaamiks, s. o. kõrgeimaks vaimulikuks ja ilmalikuks valitsejaks, ühendas Šamil rea mägilaste hõime ning lõi omapärase tsentraliseeritud riigi — imamaadi. Kõik selles riigis oli allutatud Venemaa vastu peetava sõja huvidele. Šamil kehtestas oma sõjaväes karmi distsipliini, maksustas elanikkonna ja pani üksikute piirkondade etteotsa oma asevalitsejad — naiibid.

Sõda venis pikale ja oli kurnav Vene armeele, veel enam aga mägilastele, kes võitlesid mehiselt iga auuli pärast.

Mitu korda piirasid tsaariväed Šamili koos tema väega ümber, kuid Šamilil õnnestus piiramisrõngast välja pääseda. Kauakestev sõda kurnas mägilaste jõude. Neil tuli taganeda üha kaugemale ja kaugemale mägedesse. Võitluses Venemaa vastu kasutas Šamil Türgi ja Inglismaa abi. Ta lubas Türgi sultanile astuda tema alamlusse ja sai selle eest relvi ning sõjamoona. Krimmi sõja ajal (1853—1856) püüdis Šamil Aserbaidžaaani ja Gruusia kaudu läbi murda, et ühineda Türgi armeega, kuid kohtas aserbaidžaanlaste ja grusiinlaste otsustavat vastupanu.

Mägilaste hulgas kasvas rahulolematust Šamili ja tema naiibide despotismi vastu. Uus feodaalne aristokraatia, kellele Šamil tugines, kasutas oma piiramatut võimu rahva riisumiseks isikliku rikastumise eesmärgil. Paljud mägilaste auulid löid Šamilist lahku ja võtsid osa võitlusest tema vastu. 1859. aastal piirati ümber Šamili viimane peidupaik — kõrgmägedes asuv Gunibi auul, mille tsaariväed pärast 15 päeva kestnud piiramist vallutasid. Šamil andis end vangi.

1864. aastal lõpetasid vastupanu Loode-Kaukaasia hõimud ja rahvad.

Mägilaste liikumisel oli rahvusliku vabadusliikumise iseloom.

See oli suunatud tsarismi koloniaalse rõhumise vastu. Mägilaste hõimud võitlesid oma vabaduse ja sõltumatuse eest, õiguse eest iseseisvalt korraldada oma saatust. Kuid mägilaste aristokraatia ja muhamedi vaimulikkond kasutas seda võitlust omakasupüüdlikel eesmärkidel. Nemad tõid liikumisse reaktioonilised jooned — religioosse fanatismi, viha kõigi mittemuhameedlaste vastu. Rahva huve reetes leppisid nad kokku Türgi sultaniriigiga ja olid valmis end tema võimu alla andma.

Põhja-Kaukaasia rahvaste lülitamine Venemaa koosseisu oli nendele positiivse tähtsusega. Mägirahvaste lähenemine vene rahvale soodustas nende kultuuri ja majanduse arenemist. Märkimisväärselt kiirenes mägirahvaste ajalooline arenemine. Ilmusid uued majandusharud, arenes kaubandus, surid välja vanad kahjulikud tavad, nagu orjus, veritasu jt. Samal ajal ametnike omavoli ja vägivallateod kutsusid esile elanikkonna põhjendatud rahulolematuse. Ühises võitluses tsarismi vastu tugevnesid vene rahva sõbralikud suhted Põhja-Kaukaasia rahvastega.

Ülesanne ja küsimusi. 1. Iseloomustage kaht peamist suunda tsarismi välispoliitikas XIX sajandi keskel. 2. Miks oli Iraani ja Türgiga peetud sõdade tulemustel, sõltumata tsaarivalitsuse eesmärkidest, progressiivne tähtsus? 3. Mis on müridism? 4. Miks kestis sõda Põhja-Kaukaasia liitmiseks Venemaaga kümneid aastaid? Mis iseloom oli sellel sõjal mägilaste poolt? 5. Mida positiivset Kaukaasia rahvastele tulenes liitmisest Venemaaga?

§ 16. KRIMMI SÕJA ALGUS.

Sõja põhjused. «Ida-küsimuse» teravnemine. Tsarismi reaktioonilise sise- ja välispoliitika seaduspäraseks kokkuvõtteks oli tema kaotus Krimmi sõjas.

Pärast Ungari revolutsiooni mahasurumist 1849. aastal, kui Nikolai I oli päästnud lagunemisest Austria monarhia, leidis tsaar, et on tulnud aeg «Ida-küsimusega» tegelemiseks. Tsarism püüdis purustada Türgit, kindlustada lõplikult oma mõju Balkani poolsaarel ja väinades, mis oleks märksa tugevdanud tsaari-Venemaa sõjalist võimsust.

Tsaarivalitsus pidas 1850-ndate aastate alguse situatsiooni sobivaks nende ülesannete lahendamiseks. Selline otsus põhines sellel, et Türgi oli mahajäänud feodaalriik ja tema purustamine ei olnud raske. Nikolai I arvestas Austria ja Preisi monarhide toetust «tänuks» selle abi eest, mida Nikolai I oli neile osutanud võitluses revolutsioonilise liikumise vastu. Prantsusmaa ei olnud tsaarivalitsuse arvates veel jõudnud toibuda pärast 1848. aasta revolutsiooni. Lõpuks lootis Nikolai I kokku leppida Inglismaaga, lubades talle osa Türgi valdusi — Egiptuse ja Kreetat.

Kuid kõik need arvestused osutusid ebaõigeks. Inglise kodanlus, kes taotles ülevõimu maailmas, tahtis ise Lähis-Idas ja Bal-

kani poolsaarel kanda kinnitada. Inglise valitsus tõukas Türgit sõtta, lootes tema abil purustada Venemaa ja niiviisi kõrvaldada oma võistleja. Ka prantsuse kodanlusele ei olnud Venemaa ülevõimu kehtestamine Lähis-Idas majanduslikult kasulik. Uus Prantsuse keiser Napoleon III vajas edukat sõda oma võimu kindlustamiseks. Austria omalt poolt kartis Venemaa mõju tugevnemist Balkanil, kuna see ähvardas õõnestada tema võimu Austria impeeriumisse kuuluvate slaavi rahvaste üle. Austriat toetas Preisimaa. Seega oli tsaari-Venemaa üksi. Tema vastu koondus Euroopa riikide võimas koalitsioon. Isevalitsuse-vastaselt olid meelestatud ka Euroopa rahvad, kes nägid Vene tsarismis sandarmit, revolutsioonilise liikumise lämmatajat.

Sellises olukorras algas 1853. aasta oktoobris sõda Venemaa ja Türgi vahel.

Sõjategevuse algus. Sõjategevus puhkes esialgu kahel rindel: Doonaul ja Taga-Kaukaasias. Vene armee ületas piiri ning okupeeris Doonau vürstiriigid Moldaavia ja Valahhia. Türgi vägede vastulöögid löödi tagasi.

Sõja esimese etapi kõige tähtsamaks sündmuseks oli mere lahing Türgi ja Vene laevastiku vahel Türgi sadama Sinope lahes 1853. aasta novembris.

Selles lahingus purustas Musta mere eskaader admiral P. S. Nahhimovi juhtimisel täielikult Türgi Musta mere laevastiku, laevastiku komandör võeti vangi. See suur võit merel demonstreeris Vene laevastiku komandöride sõjakunsti ja madruste ennastsalgavat mehisust.

Türgi laevastiku purustamine tekitas ärevust Euroopa riikides. Inglismaa ja Prantsusmaa, kes olid selleks ajaks lõpetanud ettevalmistused sõjaks, viisid oma eskaadrid Mustale merele, rikkudes sellega Venemaaga sõlmitud varasemaid lepinguid. 1854. aasta märtsis astusid nad avalikult sõtta Türgi poolel. Kõik Nikolai I arvestused osutusid ebaõigeiks. Jõudude vahekord muutus järsult Venemaa kahjuks.

Venemaa sõjaline mahajäämus. Inglismaa ja Prantsusmaaga võrreldes oli Venemaa majanduslikult mahajäänud maa. Isevalitsuslik-pärisorjuslik kord pidurdas majanduse kõigi harude arenemist, see aga kajastus sõjatehnikas. Vene jalaväe põhimass oli relvastatud eestlaetavate tulelukupüssidega, mis tulistasid ainult 300 sammu kaugusele. Liitlaste tagantlaetavad vintpüssid ületasid neid laskekauguse, -kiiruse ja tabavuse poolest. Märksa nõrgem oli ka Vene suurtükivägi, kuna see oli varustatud vanade ja väikese laskekaugusega kahuritega. Pealegi ei jätkunud mürske. Pärisorjadest töölistega ja mahajäänud tehnikaga sõjatehased ei suutnud varustada armeed relvastuse ja sõjamoona.

Sõja ajal etendavad tähtsat osa kommunikatsioonid — sidevahendid rinde ja tagala vahel, mille abil toimub vägede ümberpaigutamine, toiduainete ja sõjamoona kohaletoimetamine. Raud-

teid, mis oleksid ühendanud maa keskust äärealadega, ei olnud olemas, edasiliikumine hobuste ja härgadega mööda halbu külaheteid võttis väga palju aega.

Venemaal ei olnud peaaegu üldse aurulaevu. Täielikult tuulest ja ilmast sõltuv purjelaevastik oli vaenlase tugeva aurulaevastiku ees abitu.

Väga halvasti oli organiseeritud armee meditsiiniline teenindamine ja varustamine. Riigivargus ja altkäemaksuvõtmise intendantuuri ametnike poolt omandasid neil pärisorjuse eksisteerimise viimastel aastatel tohutu ulatuse. Tsaariarmees valitses drill ja kepidistsipliin. Engels märkis, et Venemaal seisis ees majanduslikult maha jäänud rahva lootusetu võitlus «kaasaegse tootmisega rahvaste vastu»¹.

Krimmi sõda aastail 1853—1855 oli ebaõiglane vallutussõda mõlemalt poolt. Nii Venemaa kui ka tema vastased püüdsid haarata uusi valdusi ja kehtestada oma ülevõimu Lähis-Idas. Eriti agressiivseid plaane pidas Inglise valitsus. Ta unistas Venemaa nõrgestamisest merel Venemaalt Baltimaade, Poola, Krimmi ja Taga-Kaukaasia äravõtmise teel ning Venemaa muutmisest teisejärguliseks riigiks.

Sõjategevuse käik 1854. aastal. 1853.—1854. a. talvel valitses mõlemal rindel (nii Taga-Kaukaasias kui ka Balkanil) vaikus. Alles Inglismaa ja Prantsusmaa sõttaastumisega muutus Türgi armee tegevus aktiivsemaks. Suure arvulise ülekaaluga alustasid türklased rünnakut Gruusiale, püüdes hõivata Tiflisi. Põhjust liikusid neile appi Šamili väed. Kuid tänu vene sõdurite ja gruusia miilitsa kangelaslikkusele ja visadusele paisati Šamili väesalgad tagasi ning Tiflisi vallutamise oht oli likvideeritud. Vene armee läks üle pealetungile ning purustas reas lahingutes vastase väed.

Balkanil kulges sõjategevus loiult. Vene väed olid seotud Silistria kindluse piiramisega. Vene armee aktiveerumist takistas ka Austria. Koondanud suure armee Venemaa piirile ja ähvardades sõjaga, nõudis Austria valitsus Preisimaa toetusel Vene vägede väljaviimist Doonau vürstiriikidest. Venemaa oli sunnitud rahuldama selle nõudmise ja viima oma väed Pruti jõe taha.

Inglise ja Prantsuse laevastik ületas Vene laevastiku nii arvu- liselt kui ka tehnilise varustuse poolest. Inglise-Prantsuse laevad pommitasid Petropavlovskit Kamtšatkal, Solovetski kloostrit (Valgel merel) ja Odessat. Väikesed Vene garnisonid panid kangelaslikult vastu ja paiskasid vaenlase dessantüksused merre. Suur liitlaste eskaader blokeeris Venemaale kuuluvat Balti mere rannikut, lootes vallutada Sveaborgi (Viiburi) ja Kroonlinna merekindlusi, kuid ei sõandanud neid siiski suurte kaotuste kartusel rünnata.

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 38, стр. 398.

1854. aasta sügisel alustasid liitlased aktiivset sõjategevust eesmärgiga vallutada Krimm. Krimmi poolsaarel oli väga suur sõjaline tähtsus, kuna ta kindlustas Venemaa kogu lõunaosa julgeolekut. Krimmi poolsaare vallutamiselega oleks vaenlane andnud löögi Venemaa sõjalisele võimsusele. Siit võis ähvardada nii Kaukaasiat, Balkanit kui ka Lõuna-Venemaa kubermange. Septembris maandus Krimmis (Jevpatoria lähedal) rohkem kui 60 000-meheline liitlaste armee, millesse kuulus Inglise, Prantsuse ja Türgi väeüksusi, ning alustas pealetungi Krimmi peamisele mereväebaasile — Sevastopoliile. Vene väejuhatuse katse vaenlast Alma jões peatada, et tõkestada ta liikumist Sevastopoli poole, ei õnnestunud. Samal ajal näitas lahing Almal ingllastele ja prantslastele, et kerget võitu ei ole neil loota. Vaatamata sellele, et Vene armee oli halvemini relvastatud ja peaaegu poole väiksem vaenlase omast, oli lahing väga visa ja verine. «Veel üks säärane võit,» ütles ühe Inglise diviisi komandör, Cambridge'i hertsog, «ja Inglismaal pole enam sõjaväge.»

Inglise-Prantsuse väed liikusid Sevastopoli peale, lootes seda vallutada kombineeritud löögiga merelt ja maismaalt. Kuid Sevastopoli kaitsjad uputasid purjelaevad lahe suudmes, et mitte lasta sinna vaenlase laevastikku. Jõudnud veendumusele, et laevastik ei saa osa võtta Sevastopoli ründamisest, venelased aga on valmis end visalt kaitsma, loobusid liitlased frontaalrünakust. Liitlased liikusid ida poolt ümber linna ja, hõivanud Balaklava, asusid positsioonidele lõunas. Nad hakkasid ette valmistama pealetungi Sevastopoliile.

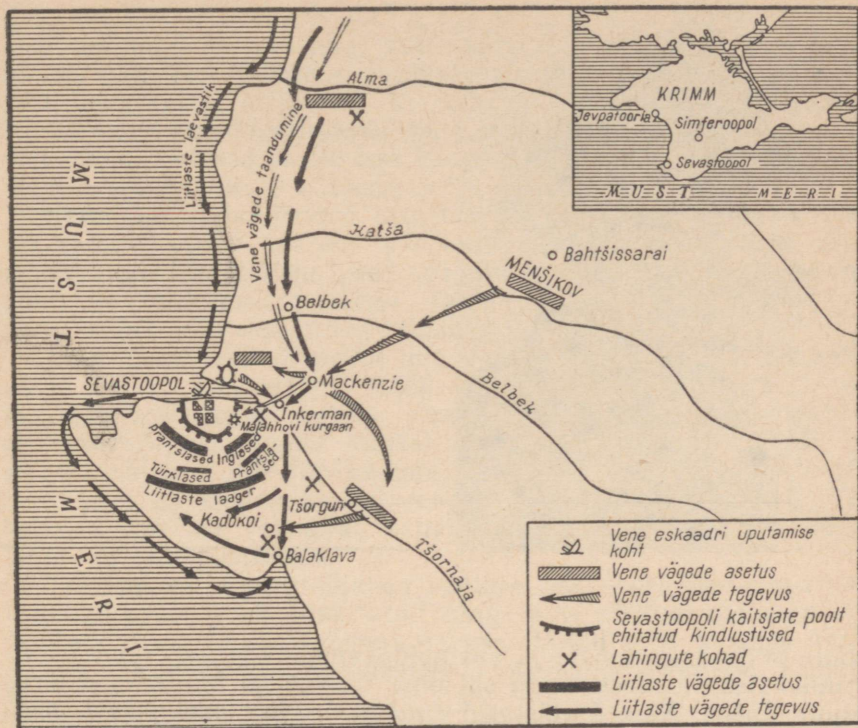
Ülesanne ja küsimusi. 1. Mida tähendab «Ida-küsimus»? 2. Tõestage, et Krimmi sõda oli ebaõiglane ja vallutuslik kõigi sõdivate riikide poolt. 3. Misesugused faktid tunnistavad tsaari-Venemaa sõjalist mahajäämist ja millest see oli tingitud?

§ 17. SEVASTOOPOLI KANGELASLIK KAITSMINE. TSAARI-VENEMAA KAOTUS.

Sevastopoli kaitsmine. Sevastopoli oli Venemaa suurim meresadam, Musta mere laevastiku baas. Sevastopoli kaotus tähendas laevastiku hävitamist ja Venemaa ülevõimu lõppu Mustal merel. Sellepärast suunasid liitlased oma pealöögi sellele merekindlusele. Sevastopoli oli ligipääsmatu mere poolt, kuid mandri poolt väga nõrgalt kindlustatud.

Vene armee ülemjuhataja, elatanud ja andetu vürst A. S. Menšikov, viis armee Sevastopolist Bahtšissaraisse, jättes Sevastopoli saatuse hooleks. Linna jäi vaid kindluse garnison, kelle õlgadele langeski kogu võitluse raskus tugeva vaenlasega.

Sevastopoli kaitsmist juhtisid admiralid V. A. Kornilov, P. S. Nahhimov ja V. I. Istomin. Kindlustuste ehitamisel etendas

Sevastopoli kaitsmine.

silmapaistvat osa sõjaväeinsener E. I. Totleben. Kogu Sevastopoli elanikkond lastest kuni raukadeni asus kodulinna kaitsma. Lühikese ajaga püstitati kaitsetõkked ümber Sevastopoli.

Kui liitlased tegid oktoobrikuus katse vallutada Sevastopoli tormijooksuga, pörkasid nad visale kaitsele ning olid sunnitud üle minema pikaajalisele piiramisele. Rohkem kui 11 kuud löid Sevastopoli garnison ja linna elanikud kangelaslikult vaenlase rünnakud tagasi. Linna pommitati maruliselt suurtükkidest. Mitmel korral võttis vaenlane ette üldise rünnaku linnale, kuid löödi iga kord suurte kaotustega tagasi.

Sevastopoli kaitsjatel oli nappus suurtükkidest, mürskudest ja püssirohust. Inimkaotused olid väga suured. Kuid linn kaitses end visalt. Sõdurid ja madrused ilmutasid tõelist kangelaslikkust. Haavatud suurtükiväelased ei lahkunud oma suurtükkide juurest, kui nad veel suutsid püsida jalgadel. Kindluse kaitsjad läksid üle vasturünnakutele, tegid hulljulgeid õisi retki vaenlase leeri. Nendest rünnakutest osa võtta soovijaid oli nii palju, et tuli teha

valik kõige tugevamate ja vastupidavamate kasuks. Nendes äkk-rünnakutes vaenlase vastu sai oma vahvusega kuulsaks madrus Pjotr Koška. Naised abistasid ennastsalgavalt oma isasid, mehi ja vendi. Sevastoopoli kaitsmise kangelannaks sai lihtne vene naine Darja Sevastopolskaja — esimene halastajaõde Vene armees.

Sevastoopoli kaitsmisel hukkusid kaitsmist juhtinud admiralid Kornilov, Nahhimov ja Istomin. Sevastoopoli kaitsmine on üks kangelaslikke lehekülgi vene rahva ajaloos. Sevastoopoli kaitsjate kuulsusesära ei tuhmu. Isegi vaenlased tundsid vaimustust vene sõdurite ja madruste mehisusest ning kangelaslikkusest.

Tsaari väejuhatuse katsed vaenlase jõude Sevastopolist eemale juhtida ja puruks lüüa läksid nurja.

Sevastoopoli piiramine läks liitlastele kalliks maksma. Inglismaal ja Prantsusmaal tekitas pikaleveninud sõda rahulolematust. 1855. aasta augusti lõpul algas Sevastoopoli viimane, kõige tugevam pommitamine. 800 suurtükki tulistasid linna vahetpidamata. Algas üldine tormijooks. Liitlastel õnnestus tohutute kaotuste hinnaga vallutada Malahhovi kurgaan, linna valitsev kõrgendik. Pärast selle langemist oli kindluse edasine kaitsmine lootusetu. Sevastoopoli kaitsjad siirdusid aegsasti üle lahe ehitatud silda mööda põhja poole ja jätsid linna maha. Sevastopol langes.

Sevastoopoli kangelaslik kaitsmine ajas nurja Inglismaa ja

Prantsusmaa vallutusplaanid. Liitlaste jõud olid kurnatud. Neil ei õnnestunud hõivata isegi mitte kogu Krimmi. Nende armee ei olnud võimeline jätkama aktiivset tegevust. Tehes sõjategevusest kokkuvõtet, kirjutasid K. Marx ja F. Engels: «...liitlased vallutasid Sevastopoli lõunaosa, Kertši, Kinburni, Jevpatoria... liitlaste saavutused ei ole aga kaugelki nii suured, et õigustada Inglise ajakirjanduse kiitlemist.»¹

Sevastopoli langemine otsustas sõja tulemuse. Vene armee oli samuti verest tühjaks jooksnud ning riigi finantsid olid ammutatud. Kuigi Vene väed saavutasid Taga-Kaukaasias suure võidu — vallutasid peaaegu ligipääsmatu Karsi kindluse, ei olnud sellel edul otsustavat tähtsust.

Sõja tulemused. Tsarism oli sunnitud sõlmima Venemaale raske *Pariisi rahulepingu* (1856. aasta märtsis). Venemaa kaotas selle lepinguga Doonau suudmealad ja Bessaraabia lõunaosa ning õiguse omada Mustal merel sõjalaevastikku. Musta mere kindlused tuli likvideerida, Must meri ise aga kuulutati avatuks kõigi riikide kaubalaevadele. Venemaa lõunapiirid jäid kaitseta vaenlase võimaliku kallaletungi ees. Nõrgenes Venemaa mõju Balkani poolsaarel.

Tsarism sai ränga sõjalise kaotuse osaliseks. Tema rahvusvaheline prestiiž oli õõnestatud ning ta ei võinud enam endist viisi etendada Euroopa sandarmi osa. Võidu vilja kasutas Inglismaa, Prantsusmaa ja Austria kontrrevolutsiooniline kodanlus.

V. I. Lenin märkis: «Krimmi sõda näitas, et pärisorjuslik Venemaa on pehkinud ja jõuetu.»² *Lüüasaamine Krimmi sõjas oli isevalitsusliku ning pärisorjusliku Venemaa sõjalise, majandusliku ja poliitilise mahajäämuse tagajärg. See näitas selgesti, et ilma pärisorjuse kaotamiseta ei ole maa edasiarenemine võimalik. Tsarismi lüüasaamine soodustas Venemaal revolutsioonilise liikumise kasvamist.*

Ulesandeid ja küsimusi. 1. Jutustage Sevastopoli kaitsmisest. Miks pidas ta nii kaua vastu vaenlase ülekaalukate jõudude ees? 2. Millal, kus ja missugustel tingimustel sõlmiti rahu? 3. Kinnitage faktidega V. I. Lenini järeldust: «Krimmi sõda näitas, et pärisorjuslik Venemaa on pehkinud ja jõuetu.» 4. Kandke kontuurkaardile Krimmi sõja tähtsamad lahingupaigad ja territooriumid, mis läksid Venemaale kaotsi Pariisi lepinguga.

¹ K. Маркс, Ф. Энгельс, Соч., т. 11, стр. 616.

² V. I. Lenin, Teosed, 17. kd., lk. 92.

Sevastoopoli kaitsmine.

(*Väljavõtteid P. V. Alabini märkmetest.*)

Sevastoopol, 15. märtsil (1855. a.).

Sõjapidamise viisid Sevastoopoli kaitsmisel on erakordselt mitmekesised. Me võitleme vaenlastega merel ja maal, mullatööde abil, mida teeme maa peal ja maa all.

Ei möödu peaaegu päevagi, ilma et ei juhtuks õnnetust kellegagi elanikest, teised ei pööra sellele aga mingit tähelepanu — nad on täiesti harjunud surma lähedusega, on temaga sõbraks saanud... «Siin,» räägivad nad, «oleme me sündinud, siin ka sureme, siin hukuvad meie mehed ja vennad, ühes nendega, kui jumal tahab, hukkume ka meiel» Kogu Malahhovi kurgaani põhja- ja läänekülge on täis madruste majakesi (savionne), kus elavad nende perekonnad... Madrusenaine toob mehele toitu bastionile, istub suurtüki juures koos temaga, kuni ta sööb, et anumata tagasi viia, veedab mehega kaks-kolm tundi, vaatamata sellele, et vahetpidamata lendavad vaenlase mürsud. Üldise pommitamise ajal kandis naised vahetpidamata vett bastionidele tõöst ja leitsakust piinatud võitlejate kosutamiseks. Kui tapetakse keegi meie ohvitseridest, panevad seltsimehed ta surivoodile. Tingimata tuleb kas tapetu perenaine või naabrinaine, et kangelase põrmu juures kaastundepisaraid valada, et panna pea ümber... värskeid pelargooniumi ja mirdi oksakesi. Mõnikord juhtub, et lüüakse härekella. Mida naised siis teevad? Karjuvad, jooksevad? Mitte sinnapoolegi: nad on nüüd harjunud — seisavad oma aiavaravate juures pisarsilmi ja muretsedes, jälgides oma kohtadele jooksvaid sõdurite salku; nad palvetavad ja nutavad tasakesi, andes oma saatuse jumala kätte.

Naiste juuresolek ei vähenda Sevastoopoli kaitsjate mehisust, ei! Nähes naiste meelekindlust kõige ohtlikumatel silmapilkudel, saab kõige nõrgemgi sõdur jõudu juurde. Mõte, et samm tagasi vaenlase eest on samm armastatud perekonna hukkamise poole, innustab sõdurit ja aheldab ta ülemate poolt kättenäidatud kohale, mida ta ei jäta maha kuni surmani...

Jutustades Sevastoopoli naistest, ei saa vaikida ka nende lastest. Sevastoopol sai kangelaste taimelavaks. Kõiki, kes elasid tema kaevikutes, kasvatas sõda, ümbritses hädaoht, toitis häda ja hellitas puudus. Silmitsege teraselt siinsete laste elu. Üks jookseb mitu korda päevas vaenlase mürsurahe all isa juurde patareile, viib kord süüa, kord juua, kord puhta särgi, kord kasuka või parandatud säärikud. Teine poiss, aastat kaksteistkümmend vana, sõuab päev päeva kõrval vabal jullal ühelt lahe kaldalt teisele, alal, kus õige sageli lööb vee vahule lahe kohal lõhkenud pommi kild või merevette vajunud pomm ise, või raksatab rakett hirmsa müraga ja ta raudne kest ujub nagu muinasjutuline meremadu, libisedes vete virvendusel ja ähvardades surmaga, millest nooruk püüab kõigest jõust kõrvale hoida oma veel ebakindla aeru järjest tihedamate löökide abil.

Ülesanne ja küsimus. 1. Jutustage, kuidas naised ja lapsed Sevastoopoli kaitsmisest osa võtsid. 2. Missugust mõju avaldasid naised ja lapsed Sevastoopoli kaitsjaile?

Tähtsamad aastaarvud.

1825—1855 Nikolai I valitsemisaeg.

1826—1828 Vene-Iraani sõda. Ida-Armeenias ühendamine Venemaaga.

1828—1829 Vene-Türgi sõda. Kaukaasia Musta mere ranniku ühendamine Venemaaga.

XIX sajandi 30—50-ndad aastad Põhja-Kaukaasia mägilaste võitlus oma sõltumatu eest Šamili juhtimisel.
1853—1856 Krimmi sõda.

Kirjandust klassiväliseks lugemiseks.

L. Tolstoi, Sevastopoli jutustused.

S. Sergejev-Tsenski, Sevastopoli rasked päevad.

VI peatükk.

VENEMAA KULTUUR XIX SAJANDI ESIMESEL POOLEL.

§ 18. TEADUSE ARENEMINE XIX SAJANDI ESIMESEL POOLEL.

Kultuuri arenemise eripära. XIX sajandi esimene pool oli ere ja keeruline periood Venemaa ajaloos, sealhulgas ka vene kultuuri ajaloos. Nagu XVIII sajandi lõpu kodanliku revolutsiooni eel Prantsusmaal ilmus terve plejaad hiilgavaid filosoofe ja teadlasi, nii kerkis ka Venemaal feodalismi languse eelõhtul esile plejaad suuri teadlasi, kirjanikke ja kunstnikke. Nad aitasid oma loominguga rahval leida teed tulevikku, lähendasid seda tulevikku, äratasid rahvas uusi hiiglaslikke jõude.

Teaduse kõigis harudes käis visa võitlus vanade iganenud teooriate vastu, mis pidurdasid teaduse arenemist, võitlus ebausu ja eelarvamuste vastu, religiooni vastu, mis aheldas inimese mõtet. See võitlus kandis head vilja.

Vaatamata tsarismi rõhumisele saavutas vene rahvas ja teised Venemaa rahvad teaduses, kirjanduses ja kunstis suurt edu. Vene kultuur jõudis silmapaistvale kohale maailma kultuuris. Vene kultuuri peamiseks sisuks oli võitlus rahva vabaduse ja õnne eest, ühiskonna sotsiaalse ümberkorraldamise eest võrdsuse ja vendluse alusel, inimisiksuse vabastamine. Eesrindlik vene kultuur paistis silma ideelise rikkuse, ülluse ja eesmärkide suuruse poolest.

Teadus. Suurt edu saavutati matemaatika alal. Geniaalne matemaatik Nikolai Ivanovitš Lobatševski (1792—1856) kummutas vanad iidsest ajast eksisteerinud matemaatilised arusaamad ja lõi õpetuse mitteeuclidilisest geomeetriast. See oli suur avastus, millel oli määratu tähtsus teaduse ja tehnika arenemisele. Lobatševskit nimetati õigusega «geomeetria Koperniku-seks».

Kuid Lobatševski polnud üksnes geniaalne matemaatik, kes tõi kuulsust kodumaa teadusele, ta oli ka silmapaistev ühiskonnategelane, kes tegi palju hariduse, eriti kõrgema hariduse arendamiseks Venemaal. Lobatševski juhtis 20 aastat Kaasani ülikooli

tööd, mis tema eestvõttel kujunes riigi üheks suuremaks teaduse ja kultuuri keskuseks.

Suurt osa hakkasid etendama keemia ja füüsika, eriti nende sellised harud nagu elekter, orgaaniline keemia jt. Need teaduseharud aitasid inimesel alistada loodusjõude, aitasid tungida looduse saladustesse, soodustasid riigi majanduselu arenemist ning tehnika kasvu. Suure panuse teoreetilise ja rakenduskeemia arenemisse andsid teadlased N. N. Zinin ja A. M. Butlerov.

Nikolai Nikolajevitš Zinini teaduslikud tööd olid mitme aasta võrra ees orgaanilise keemia arenemissuundadest teistes maades, nad olid aluseks farmaatsiatööstuse arenemisele, lõhkeainete valmistamisele jne. Zinin oli vene keemikute koolkonna rajaja.

Zinini õpilane ja kaastöötaja Aleksander Mihhailovitš Butlerov oli nagu ta õpetajagi Kaasani ülikooli kasvandik. Butlerov lõi ainete struktuuri teooria, mille põhiseisukohad pole kaotanud oma teaduslikku ja praktilist tähendust käesoleva ajani. Need seisukohad on aluseks kaasaegsele orgaaniliste ühendite struktuuri teooriale. Butlerovi avastusel oli ülemaailmne tähtsus.

Füüsika valdkonnas tegid ülemaailmse tähtsusega avastusi V. V. Petrov ja B. S. Jakobi. Esimesena maailma teaduse ajaloos uuris Vassili Vladimirovitš Petrov elektrikaart ja elektrilaengut hõrendatud gaasis ning näitas nende praktilise rakendamise võimalusi valgustamiseks ja metallide sulatamiseks. Pet-

rov pani seega aluse töödele elektri kasutuselevõtmiseks igapäevases elus ja rahvamajanduses. Ta oli maailma esimene elektrotehnik. Suure vene õpetlase M. V. Lomonossovi väarika järglase Petrovi tegevus oli teaduslik kangelastegu armastuse nimel kodumaa ja oma rahva vastu.

Avastused elektri praktilise rakendamise valdkonnas on seotud teise väljapaistva füüsiku ja elektrotehniku — Boriss Semjonovitš Jakobi nimega. Jakobi tegi ulatuslikke uurimistöid elektrimasinate, telegraafi, miinide elektrotehnika ja elektrokeemia alal. Ta avastas galvanoplastika. Jakobi töödel oli juba tollal tohutu rahvamajanduslik tähtsus.

Suur arst-kirurg ja anatoom ning suurepärane pedagoog oli Nikolai Ivanovitš Pirogov (1810—1881), Sevastopoli kaitsmisest osavõtja. Pirogovi teos «Topograafiline anatoomia», tema uurimused valutuse saavutamiseks töid teadlasele maailmakuulsuse. Suured olid Pirogovi teened ka sõjameditsiinilise teenistuse organiseerimisel. Teaduse arenemises, mis oli pühendatud võitlusele inimorganismi haigustega, inimese kannatustega, oli Pirogovi tegevus tähtsaks teetähiseks.

Tolle aja parimad pead püstitasid küsimuse Venemaa edasise progressi teedest. Sellest tulenesid ajalooteaduse edusammud. Ajalugu, uurides inimühiskonna arenemise seadusi minevikus, aitab mõista olevikku ja kindlaks määrata edasise arenemise

perspektiive. Puškini sõnade järgi N. M. Karamzini (1766—1826) «Vene riigi ajalugu» «avastas vene ajaloo Venemaa jaoks».

XIX sajandi esimesel poolel alustas tegevust silmapaistev ajaloolane S. M. Solovjov (1820—1879), kes kirjutas mitmeköitelise kapitaalse töö «Venemaa ajalugu kõige vanematest aegadest alates». Solovjovi tegevus Venemaa mineviku uurimise alal pole kaotanud tänapäevani oma teaduslikku tähtsust. Ta mõtestas uut moodi Venemaa ajalugu ja aitas kaasa ajaloo-alaste teadmiste arenemisele. Ajalooteadus etendas tolle aja ideelises võitluses suurt osa, kuna ta aitas lahendada kõige tähtsamaid päevaprobleeme.

Vene maadeuurijad. Vene meremehed ja geograafid suundusid kaugetele ookeaniavarustele ja võtsid ette rea ümbermaailmareise. Venemaa kujunes suureks mereriigiks, see seadis teadlaste ette uusi ülesandeid looduse uurimise osas.

Aastail 1803—1806 toimus esimene vene ümbermaailma mereekspeditsioon, mis algas Kroonlinnast ja mille käigus jõuti Kamtšatka ning Põhja-Ameerikas asuvate Vene valdusaladeni. Ekspeditsiooni juhtis silmapaistev meresõitja ja õpetlane Ivan Fjodorovič Krusenstern. Ekspeditsiooni ajal uuriti Marquesas' ja Sandwichi (Havai) saari, Hiinat, Jaapani saari, Sahhalini ja Kamtšatkat. Krusensterni koostatud «Lõunamere atlas» ja arvukad kaardid rikastasid geograafiateadust ning aitasid kaasa merelaevanduse arenemisele.

Selle ekspeditsiooni üht laeva juhtis silmapaistev vene meresõitja Juri Fjodorovič Lisjanski. Lisjanski läbis iseseisvalt

kogu tee Kroonlinnast Alaskani ja tegi rea suuri geograafilisi avastusi.

Aastail 1819—1821 toimus vene ümbermaailmareis Antarktikasse. Seda juhtis kuulus teadlane ja meresõitja Faddei Faddejevitš Bellingshausen. Vene laevad jõudsid kahel korral Antarktise rannikuni. See ekspeditsioon avastas sisuliselt lõunamandri — Antarktise ja peale selle hulgaliselt saari, koostas uusi kaarte ja tegi väga tähtsat uurimistööd okeanoloogia ja okeanograafia valdkonnas. Vene meresõitja nime kannab meri Antarktika basseinis (Bellingshauseni meri) ja rühm saari. Selle tähelepanuväärse ekspeditsiooni ühe laeva komandöriks oli Mihhail Petrovitš Lazarev. Hiljem teostas ta mitu ümbermaailmareisi. Suured on Lazarevi teened ka vene sõjalaevastiku loomisel ja tugevdamisel. Lazarev sai kuulsaks kui kartmatu, mehine, jäägitult kodumaad armastav lahinguadmiral. Lazarev lõi terve meresõjakunsti koolkonna ja kasvas silmapaistvaid Vene laevastikukomandöre, tulevasi Sevastopoli kaitsmise kangelasi Nahhimovit, Kornilovit, Istominit.

Palju tähelepanuväärseid meregeograafilisi avastusi on seotud admiral Vassili Mihhailovitš Golovini nimega, kes nagu Lazarevgi teostas mitu ümbermaailmareisi. Neist jutustas ta eredalt ja väärrikalt oma andekalt kirjutatud raamatuis. Golovini õpilaseks ja töö jätkajaks oli Fjodor Petrovitš Litke, kes juhtis 1826—1829-ndate aastate ümbermaailmareisi, mille ajal avastati 12 saart ja koguti tohutu palju materjali okeanograafia, etnograafia, zoologia ja botaanika alal. Litke asutas Vene Geograafia Ühingu, mis etendas suurt osa geograafiateaduse arenemises.

Tähtsa panuse Kaug-Ida merede tundmaõppimisel andis Genadi Ivanovitš Nevelskoi. Ta avastas Amuuri jõe suudme, väina mandri ja Sahhalini vahel ning tõestas esmakordselt, et Sahhalin pole poolsaar, nagu varem arvati, vaid saar.

Vene meremeeste ja teadlaste avastused aitasid kaasa teaduse arenemisele kogu maailmas. Paljud geograafilised punktid, saared ja väinad kannavad praegugi vene nimesid (Kutuzovi, Suurovi, Rumjantsevi, Peeter Suure saared, Nevelskoi väin jt.).

Teaduse arenemine soodustas tehnika arenemist, tehnilist progressi. Vene leiutajad tegid rea tähtsaid tehnilisi avastusi. Eesrindlikke vene õpetlasi innustas nende suures töös armastus kodumaa, rahva, Venemaa vastu. Nad olid patrioodid, ja see aitas neil ületada kõiki raskusi ning takistusi. Tsarism on süüdi selles, et silmapaistvate vene teadlaste ja inseneride paljud leiutised jäid ellu rakendamata ega saanud rahva pärisosaks. Paljude leiutiste prioriteeti ei kindlustatud. Teaduse arendamiseks assigneeriti tühiselt vähe raha.

Ülesanded. I. Koostage tabel, kasutades ka teistes õppeainetes omandatud teadmisi.

Vene õpetlaste silmapaistvad teaduslikud avastused XIX sajandil.

Füüsika	Matemaatika	Geograafia	Ülejäänud teadused

Vastavatesse alajaotustesse kandke õpetlaste nimed ja nende poolt tehtud teaduslikud avastused. Jätkake tabelit teema «Venemaa kultuur XIX sajandi 60—90-ndail aastail» käsitlemisel. 2. Kandke kaardile vene meresõitjate silmapaistvad avastused XIX sajandi esimesel poolel ning nende reiside marsruudid.

§ 19. XIX SAJANDI ESIMISE POOLE KIRJANDUS.

XIX sajandi alguse ilukirjandus. Kirjandusel oli vene rahva rahvusliku kultuuri ja vaimuelu arendamisel, samuti ühiskondlikus liikumises tohtu tähtsus. Kirjandus polnud üksnes elu tundetamise vahend, vaid ka võimas relv võitluses elu ümberkorraldamise eest.

Sajandi alguses etendasid vene kirjanduses märkimisväärset osa N. M. Karamzin ja V. A. Žukovski. N. M. Karamzin oli sentimentaalse suuna juhiks. Ta tegi palju vene keele arendamiseks. Karamzini teostes («Vaene Liisa» jt.) leidsid kajastuse lihtsate inimeste tunded. Kuid Karamzin kujutas elu idülliliselt, ilustatult. Karamzinile lähedane oli romantilise suuna juht V. A. Žukovski. Žukovski vormilt hiilgavad luuletused avaldasid suurt mõju vene poeesia arenemisele. V. A. Žukovski sai tunnuks ka silmapaistva tõlkijana (Homerose «Odüsseia» ja idamaine eepos «Rustem ja Zorab»).

Sajandi teisel veerandil kujunes realism valitsevaks suunaks vene kirjanduses. Kirjandus ei hakanud üksnes tõepäraselt kujutama rahva elu, vaid ta äratas ka vene ühiskonna eesrindlikes ringkondades püüde võidelda rõhumise ja vägivalda vastu, püüde vabaduse ja õigluse poole.

Tähelepanuväärseks nähtuseks XIX sajandi esimese veerandi kirjanduses oli A. S. Gribojedovi (1795—1829) suurematu komöödia «Häda mõistuse pärast». Juba käsikirjaliselt levis see paljudes eksemplarides üle kogu Venemaa ja sai erakordselt populaarseks, eriti noorsoo hulgas. Gribojedovi komöödia oli paljude dekabristide lemmikteoseks. Elu tõepärane kujutamine, kujundirikas keel ja idee originaalsus (uue, eesrindliku kokkupõrge vana, reaktsioonilisega) kindlustasid sellele teosele määratu suure edu. Gribojedov andis raske hoobi tardumusele ja võhiklusele, kõigele

sellele, mis takistas uue võidulepääsu. Gribojedov suhtles paljude dekabristidega ja kuigi ta ülestõusu ajal 14. detsembril 1825. a. asus Kaukaasias, areteeriti ta ikkagi ning võeti uurimise alla dekabristide süüasjas. Gribojedovil läks korda tõestada, et ta ei võtnud osa ülestõusust ja tsaaril tuli ta vabaks lasta. A. S. Gribojedovi elu katkes traagiliselt 1829. aastal.

Realismi võidulepääs vene kirjanduses. Tõeliseks uue vene kirjanduse ja kirjandusliku keele loojaks sai suur Puškin (1799—1837). Aleksander Sergejevitš Puškin oli vene realismi rajaja. Puškini teosed on vene rahva uhkuseks, need kuuluvad maailmakirjanduse meistriteoste hulka. Jagades dekabristide vaateid, vihkas Puškin kogu hingest isevalitsuslikku korda ja pärisorjust. Puškini loomingut läbib armastus ja lugupidamine Venemaa rahvaste vastu. Jätkates A. N. Radištševi traditsioone, lõi poeet oodi «Priius», mida läbis viha tsarismi vastu. Puškin kirjutas:

Sa isevalitsejast roimar!
Sind, sinu trooni mina vihkan,
su hukku, sinu laste surma
ma õelas kahjurõõmus ihkan.

Puškin oli paljude dekabristide sõber. Ülestõusu ajal oli ta pagenduses Mihhailovskojes. Hiljem vastas Puškin tsaari küsimusele, kelle poolel oleks tema olnud ülestõusu ajal, kui ta oleks viibinud pealinnas, et ta oleks olnud sõprade-dekabristidega Senati väljakul. Seda vastust ei suutnud tsaar poedile kunagi andestada. Valitsus jälitas Puškinit, saatis teda korduvalt asumi-

sele, kehtestas tema üle politsei järelevalve. Tsensuur ei lasknud paljusid tema teoseid trükki. 1837. aastal hukkus Puškin duellil. Poeedi surmas oli süüdi kõrgem seltskond, kes teda taga kiusas, ja eelkõige tsaar ise. Kõik Venemaa eesrindlikud inimesed suhtusid Puškini surma kui raskesse rahvuslikku õnnetusse. Geniaalne vene poeet Mihhail Jurjevitš Lermontov (1814—1841) kirjutas A. S. Puškini hukkamise puhul luuletuse «Poeedi surm», milles süüdistas vihaselt kõrgemat seltskonda poeedi surmas:

Siis enam teeskluse ja laimu võim ei kesta,
ka oma musta verega
te endalt iial maha pesta
poeedi õiglast verd ei saa.

Lermontov lõi luule ja realistliku proosa meistriteosed, avas sügavalt oma kaasaegse ühiskonna pahesid. «Meie aja kangelaeses» joonistas Lermontov oma kaasaegse tüüpilise kaju — ülearuse inimese kaju, inimese, kes ei leidnud endale kohta Nikolai valitsemisaja pehkinud pärisorjuslikus õhkkonnas. Tsarism jälitas armutult suurt poeeti. Kõrgema seltskonna poolt tagakiusatud Lermontov hukkus nagu Puškingi duellil.

Meie maa rahvaste kultuuri arenemises on erakordselt suur osa Nikolai Vassiljevitš Gogolil (1809—1852). «Surnud hingedes» ja «Revidendis» paljastas Gogol pärisorjusliku Venemaa paiseid ja mõistis need karmilt hukka. Gogoli geniaalsed teosed viisid lugeja järeldusele, et on vaja võidelda pärisorjuse vastu ning likvideerida kord, mis on rajatud vägivallale ja harimatu-sele. «Juba ammu pole maailmas olnud kirjanikku, kes oleks olnud nii tähtis oma rahvale kui Gogol Venemaale,» kirjutas N. G. Tšernõševski.

Puškini ja Gogoli mõju all alustasid XIX sajandi 40—50ndail aastail oma loomingulist tegevust vene kirjanduse suurkujud, kirjanikud F. M. Dostojevski, N. A. Nekrassov, I. S. Turgenjev, M. J. Saltõkov-Štšedrin, I. A. Gontšarov, A. N. Ostrovski ja L. N. Tolstoi. Vene kirjanduse suurus seisab selles, et ta teadlikult püstitas endale eesmärgiks rahva teenimise, võitluse rahva vabastamise eest.

Eesrindlik vene kirjandus mõjutas väga tugevasti meie maa teiste rahvaste kultuuri arenemist.

Ülesanne ja küsimusi. 1. Milles väljendus XIX sajandi esimese poole eesrindlike vene kirjanike loomingulise ühiskondlik tähtsus? Nimetage kirjanike ja nende teoste nimed, kus see kõige selgemini avaldus. 2. Missugustes A. S. Puškini teostes kõlab kõige tugevamini protest rahva rõhumise vastu ja poolehoidutunne tema vabaduse eest võitlejaile? 3. Missuguseid pahesid autori kaasaegses ühiskonnas naeruvääristas A. S. Gribojedov oma komöödias «Häda mõistuse pärast»?

§ 20. XIX SAJANDI ESIMENE POOLE KUNST. VENEMAA
RAHVASTE KULTUURIALANE KOOSTÖÖ.

Kujutav kunst. XIX sajandi esimene pool oli väga tähtsaks perioodiks kujutava kunsti — maali, skulptuuri ja arhitektuuri arenemises. See oli kujutava kunsti õitsenguperiood, mil pääses võidule uus temaatika, uued vormid ja žanrid.

Kaks tolle aja suurimat ajaloolist sündmust avaldasid väga tugevat mõju kunsti arenemisele. Selleks oli eelkõige 1812. aasta isamaasõda. Sõda, mis kutsus esile ennenägematu patriootilise tõusu, mis näitas rahva suurust ja kangelaslikkust raskete katsumuste ajal, aitas kaasa rahvusliku iseteadvuse kasvule. Sõda pööras ühiskonna eesrindlike kihtide terase tähelepanu rõhutud ja kurnatud rahvale, kes oli sajandeid orjuses olnud, kuid kes põlnud kaotanud inimväärikust ja ilmutas oma hingesuurst võitluses võõramaiste vallutajatega. Teiseks kunsti arenemisele mõju avaldavaks sündmuseks oli vabastusliikumise algus, dekabristide ülestõus, mille eesmärgiks oli iganenud ühiskonnakorra likvideerimine ja rahva vabastamine sotsiaalsest ning poliitilisest orjusest.

Need sündmused aktiveerisid kunstnikke, määrasid kindlaks nende teoste temaatika ja nende ühiskondliku suuniluse. Patriotismi teema, rahva kangelasteo ülistamine, lihtsa inimese väärikuse võidulepääs, võitlus kõige vana ja iganenuga rahva vabaduse ja õnne eest — sellised olid kesksed teemad kunsti parimate esindajate loomingus.

Kaasani kirik. Arhitekt A. N. Voronihhin. Kaasaegse foto järgi.

XIX sajandi alguse patriootiline tõus oli lätteks terve plejaadi silmapaistvate arhitektide ja skulptorite loominguks. Sellesse aega kuulub silmapaistva vene arhitekti Andrei Nikiforoviõtš Voronihhini (1759—1814) loomingu õitseag. Voronihhini loodud on imetlusväärne arhitektuuri mälestusmärk — Kaasani kirik Peterburis. Pärast 1812. a. isamaasõda kujunes kirik Vene kuulsuse muuseumiks hooneks-mälestusmärgiks. Siia on maetud suur Vene väejuht M. I. Kutuzov, siia olid paigutatud Napoleoni armeelt ära võetud lipud. 1830-ndail aastail püstitati kiriku ette suurepärased Kutuzovi ja Barclay de Tolly mälestussambad, skulptor Boriss Ivanoviõtš Orlovski tööd. See arhitektuuriansambel hämmastab tänini vormitaiuse, harmoonilisuse ja suursugususega.

Sajandi alguse suurimaks arhitektiks oli Andrejan Dmitrijeviõtš Zahharov (1761—1811). Zahharovi parimaks tööks oli Admiraliteedihoone Peterburis, mis sümboliseeris Venemaa merevõimsust, tema jõudmist maailma meresuurriikide hulka.

Kauneid arhitektuuriansambleid lõi Peterburis Carlo Rossi (1775—1849): Peastaabi hoone, Mihhaili loss (praegune Vene muuseum), Aleksandri teater koos sellega külgneva tänavaga (praegune arhitekt Rossi tänav). Kõik see andis Peterburi tsernrumile selle harmoonilise ja monumentaalse ilme, mis on säilinud tänapäevani ning mis vaimustab meid oma ilu ja täiuslikkusega.

Tuntud skulptor-monumentalist oli Ivan Petroviõtš Martos. Tema parimaks tööks on Minini ja Požarski monument Moskvast Punasel väljakul, mis sümboliseerib rahva vääramatust tema võitluses võõramaiste vallutajatega.

Ka vene maalikunst käis läbi keerulise tee ning saavutas suure meisterlikkuse. Rahva kangelasteo ülistamine, rahva vaimse ärkamise idee, pärisorjusliku Venemaa paisete paljastamine — sellised olid kujutava kunsti peamised teemad. Suurepärase kunstnik Aleksei Gavriloviõtš Venetsianov (1780—1847) pühendas oma loomingu talurahva elu kujutamisele. Tema maalid «Kündmas. Kevad», «Vilja lõikamas. Suvi», «Villa kraasiv talunaine», «Rehealune» kajastavad lihtsate vene inimeste ilu ja üllust, jaatavad inimisiksuse väärikust sõltumata tema sotsiaalsest seisundist.

Silmapaistvaks kunstiteoseks on Karl Pavloviõtš Brüllowi (1799—1852) maal «Pompeii viimne päev». Selle maali idee tekkis seoses dekabristide ülluse ja mehisusega. Maal näitab inimeste üllust, nende ennastsalgavust hirmsa katastroofi ajal.

XIX sajandi esimesel poolel elas ja tegutses tolle aja üks suurimaid kunstnikke — Aleksander Andrejeviõtš Ivanov (1806—1858). Kogu oma loominguksilise elu pühendas ta rahva vaimse ärkamise teemale, mis leidis teostuse maalil «Kristuse ilmumine rahvale». Selles maalil, mis on ülemaailmse tähtsusega meistriteos, näitas ta, nagu hiljem ütles suurepärase vene kunstnik Repin, «rõhutud rahvast, kes janunes vabaduse sõna».

Pärisorjusliku Venemaa paisete paljastamisele pühendas oma

Majori kosjad. Kunstnik P. A. Fedotovi maali järgi.

loomingu Pavel Andrejevitš Fedotov. Tema maalid «Majori kosjad», «Värske kavalier» ja teised panid aluse «gogollikule», paljastavale suunale maalikunstile ning tähistasid kriitilise realismi võitu.

Vene kujutav kunst, mis oli läbi imunud oma aja eesrindlikest ideedest, teenis suurt eesmärki — võitlust inimese vabastamise eest, kogu ühiskonna sotsiaalse ümberkorraldamise eest.

Muusika ja teater. XIX sajandi esimesel poolel andis vene rahvas maailmale suurepäraseid heliloojaid. Üle kogu maailma kõlas vene muusika. Muusika õitseng tulenes põhjalikust süvenemisest rahva mõttesse ja meeleoludesse, rahva poolt loodud imepärase muusikaliste rikkuste omaksvõtmisest. Tollal elas ja töötas suur helilooja Mihhail Ivanovitš Glinka (1804—1857). Glinka romanid, sümfoonilised teosed ja ooperid («Ruslan ja Ludmilla», «Ivan Sussanin») on tänapäevani kuulsad üle maailma. Kodumaa-armastus, lihtrahva kangelasteo, tema ilu ja ülevuse ülistamine on peamisteks teemadeks Glinka loomingus.

Suurt edu saavutas vene draamateater. Teatrilavale ilmusid suurepäraseid näitlejad, kes muutsid teatri aristokraatide meelelahutusest elukooliks, tribüüniks, kust kuulutati vabaduse ideed, armastuse ideed kodumaa ja rahva vastu.

Eriti suure panuse teatrikunstis arenemisesse andis M. S. Štšepkin. Mihhail Semjonovitš Štšepkin (1788—1863) oli päritolult pärisori. Tema nimi on tihedalt seotud Moskva Väikese Teatriga, mille laval ta esines 40 aastat. Mitte asjata ei nimetata seda teatrit «Štšepkini majaks». Sügavalt läbitunnetatud osatäitmistega — linnapealik Gogoli «Revidendis», Famussov Gribojedovi komöödias «Häda mõistuse pärast» ja palju teisi — pani Štšepkin aluse realistlikule koolkonnale vene teatrikunstis.

Väga tähtsat osa võitluses realismi eest kunstis ja kirjanduses etendasid V. G. Belinski ja A. I. Herzen. Nad nõudsid kirjanikelt, kunstnikelt ja näitlejailt rahva elu tõepärase kujutamist. Nende ennastsalgav võitlus isevalitsuse ja pärisorjuse vastu innustas kultuuritegelasi oma rahva omakasupüüdmata teenimisele.

Vene kultuur arenes isevalitsuse ja pärisorjusliku rõhumise rasketes tingimustes. Enneaegne surm, vangla, sunnitöö, tähtajatu sõduriteenistus eemaldasid elust parimaid kultuuritegelasi. Ja kõigele vaatamata kerkisid vene rahva hulgast esile sellised anded, kes löid maailmale kunsti meistriteoseid.

Venemaa rahvaste kultuurialane koostöö. XIX sajandi esimene pool oli vene, ukraina, valgevene jt. Venemaa koosseisu kuuluvate rahvaste kujunemise periood. Kõigil rahvastel arenes oma rahvuslik kultuur. Ukraina rahva keskest tõusis esile suurepärase poeet Tarass Grigorjevitš Ševtšenko. Ševtšenko looming on lahutamatult seotud eesrindliku vene kultuuriga. Ševtšenko kui sõnakunstnik kujunes Puškini ja Lermontovi suurepärase luuleloomingu, Belinski ja Herzeni revolutsiooniliste vaadete mõjutusel. See andis Ševtšenko luulele määratu ühiskondliku kõlajõu. Lähenenud Tšernõševskile ja Dobroljubovile võttis Ševtšenko koos nendega osa revolutsioonilisest liikumisest.

Valgevenemaal alustas XIX sajandi esimesel poolel oma tegevust valgevene kirjandusliku keele rajaja kirjanik V. I. Dunin-Martsinkevitš.

Laialt said tuntuks gruusia poeedid A. Tšavtšavadze ja N. Baratašvili, kelle teoseid läbib palav armastus Gruusia vastu. Uue aserbaidžaaani kirjanduse rajaja oli Mirza Fatali Ahhundov (1812—1878). Valgustaja ja demokraat, usupimeduse ja harimatuse vastu võitleja Ahhundov pooldas nagu teisedki rahvuskultuuride silmapaistvad esindajad lähenemist vene rahvale. Armeenia suur kirjanik Hatšatur Abovjan pani aluse uuele armeenia kirjandusele. Tuntuks sai tema romaan «Armeenia vermed», kus on tõepäraselt kujutatud armeenia rahva rasket elu Iraani ikke all.

Rahvuskultuuride arenemises etendas positiivset osa meie maa rahvaste sõbralik koostöö, kultuuride vastastikune mõjutamine, eesrindliku vene kultuuri ja revolutsioonilise ühiskondliku mõtte mõju.

Ülesandeid. 1. Nimetage XIX sajandi esimese poole kõige silmapaistvamaid arhitekte, skulptoreid ja kunstnikke Venemaal. 2. Valmistuge sõnavõttudeks teemal: «XIX sajandi esimese poole silmapaistvad vene kunstnikud», «Suur vene helilooja M. I. Glinka», «M. S. Stšepkini elu ja tegevus». Valige esinemiseks illustratsioone, maalide reproduktsioone ja muud materjali.

Ülesandeid ja küsimusi seoses teemaga «Meie piirkond XIX sajandi esimesel poolel». 1. Mil määral puudutas 1812. aasta isamaasõda meie piirkonda: kas oli siin regulaarvägede võitlusi, kas tegutsesid siin partisanisalgad, kas kujunes siin rahvavägi? Valmistuge sõnavõtuks sellel teemal. 2. Kus oli meie piirkonnas dekabristide salaühinguid? Selgitage, kas dekabriste elas meie piirkonnas enne või pärast ülestõusu. 3. Koduloomuuseumi materjalide ja täiendava kirjanduse varal selgitage, kes XIX sajandi esimese poole kirjanduse, teaduse ja revolutsioonilise võitluse tegelastest pärinesid meie piirkonnast, elasid siin ja kuidas see kajastus nende loomingus?

Ülesandeid ja küsimusi esimese osa kohta. 1. Milles avaldus feodaalkorra laostumine Venemaal XVIII sajandi lõpus — XIX sajandi alguses? Missugused kapitalistlikule korrale iseloomulikud jooned tollal tekkisid? 2. Millest andis tunnistust klassivõitluse ja rahvusliku vabastusvõitluse järsk teravnemine Venemaal XIX sajandi esimesel poolel ning milles see avaldus? 3. Kuidas kajastus Euroopa rahvaste saatuses Napoleoni armee purustamine Venemaal? 4. Kasutades õpiku teksti ja katkendit dokumendist (lk. 37) ütelge, missugune kord oleks kehtestatud Venemaal, kui dekabristidel oleks korda läinud oma eesmärgi saavutada. Põhjendage oma vastust. 5. Kandke kontuurkaardile XIX sajandi esimesel poolel Venemaaga ühendatud maa-alad. Kuidas mõjutas Venemaaga ühendamine neil maa-aladel elavate rahvaste saatust? 6. Missugused sündmused ja nähtused Venemaal mõjutasid tugevasti kultuuri arenemist XIX sajandi esimesel poolel? Missugused on eesrindlike kunstnike, heliloojate ja kirjanike loomingu ühised iseloomujooned XIX sajandi esimesel poolel? Tooge konkreetseid näiteid. 7. Kirjutage vihikusse ja seletage järgmiste terminite tähendus: rahvasõda, «Püha Liit», aadlikud-revolutsionäärid, isevalitsuslik monarhia, töösuslik pööre.

TEINE OSA.

**VENEMAA KAPITALISMIPERIOODIL.
VABADUSLIIKUMISE REVOLUTSIOONILIS-
DEMOKRAATLIK ETAPP VENEMAAL.**

XIX SAJANDI 60—70-ndate AASTATE KODANLIKUD REFORMID. 60-ndate AASTATE REVOLUTSIOONILIS-DEMOKRAATLIK LIIKUMINE.

§ 21. 1861. AASTA REFORMI ETTEVALMISTAMINE.

Tuletage meelde, milles avaldus feodaalkorra lagunemine ja kapitalistlike suhete tekkimine XIX sajandi esimesel poolel.

Revolutsiooniline situatsioon aastail 1859—1861. XIX sajandi 50-ndate aastate lõpul tekkis Venemaal äärmiselt pinev olukord, mis ähvardas lõppeda revolutsioonilise plahvatusega ja talurahva massilise ülestõusuga. Feodaal-pärisorjuslik kord oli oma aja ära elanud. Krimmi sõda näitas, et tsarism on pehkinud, paljastas Venemaa tehnilise ja majandusliku mahajäämuse ning ajas sotsiaalsed vastuolud äärmiselt teravaks. Kõik pärisorjusliku Venemaa paised — orjus, viletsus, harimatus, ametnike omavoli — paljastusid äkki ja näitasid kõigile, et nii ei saa edasi elada.

V. I. Lenin iseloomustas seda aega (1859—1861) kui Venemaal tekkinud revolutsioonilise situatsiooni perioodi. *Revolutsiooniline situatsioon on niisugune ajalooline olukord, kus on võimalik revolutsiooniline pööre.* Kuid revolutsiooniline situatsioon võib ka revolutsiooniks mitte üle kasvada. Oma teostes juhtis V. I. Lenin tähelepanu revolutsioonilise situatsiooni kolmele põhijoonele: «harilikust suurem rõhutatud klasside häda ja viletsuse teravnemine»; töötavate hulkade revolutsioonilise aktiivsuse tunduv tõus; «ülemkihtide» kriis, s. o.: valitsevatel klassidel ja valitsusel ei ole enam võimalik vanade meetodite abil valitseda, olukord, kus «alamkihid ei taha» ja «ülemkihid ei saa» elada endist viisi.¹

Talurahva olukord oli pärisorjuse eksisteerimise viimastel aastatel muutunud väljakannatamatuks. Mõisnikud said aru, et nende piiramatu võimule talupoja isiku ja vara üle tuleb lõpp ning hakkasid seetõttu pärisorje veelgi rängemalt ekspluateerima. Nad haarasid paremad põllud, heinamaad ja metsad enda kätte, suurendasid mõisategu ning obrokit, riisusid talupoegi järjest

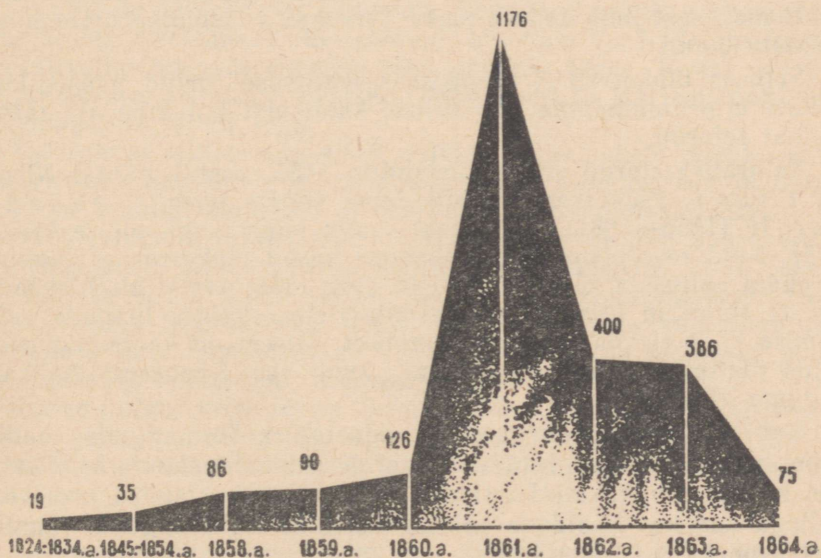
¹ V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 187.

uute maksudega. Sõda oli rahvahulkade olukorda veelgi halvendanud. Talupoegade ja linnaelanike maksud ning mitmesugused kohustused olid suurenenud.

«Alamkihid» ei taha elada endist viisi. Talurahvas hakkas järjest aktiivsemalt võitlema oma vabanemise eest. Talupojad ei võidelnud nüüd ainult pärisorjusliku korra äärmuste vastu, vaid nõudsid ka selle täielikku likvideerimist, vabadust ja maad. Juba Krimmi sõja ajal oli märgata talurahvaliidumise tunduvat tõusu. Näiteks riikliku maakaitseväkke kutsumises nägid talupojad võimalust saada «tsaari teenimise» eest vabadust. Kuuteistkümnnes kubermangus lõpetasid paljud talupojad mõisnike kasuks töötamise ja läksid linnadesse, nõudes enda võtmist maakaitseväkke. Eriti tormiliseks kujunes liikumine Ukrainas, kus mälestused kasakate vabadusest olid ikka veel värsked. Valitsus pidi isamaa kaitseks ülestõusnud talupoegi jõuga rahustama ja neid valve all kodukohtadesse tagasi saatma.

See laine ei taandunud ka pärast sõja lõppemist. Tuhanded talupojad siirdusid lõuna poole (Krimmi) «vabadust saama», sest liikusid kuuldused, et seal antakse soovijatele maad ja vabastatakse nad pärisorjusest.

Eriti suure ulatuse võttis talurahvaliidumine 50-ndate aastate lõpul. Kui XIX sajandi esimesel veerandil tuli iga aasta kohta keskmiselt 11 talurahvarahutust ja teisel veerandil umbes 24, siis aastail 1855—1860 oli igal aastal ligikaudu 80 talurahvarahu-

Talurahvarahutuste kasv 1861. aasta reformi ettevalmistamise ja läbiviimise perioodil.

tust. Võitlusest võtsid osa Valgevenemaa, Ukraina ja teiste meie maa piirkondade talupojad.

1857. aastal puhkes Lääne-Gruusias suur talurahva ülestõus, mille sõjavägi suure vaevaga maha surus. Talurahvaliikumine oli küll stiihiline ja killustatud, kuid ta tekitas talurahvarevolutsiooni reaalse ohu.

«Ülemkihid» ei saa valitseda endist viisi. Tsarismi sõjaline lüüasaamine õõnestas tema autoriteeti isegi valitseva klassi — mõisnike hulgas. Selle klassi liberaalsed esindajad hakkasid avalikult kritiseerima Venemaa mahajäämust, ametnike võimutsemist ja kuritarvitusi. Eriti hirmutas liberaale talurahvarevolutsiooni oht. Selle revolutsiooni vältimiseks ja mõisnike valitseva seisundi säilitamiseks soovitasid nad teha mõningaid järeleandmisi aja vaimule. Nad pooldasid pärisorjuse kaotamist ülaltpoolt. Talupojad tuli nende arvates vabastada niiviisi, et mõisnikud saaksid kõige vähem kannatada: kogu maa peab jääma mõisnike omandiks, talupojad peavad oma isikliku vabastamise eest tasuma määratu suurt väljaostumaksu. Pärast niisugust «vabastamist» säiliks talupoegade täielik majanduslik sõltuvus mõisnikest.

Isegi konservatiivide ja pärisorjuslaste leeris oli märgata rahulolematust valitsuse tegevuse suhtes. Kõik see näitas, et oli puhkenud «ülemkihtide» kriis.

Enamik mõisnikest aga oli talupoegade vabastamise vastu. Kuid majandusliku arenemise käik nõudis kindlalt pärisorjuse kaotamist, sest ilma selleta oleks Venemaa edaspidine arenemine võimatu olnud.

Sellises olukorras ei olnud tsaarivalitsusel muud pääsu, kui hakata ette valmistama pärisorjuse kaotamist kui tolle aja tähtsaimat reformi.

Talurahvareformi ettevalmistamine. 1855. aastal, pärast Nikolai I surma, asus tsaaritroonile tema vanem poeg Aleksander II (1855—1881). Uus tsaar, nagu tema isagi, oli reaktsionäär. Kuid revolutsioonilise liikumise kasvu olukorras ei saanud ta enam valitseda kepi ja rividrilli abil. 1856. aastal oli Aleksander II sunnitud ütlema aadli esindajatele: «Kehtiv hingede vdamise kord ei või jääda muutmatuks. Parem on kaotada pärisorjus ülaltpoolt, kui oodata seni, kuni see iseenesest hakkab kaduma altpoolt.»

Valitsuse juhendi kohaselt moodustati kubermangudes aadli kubermangukomiteed talurahvareformi ettevalmistamiseks. Nendes komiteedes hakati koostama pärisorjuse kaotamise projekte. Sellega kaasnes laialdane võitlus mõisnike mitmesuguste rühmituste vahel.

Mõisnike rühmituste võitlus. Suurmõisnikud, kellele kuulusid kümned tuhanded pärisorjad, tegid ettepaneku vabastada talu-

pojad ilma maata (jättes neile ainult õueaiamaa). Talupojad oleksid rentinud maad orjastavatel tingimustel, mõisnikud aga oleksid saanud miljonilisi tulusid ka pärast pärisorjuse kaotamist. Selle tagajärjel oleks säilinud pikaks ajaks talupoegade sundtöö ning nende sõltuvus mõisnikest.

Keskmiised mõisnikud, kes olid huvitatud põllumajanduse kodanlikust arenemisest, pakkusid *agraarküsimuse* — talupoegadele maa andmise küsimuse lahendamiseks teisi teid. Mittemustmullavööndis, kus maa viljakus oli väike, olid obrokimõisate omanikud nõus vabastama talupoegi koos maaga, kuid nad tahtsid saada võimalikult suurt väljaostumaksu mitte üksi maa eest, vaid ka talupoja isiku eest. Mustmullavööndis, kus maa väärtus oli suur, tegid teoorjuslike mõisate omanikud ettepaneku vabastada talupojad üsna väikese jaosmaaga, et sundida talupoegi rentima mõisnikelt maad ja muuta nad oma moonakateks.

Kõik aadlike projektid, vaatamata neis esinevatele üksikutele erinevustele, väljendasid mõisnike huvisid. See oli võitlus valitseva klassi raamides. Ühes asjas aga olid projektide autorid üksmeelsed — kõik nad püüdsid vältida talurahvarevolutsiooni ja olid selle kartusel valmis asuma reformi teele. Mõisnikud tahtsid feodaalmajanduse järk-järgult üle viia kodanlikele rööbastele. Kuid seda kavatsesid nad teha talurahva paljaksriisumise arvel.

Kapitalismi arenemise kaks teed põllumajanduses. Talupojad, kellel ei ole küllaldaselt maad ja kes on sunnitud tasuma määratu suurt väljaostumaksu, jäävad pärast sellist «vabastamist» mõisnikest majanduslikult sõltuvaks. Seda teed mööda arenes põllumajandus Preisimaal. Sellepärast nimetas V. I. Lenin seda kapitalistliku agraararenemise teed «preisi» teeks. Rahva seisukohalt oli see piinarikas protsess. Mõisnikud ja tsarism tõukasid Venemaa just sellele teele.

Talurahvas võitles stiihiliselt pärisorjuslike suhete täieliku likvideerimise eest, «maa ja vabaduse eest». Talupoegade huvisid kaitsesid revolutsioonilised demokraadid, kes nõudsid kogu maa tasuta üleandmist talupoegadele. Nende eesotsas olid suurepäraseid mõtlejaid ja mehised revolutsionäärid A. I. Herzen, N. G. Tšernõševski ja N. A. Dobroljubov. See oli agraarrevolutsiooni tee. See tähendas feodaalkorra kiiret likvideerimist ja kapitalistliku farmimajanduse loomist maal. V. I. Lenin nimetas seda teed põllumajanduses kapitalismi arenemise «ameerika» teeks.

Rahva hulgas populaarne loosung «Maa ja vabadus» sai revolutsiooniliste demokraatide tegevuse lipukirjaks. Selle nimetuse («Земля и воля») võttis endale ka esimene revolutsiooniliste demokraatide salaorganisatsioon, mis tekkis 60-ndate aastate alguses.

Revolutsiooniline situatsioon, mis oli tekkinud 50-ndate aastate lõpul ja 60-ndate aastate alguses, ei kasvanud üle revolutsiooniks. Rõhutud ja harimata vene talurahvas, kes oli sajandeid olnud

pärisorjuse ahelais, ei suutnud astuda organiseeritud revolutsioonilisse võitlusesse, tema killustatud ja stiihilised ülestõusud aga surus valitsus hõlpsasti maha. Vene kodanlus oli majanduslikult nõrk, poliitiliselt mahajäänud ning sõltus tsarismist. Sellepärast ei tahtnud ta revolutsiooni ega võinud seda juhtida, sest klassina ei olnud ta veel välja kujunenud. Revolutsiooniliste demokraatide arv oli suhteliselt väike, neil ei jätkunud jõudu ja vahendeid, et stiihilise talurahvaliikumise etteotsa asuda ja sellele organiseeritud kaju anda.

Isevalitsusel läks korda likvideerida revolutsiooniline situatsioon pärisorjuse kaotamisega «ülaltpoolt». Aadlikomiteede projektide alusel töötas valitsus välja niisuguse reformi, mis oli kasulik eelkõige mõisnikele. Samal ajal andis see reform aga ka mõningad võimalused kapitalismi arenemiseks Venemaal.

Ülesandeid ja küsimusi. 1. Mis sundis tsaari ja mõisnikke pärisorjuse kaotamist ette valmistama? 2. Tõestage, et XIX sajandi 60-ndateks aastateks oli Venemaal tekkinud revolutsiooniline situatsioon. Mispärast ei kasvanud see üle revolutsiooniks? 3. Missugused üksikud lahkkelid olid mõisnike eri rühmade vahel? Missugune oli nende ühine eesmärk? 4. Missugused kaks teed olid võimalikud kapitalismi arenemiseks põllumajanduses? Mis on neis ühist ja mille poolest nad erinevad? 5. Kirjutage vihikusse ja seletage, mida tähendavad terminid: revolutsiooniline situatsioon, «preisi» tee kapitalismi arenemiseks põllumajanduses, «ameerika» tee kapitalismi arenemiseks põllumajanduses.

§ 22. PÄRISORJUSE KAOTAMINE.

1861. aasta 19. veebruari manifest. 19. veebruaril 1861 kinnitas Aleksander II talupoegade vabastamise seaduse eelnõud, mis 5. märtsil ka avaldati. Neile eelnes manifest, mis kujutas reformi «õilsa aadli vabatahtliku annetuse» rahvale osaks saava heateona, ja kutsus rahvast üles säilitama rahu ning sõnakuulelikkust. Valitsus kartis kangesti, et tema «heategu» kutsub esile pahameelepuhangu. Pealinnas paiknevad väed seati lahinguvalmis. Need kartused ei olnud asjatud. Valitsus oli arvestanud mõisnike soove ning ette valmistanud ebaõiglase, laostava reformi, mille tagajärjel miljonid talupered paljaks rööviti.

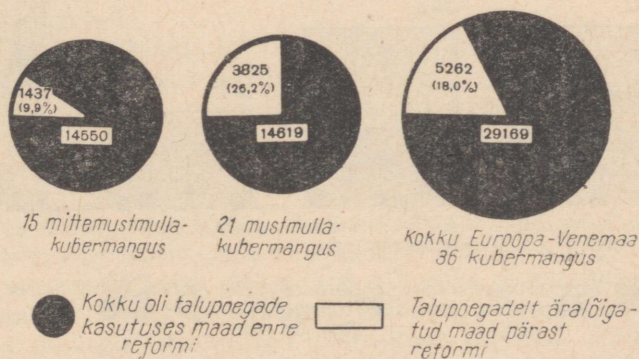
Talupoegade isiklik vabastamine. Talupojad said isiklikult vabaks. Nüüdsest peale ei võinud mõisnik talupoegi enam osta, müüa või kinkida, tal ei olnud õigust käsutada neid kui asju. Talupojad võisid nüüd abielluda mõisniku loata, iseseisvalt sõlmida lepinguid ja kaubandustehinguid, vabalt tegelda tööduse või kaubandusega, astuda teise seisusesse (linnakodanikuks, kaupmeheks), minna teenima või astuda õppeasutusse. Talupojad said õiguse omandada vallas- ja kinnisvara, vabalt seda käsutada ja seaduste ning tavade põhjal pärida ja pärandada. Talupoja isiku vabastamine oli rahva tähtsaim saavutus tema põlises võitluses pärisorjuse vastu.

Kuid valitsus tegi kõik, et talupoegadel raskendada «kingitud» õiguste kasutamist ja talupoegade vabadust piirata. Veel palju aastaid pidid talupojad elama mõisniku võimu all. Nad ei saanud jaosmaast loobuda ja külast lahkuda, sest nad pidid enne seda tasuma väljaostumaksu. Endiselt moodustasid talupojad mittetäieõigusliku seisuse. Erinevalt aadlikest, kaupmeestest ja vaimulikest pidid talupojad maksma pearaha. Neile võidi jagada ka ihunuhtlust, nende hulgast võeti nekruteid.

Talupoegade jaosmaad. Äralõiked. Valitsus oli sunnitud vabas-tama talupojad koos maaga, sest ta kartis rahva üldise paha-meele puhkemist. Peale selle olid talupojad peamised maksu-maksjad. Maa äravõtmise talupoegadelt oleks õõnestanud riigi-tulude peamist allikat. Kuid maa andmisel talupoegadele lähtuti mõisnike huvidest. Talupoegade jaosmaa suurus tuli üldreeglina kindlaks määrata mõisnike ja talupoegade «vabatahtlike» kokku-lepete alusel. Seal, kus niisugust kokkulepet ei saavutatud, mää-rati kindlaks teatud jaosmaad, mis olid mõisnikele kasuli-kud. Need normid olid mitmesugused ja olenesid maa viljakusest. Mustmullakubermangudes olid need märksa väiksemad kui mitte-mustmullakubermangudes.

Mõisnikul oli õigus jätta endale vähemalt $\frac{1}{3}$ kogu maast, stepikubermangudes aga vähemalt $\frac{1}{2}$ maast. Kui talupoegade kasutuses oli enne reformi rohkem maad, kui seadus ette nägi, siis võeti neilt üks osa maast mõisnike kasuks ära. Neid talupoegadelt äravõetud maid nimetati *ärälõigeteks*.

Eriti palju maad (30—40%) võeti talupoegadelt ära mustmul-lakubermangudes. Siin püüdsid mõisnikud jätta maa enda kätte ja määrasid talupoegadele minimaalsed jaosmaad. Mittemust-mullakubermangudes, kus maa ei olnud kuigi viljakas, said talu-pojad maad märksa rohkem, et mõisnik võiks saada suuremat

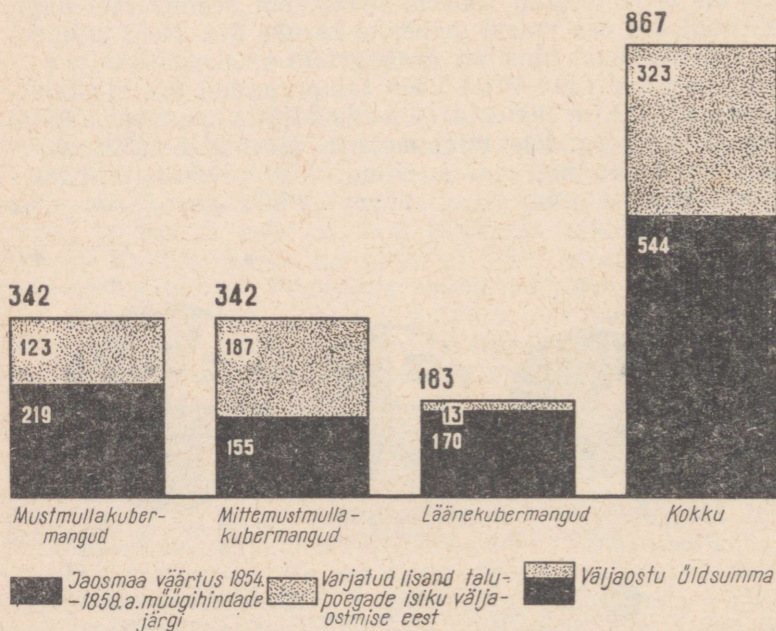
Talupoegade maast ilmajätmine 1861. aasta reformi läbi-viimisel (tuhandetes tiinudes).

väljaostumaksu. Mõisamaa ja talupoegade maa eraldamisel võtsid mõisnikud paremad maatükid enda kätte ja saatsid talupojad «liivakutele»; mõisnike omandiks läksid metsad, suur osa heinamaast ja muudest kõlvikutest. Maade piirid aeti nii, et mõisnike kõlvikud tungisid sageli kiiluna talupoegade maadesse ja lõikasid ära tee, mis viis loomade joogikoha juurde, heinamaale või kaugetele põldudele. Seetõttu olid talupojad sunnitud neid maid kõige ebasoodsamatel tingimustel rentima.

Niisiis oli talupoegade vabastamise tagajärjeks talupoegade maa vähenemine. Kuid sellega ei lõppenud veel talupoegade riisumine.

Talupoegade kohustused. Väljaostulepingu sõlmimiseni loeti talupojad *ajutiselt kohustatuteks* ja nad pidid jaosmaa kasutamise eest kandma endisi kohustusi — tegema tegu või maksuma obrokit (vastavalt mõisniku soovile). Ajutiselt kohustatute seisund likvideeriti alles 1881. aastal. Kõik ajutiselt kohustatud talupojad (neid oli jäänud ligikaudu 20%) pidid oma jaosmaa välja ostma.

Kuid reform tegi kohe ka mõningaid muudatusi mõisnike ja talupoegade vastastikustes suhetes; kohustused määrati täpselt kindlaks, mõisnikul ei olnud enam õigust võtta täiendavaid makse

Endiste mõisatalupoegade väljaostumaksud maatükkide eest 1861. aasta reformi järgi.

(lindude, seente, marjade jm. näol), ta ei võinud sundida talupoegi täiendavaid töid tegema. Tal ei olnud enam tegemist iga üksiku talupojaga, vaid terve külakogukonnaga, kellega ta ajas asju talupoegade poolt valitud kogukonnavanema kaudu.

Väljaostumaks. Selleks et saada maa omanikuks, pidid talupojad maksma väljaostumaksu. Väljaostuoperatsioon kujutas endast talupoegade häbematut riisumist. Talupojad pidid maksma nii maa eest kui ka oma isiku eest.

Sealjuures arvutati väljaostumaks selliselt, et see talupoegadele läinud maa väärtuse märksa ületas. Ühe tiinu maa turuhind ei ületanud tol ajal 25 rubla. Ometi pidi talupoeg maksma selle eest kaks-kolm korda rohkem. Talupoegadel ei olnud aga sularaaha. Seoses sellega kehtestati järgmine kord: väljaostulepingu tegemisel maksavad talupojad otsekohe 20% väljaostumaksu üldsummast, ülejäänud 80% aga andis riik talupoegadele otsekui laenuks ja maksis selle mõisnikele välja. Talupojad pidid selle «võla» koos protsentidega riigile 49 aasta jooksul tagasi maksma. Kokku tuli talupoegadel maksta üle 2 miljardi rubla (maa väärtus aga oli ligikaudu 550 miljonit rubla). Selle tagajärjel sattus puruvaene Vene küla nii mõisniku kui kariigi võlaorjusse.

1861. aasta 19. veebruari seadused käisid ainult mõisatalupoegade kohta; nad ei laienenud riigi- ja udellitalupoegadele. Valitsus kartis talupoegade üldist pahameelt, mida oli oodata vastuseks talupoegade häbematule paljaksriisumisele. Alles pärast seda, kui vahetult reformile järgnenud talurahvaliikumine oli maha surutud, «vabastas» valitsus seaduste alusel (mõningate muudatustega) 60-ndate aastate jooksul järk-järgult ka teised talupoegade kategooriad.

Vene kubermangude järel kaotati pärisorjus ka Leedus, Valgevenemaal, Ukrainas, Taga-Kaukaasias ja Põhja-Kaukaasias. Kõikjal lähtus valitsus kohalike mõisnike huvidest. Pärisorjuse kaotamise tingimused rahvuslikel ääremaadel olid enamasti veel raskemad kui Venemaal.

Reformi ajalooline tähtsus. Pärisorjuse kaotamine oli tähtsaks tähiseks Venemaa ajaloos. See puhastas tee uute, kodanlike suhete kindlustumiseks Venemaal ja andis teatud perspektiivi kapitalismi arenemiseks. Selles seisis 1861. aasta reformi progressiivne tähtsus.

Kuid see oli kodanlik reform, mille mõisnikud-pärisorjapidajad oma huvides läbi viisid. Sellepärast säilis suur hulk feodaal-pärisorjusliku korra igandeid, mis veel kaua aheldasid Vene küla ja pidurdasid tema arenemist. Alles jäid mõisnike maavaldused, ajutiselt kohustatute suhted koos obroki ja teoorjusega, talupoegadel puudusid endiselt igasugused poliitilised õigused. Pikkaajaks aastateks jäid püsima ka vanad talupoegade ekspluateerimise meetodid. «Kurikuulus «vabastamine» kujutas endast talu-

poegade kõige jultunumat paljaksröövimist,» kirjutas V. I. Lenin, «vägivalda nende kallal ja nende teotamist igal sammul.»¹

Selle tagajärjel sattusid talupojad mõisnike, külakulakute ja linnakapitalistide ikke alla. V. I. Lenin märkis: «Ühelgi maal kogu maailmas pole talurahvas ka pärast «vabastamist» üle elanud niisugust laostumist, niisugust vaesust, niisuguseid alandusi ja niisugust mõnitamist nagu Venemaal.»²

Ulesandeid ja küsimusi. 1. Kuidas jaotati põllumaa ja kõlvikud mõisnike ning talupoegade vahel? Missugustel tingimustel said talupojad maad? 2. Koostage tekstiga tabel:

1861. aasta reform.

Reformi kodanlikud jooned	Pärisorjusliku korra igandid, mis säilisid pärast reformi läbiviimist
------------------------------	--

3. Tõestage, et reform viidi läbi kõigepealt mõisnike huvides. 4. Missugused pärisorjuse igandid, mis reformiga alles jäeti, olid talupoegadele eriti rasked? Kirjutage vihikusse ja seletage, mida tähendavad terminid: kodanlik reform, äralõiked, ajutiselt kohustatute suhted, feodaal-pärisorjuslikud igandid.

DOKUMENT.

1861. aasta 19. veebruari seadused pärisorjuslikust sõltuvusest vabanenud talupoegade kohta.

(Väljavõtted.)

1. Mõisate piirides elavate talupoegade ja mõisateenijate pärisorjus kaotatakse jäädavalt käesolevas seaduses ja teistes koos sellega väljaantud seadustes ning eeskirjades ettenähtud korras...

3. Mõisnikud, säilitades omandiõiguse kogu neile kuuluva maa suhtes, annavad kindlaksmääratud kohustuste eest talupoegadele alaliseks kasutamiseks nende õueaiamaa, ja lisaks sellele, et nad saaksid oma elujärje sisse seada ja valitsuse ning mõisniku ees oma kohustusi täita, teatud hulga põllumaad ja muid kõlvikuid, mille suurus määratakse ülalnimetatud aktide põhjal kindlaks kohalikes määrustes...

6. Talupoegadele maa ja muude kõlvikute andmine, samuti sellest mõisniku kasuks tulenevad kohustused määratakse kindlaks eeskätt vabatahtliku kokkuleppega mõisnike ja talupoegade vahel...

8. Mõisnikud, kes kohalike määruste alusel on kindlaksmääratud kohustuste eest andnud talupoegadele alaliseks kasutamiseks maad, ei ole edaspidi

¹ V. I. Lenin, Teosed, 17. kd., lk. 91.

² Sealsamas, lk. 64.

kohustatud mingil juhul andma neile lisaks sellele ükskõik missugust hulka maad...

17. Pärisorjuslikust sõltuvusest vabanenud talupojad moodustavad maanduslikes asjades külakogukonnad, otseseks valitsemiseks ja kohtumõistmiseks aga ühinevad nad valdadeks. Igas külakogukonnas ja igas vallas panakse ühiskondlike asjade juhtimine *mir'*ile (külakogukonnale) ja tema poolt valitud isikutele käesolevas seaduses ettenähtud alustel...

148. Mõisniku hoole alla jääb allpool toodud alustel ja piirides mõisapolitsei, kes tegutseb tema maal elavate ajutiselt kohustatud talupoegade külakogukonnas, ja koos sellega on mõisnik antud külakogukonna hooldaja.

149. Mõisnikul on õigus teostada järelevalvet avaliku korra ja ühiskondliku julgeoleku kaitsmise üle temale kuuluva mõisa territooriumil...

158. Mõisnikule antakse esimese üheksa aasta jooksul pärast selle seaduse kinnitamist õigus teha kogukonnale, kui ta tunnustab teatava talupoja viibimise kogukonnas kahjulikuks või ohtlikuks, ettepanek selle talupoja väljaheitmiseks ja tema andmiseks valitsuse korraldusse. Juhul kui kogukond ei ole mõisniku ettepanekuga nõus, võib viimane pöörduda sellekohase palvega vahemeeste maakonnakogu poole, et see esitataks talurahva-asjade kubermangukomisjonile...

160. Juhul kui külakogukonna otsus on mõisniku arvates olemasolevate seadustega vastuolus või külakogukonna heaolule kahjulik või siis rikutakse sellega mõisniku õigusi, siis paneb mõisnik niisuguse otsuse täitmise seisma ja teeb selle teatavaks vahemehele, kes peab mõisniku seaduslikud nõudmised otsekohe rahuldama...

187. Iga külakogukond vastutab niihästi kogukondliku kui ka krundiviisilise või taludejärgse (päriliku) maakasutuse puhul ühiskäenduse alusel iga oma liikme eest, et need korralikult täidaksid kroonu, semstvo ja kogukonna kasuks ettenähtud kohustusi...

Ülesanne ja küsimus. 1. Jutustage õpiku teksti ja antud dokumendi põhjal talupoegade vabastamise tingimustest. 2. Mispärast nimetas V. I. Lenin 1861. aasta reformi paljaksriisumiseks?

§ 23. VABADUSLIIKUMISE REVOLUTSIONILIS-DEMOKRAATLIKU ETAPI ALGUS VENEMAAL.

Tuletage meelde, kes võitlesid XIX sajandi esimesel poolel feodaalkorra ja isevalitsuse vastu ning kuidas nad seda tegid.

Talurahvaliikumine ja rahvuslik vabadusliikumine. 1861. aasta 19. veebruari manifesti avaldamine kutsus talurahva hulgas esile pahameelepuhangu. Talurahvaliikumine hõlmas kogu Euroopa-Venemaa territooriumi. Talupoegade hulgas levis kuuldsus, et manifest, mille preestrid olid neile kirikus ette lugenud, on võltsitud, õige manifesti aga on mõisnikud ja ametnikud rahva eest ära peitnud. Talupojad ei tunnistanud end ajutiselt kohustatuiks, nad ei teinud enam mõisnikule tegu ega maksnud obrokit, nad ei tahtnud loovutada mõisnikele oma maid. Sageli omandas talupoegade protest tormilise iseloomu, kohati leidsid aset relvasutatud kokkupõrked ametivõimude ja sõjaväeüksustega.

Suured talurahvarahutused toimusid Pensa, Tambovi ja Kaasani kubermangus. Nii näiteks ei uskunud Kaasani kubermangu Bezdna küla talupojad tsaari manifesti sisu ja hakkasid selles otsima «tõelist» vabadust, mille mõisnikud ja ametnikud olevat

nende ees varjanud. Kohalik talupoeg Anton Petrov, kes oli kirjaoskaja inimene, luges ja tõlgitses seadust oma küla meestele selliselt, nagu talupojad pärisorjusest vabastamist ette kujutasid: talupojad pidavat saama täieliku vabaduse ja kogu maa, nende kohustused mõisnike vastu aga on kaotatud. Kuuldus «tõelisest» vabadusest, mis olevat nüüd leitud, kandus ümbruskonna küla-desse ja kreisidesse. Talupojad võtsid mõisamaad enda kätte ega täitnud enam mõisnike kasuks ettenähtud kohustusi. Bezdna küllasse tulid kokku tuhanded talupojad. Rahutuse mahasurumiseks saatis valitsus kohale sõjaväeüksused. Kokkupõrkes sõjaväega sai surma ja haavata üle 350 talupoja. Anton Petrov lasti välikohtu otsusel avalikult maha. Verine arveteõindamine Bezdna küla talupoegadega kutsus demokraatlike haritlaste hulgas esile suure pahameele.

Pensa kubermangus tõusid üles Kandejevka küla talupojad. Rahutused hõlmasid kolme kreisi ja kandsid äärmiselt visa iseloomu. «Viimseni sureme, kuid alla ei anna!» ütlesid talupojad. Valitsuse käsul tulistati ülestõusnuid. Talurahvarahutused toimusid nii Venemaa kubermangudes kui ka rahvuslikes ääremaades — Valgevenemaal, Baltimaadel, Ukrainas ja Kaukaasias. Kokku toimus 1861. aastal 1176 talurahvarahutust.

Isevalitsusel läks korda stiihiline, organiseerimata talurahvaliikumine maha suruda ja see hakkas järk-järgult vaibuma. 1864. aastal oli kõigest 75 rahutust. Varjatud käärimine talupoegade hulgas kestis küll ka nendel aastatel, kuid see polnud isevalitsusele enam ohtlik.

1863.—1865. a. ülestõus Poolas. 60-ndate aastate algust tähistas rahvusliku vabadusliikumise tõus. Eriti suureks sündmuseks oli ülestõus Poolas aastail 1863—1865. See ülestõus ei piirdunud rahvusliku vabaduse taotlemisega. Poola talupojad tahtsid saada maad, mis oli mõisnike käes. Ülestõusu eesotsas oli poola šlahta (aadel). Viimane keeldus rahuldama talupoegade nõudmisi. Sellega tõukas ta rahvahulgad ülestõusust eemale ja andis kogu vabadusliikumisele hoobi. Ülestõus hõlmas ka Leedu ja Valgevenemaa. Siin olid ülestõusnute eesotsas revolutsioonilised demokraadid S. Sierakowski ja K. Kalinovski, kes olid esitanud progressiivsema agraarprogrammi.

1863.—1865. a. ülestõusu surus tsarism julmalt maha. Paljud ülestõusnud hukati, heideti vanglasse ja saadeti sunnitööle. Poola ülestõus leidis tulist poolehoidu ja toetust vene revolutsiooniliste haritlaste hulgas. Suurt abi andis poolakatele Herzen. Kuid ta nägi ka ülestõusu nõrku külgi. Teravalt kritiseeris ta poola šlahta nationalistlikke ja konservatiivseid meeolusid.

Mitmed vene ohvitserid ja sõdurid ühinesid ülestõusnutega ning andsid oma elu võitluses poola rahva vabaduse eest. Vene revolutsionäärid tegid koos poola revolutsionääridega katset organiseerida ülestõusu Volgamaal, et tsarismi jõudusid sellega

ära tõmmata. Kuid see katse ei andnud tulemusi, sellest osavõtjaid aga karistati julmalt.

Revolutsioonilis-demokraatliku liikumise algus Venemaal. Võitluses isevalitsuse, pärisorjuse ja selle jäänuste vastu ei olnud talurahvas 60-ndatel aastatel enam üksi. Tema kaitseks astus välja tol ajal väljakujunenud revolutsioonilise demokraatia leer. Revolutsioonilised raznotšiinetsid — aadlisoost haritlaste paremad esindajad, linnakodanike, väikeametnike ja alamate vaimulike hulgast päritolevad isikud, väljendades rahvahulkade meeleolu ja lootusi, olid vene rahva vabadusvõitluse peategelasteks kogu reformijärgse perioodi kestel. Võrreldes eelmise revolutsioonäärde põlvkonnaga olid nad rahvale lähemal, teadsid paremini rahva vajadusi ja püüdlusi, teenisid ise raske tööga elatist. Revolutsioonilised demokraadid ei kartnud rahvarevolutsiooni. Raznotšiinetsite loosungiks sai talurahvarevolutsioon, nende praktiline tegevus aga oli suunatud talurahva huvide kaitsmisele. Venemaa vabadusliikumises oli alanud *revolutsioonilis-demokraatlik* ehk *raznotšiinetsite* periood (1861—1895).

A. I. Herzeni revolutsiooniline tegevus. Ühendavaks lüliks revolutsioonilise liikumise esimese ja teise etapi vahel oli A. I. Herzen. Ta kuulus aadlisoost revolutsionäärde põlvkonda. Herzenil oli kõhklusi, aeg-ajalt haaras teda lootus, et rahva vabastamine on võimalik reformide teel. Kuid lõppkokkuvõttes jõudis ta järeldusele, et ainult rahvarevolutsioon võib viia vabadusele. 50-ndate aastate lõpul asus Herzen kindlalt revolutsioonilis-demokraatliku võitluse teele ja hakkas toleaegses Vene ühiskondlikus liikumises etendama suurt osa. Tema kuulsa «Kolokol» tuhanded eksemplarid leidsid tee Venemaale. Herzeni ajakiri sai võimsaks revolutsioonilise propaganda vahendiks. Selle veergudel räägiti tsarismi kuritegudest rahva vastu. «Kolokol» häbimärgistas mõisnikke ja röövivaid ametnikke, ta kirjeldas vene talurahva õigusetut seisundit ja viletsust. Koos oma sõbra N. P. Ogarjoviga töötas Herzen välja Venemaa talurahva ülestõusu plaanid. Kuid ta ei võinud aru saada proletariaadi ajaloolisest osast, sest Venemaa oli mahajäänud maa ning proletariaat oli seal alles tekkimas. Ja ikkagi pööras A. I. Herzen oma elu lõpul pilgu K. Marxi Internatsionaali poole. A. I. Herzeni revolutsiooniline propaganda avaldas Venemaa eesrindlikule üldsusele sügavat mõju, tema ideed innustasid võitlusele terve vene revolutsionäärde põlvkonna.

Ulesanne ja küsimusi. 1. Mispärast ei olnud talupojad 1861. aasta reformiga rahul? Milles see rahulolematuus avaldus? 2. Nimetage Poola 1863.—1865. a. ülestõusu põhjused. Milles seisis ülestõusu peamine nõrkus?

§ 24. N. G. TŠERNÕŠEVSKI JA N. A. DOBROLJUBOVI REVOLUTSIOONILINE TEGEVUS.

Suurt osa 60-ndate aastate revolutsioonilises ja ühiskondlikus liikumises etendasid N. G. Tšernõševski ning tema võitluskaaslased N. A. Dobroljubov ja N. A. Nekrassov.

N. G. Tšernõševski. Nikolai Gavrilovič Tšernõševski (1828—1889) oli Saraatovi vaimuliku poeg. Pärast Peterburi ülikooli lõpetamist töötas ta mõnda aega gümnaasiumiõpetajana Saraatovis, sõitis siis Peterburisse ja hakkas siin ajakirjadele kaastööd tegema. Tema teadlase- ja publitsistitalent arenes täielikult välja tolle aja eesrindlikus ajakirjas «Sovremennik», mille juhiks ta 50-ndate aastate lõpul sai. Võitlus isevalitsuse ja pärisorjuse vastu ning Venemaa sotsialistliku ümberkujundamise eest sai tema elu peaeesmärgiks. 50-ndate aastate lõpul ja 60-ndate aastate alguses sai Tšernõševski revolutsioonilis-demokraatliku liikumise tunnustatud juhiks.

Oma filosoofiliste vaadete poolest oli N. G. Tšernõševski materialist ja ateist. Kõigist oma kaasaegsetest jõudis ta K. Marxi ja F. Engelsi õpetusele kõige lähemale. Oma revolutsioonilistes vaadetes ja võitluses oli Tšernõševski printsiipaalne ja järjekindel, mitte kunagi ei asunud ta tsaari ja liberaalsete mõisnikega kokkuleppimise teele. Kõik oma lootused pani ta rahvarevolutsioonile, sest ainult rahva enda võitluse tulemusena võis sotsialistlik kord tema arvates võidule pääseda.

Kuid Tšernõševski õpetus ühiskonna sotsialistlikust ümberku-

jundamisest oli utopistlik. Herzeni järel nägi ta kodanliku korra pahesid ja hakkas seda teravalt ja halastamatult kritiseerima. Tšernõševski oli arvamusel, et kogukonna olemasolu Vene külas võimaldab kapitalistliku arenemise staadiumi vahele jätta ja feodalismilt otsekohe sotsialismile üle minna. Selleks et kogukond võiks saada sotsialismi eoks ja rakukeseks, tuleb talupojad pärisorjusest vabastada ja maa nende kätte anda.

Talurahvareformi ettevalmistamise ajal esitas Tšernõševski oma programmi, mis nägi ette kogu maa tasuta üleandmise talupoegadele. See oli talurahvarevolutsiooni programm. Reformi ettevalmistamist juhtisid aga feodaalmõisnikud ja liberaalid ning sellepärast ei maksnud selle programmi elluviimisele lootagi. Ja Tšernõševski suunas kogu oma tegevuse revolutsiooni praktilisele ettevalmistamisele Venemaal, valitsuse ja selle poolt ettevalmistatava «jälkuse» paljastamisele.

Pärast pärisorjuse kaotamist 1861. aastal paljastas Tšernõševski reformi rööviseloomu. Ta näitas, et Vene elu keskne probleem — talupoegade vabastamine ja nendele maa andmine — on ikka veel lahendamata ning ainult rahvarevolutsioon võib Venemaale vabaduse anda, teda uueks luua.

V. I. Lenin märkis N. G. Tšernõševski tegevuse tohutu suurt tähtsust ja tema väljapaistvat osa reformijärgse Venemaa revolutsioonilises liikumises. Ta kirjutas: «...Tšernõševski ei olnud ainult sotsialist-utopist. Ta oli ka revolutsiooniline demokraat, ta oskas mõjutada kõiki oma ajastu poliitilisi sündmusi revolutsioonilises vaimus, viies tsensuuri tõkkeist ja takistustest läbi

talurahvarevolutsiooni idee, idee masside võitlusest kõigi vanade võimude kukutamiseks.»¹

N. A. Dobroljubov. Nikolai Aleksandrovitš Dobroljubov (1836—1861) oli Tšernõševski sõber, tema truu ja andekas kaaslane võitluses tsarismi vastu. Ka tema oli sündinud vaimuliku perekonnas. Hariduse sai ta Peterburi pedagoogilises peainstituudis. Juba üliõpilasena ühines Dobroljubov revolutsioonilise võitlusega isevalitsuse vastu.

Alates 1857. aastast juhatas Dobroljubov ajakirja «Sovremennik» kriitikaosakonda. Oma noorusele vaatamata oli Dobroljubov väljapaistev kriitik ja publitsist, kes etendas vene kirjanduse ja ühiskondliku liikumise arenemises tähtsat osa. Oma hiilgavates kriitilistes artiklites «Mis on obloomovlus?», «Millal saabub tõeline päev?» ja «Pimeduseriik» andis Dobroljubov halastamatuid hoobe mõisnike ja kaupmeeste «pimeduseriigile» ning obloomovlusele. Ta kutsus üles talurahvarevolutsioonile, võitlusele õigluse ja vabaduse eest. Dobroljubov oli revolutsiooniline demokraat, võitlev materialist ja ateist. Ta oli nagu Tšernõševskigi 60-ndate aastate revolutsioonilise noorsoo mõtete valitseja. V. I. Lenin kirjutab, et Dobroljubov on kallis «kogu haritud ja mõtlevale Venemaale».²

Dobroljubov süri tuberkuloosi oma loomingu jõe õitseajal.

N. A. Nekrassov. Väga suurt osa revolutsioonilise liikumise arenemises 50—60-ndatel aastatel etendas Nikolai Aleksejevitš Nekrassovi (1821—1877), luule. N. A. Nekrassov oli tema kaasaegsete sõnade järgi «kättemaksu ja kurbuse laulik». Tema imetlusväärsed luuletused ja poemid kujutasid vene talupoja raskest elu ning olid revolutsioonilise propaganda võimsaks relvaks. Nekrassov oli üks «Sovremenniku» juhte.

Innustatuna Tšernõševskist, Dobroljubovist ja Nekrassovist viisid revolutsioonilised raznotšiinetsid terve kangelasliku revolutsioonilise noorsoo plejaadi võitlema «talurahva ürituse» eest. Nende progressiivsed ideed leidsid teiste meie maa rahvaste hulgas elavat vastukaja. Tarass Ševtšenko Ukrainas, Konstantin Kalinovski Valgevenemaal, Sigismund Sierakowski Leedus, Ilja Tšavtšavadze Gruusias, Mikael Nalbandjan Armeenias ja Tšokan Valihhanov Kasahstanis astusid ühisesse võitluse isevalitsuse vastu ning hakkasid propageerima revolutsioonilisi ideid oma rahva hulgas.

Küsimusi. 1. Mille poolest erines vene revolutsionääride teine põlvkond esimesest põlvkonnast? Kes olid vene revolutsionääride teise põlvkonna esimesed esindajad? 2. Mispärast oli Tšernõševski õpetus ühiskonna sotsialistliku ümberkujundamise teedest utopistlik (teostamatu)?

¹ V. I. Lenin, Teosed, 17. kd., lk. 94.

² V. I. Lenin, Teosed, 5. kd., lk. 287.

Revolutsioonilised üleskutsed. Pärissorjuse kaotamise seaduste avaldamine kutsus esile pahameele mitte ainult talurahva, vaid ka kõigi eesrindlike inimeste hulgas. Oma artiklites paljastasid Herzen ja Ogarjov reformi pärisorjuslikku iseloomu; nad jõudsid järeldusele, et «pärisorjus pole üldse kaotatud. Tsaar on rahvast petnud».

Talurahvaliikumise tõus sisendas revolutsioonilistele demokraatidele lootust, et peagi puhkeb rahvarevolutsioon. Nad hakkasid revolutsioonilisi ideid mitmesugustes Vene ühiskonna kihtides laialdaselt propageerima. 1860.—1861. aasta talvel anti välja üleskutsed «Tervitus mõisatalupoegadele neile headsoovijate poolt». Selles üleskutses selgitati lihtsas, rahvale arusaadavas keeles reformi rööviseloomu. Üleskutses öeldi, et tsaar on mõisnikega ühel nõul ja et talupojad ootavad temalt asjata «tõelist» vabadust. Ainult talupojad ise, kui nad on loonud liidu sõdurite ja eesrindlike ohvitseridega, võivad ühise ülestõusuga kätte võita maa ja vabaduse. Talupoegi revolutsioonile üles kutsudes öeldi üleskutses samal ajal, et talupojad ei tohi kiirustada ega killustatult välja astuda, vaid peavad ootama signaali, et vaenlast ühisel jõul rünnata. See oli konkreetne plaan, kuidas tõelise vabaduse eest võidelda. Kohe selle läkituse järel ilmusid üleskutsed «Suurvenelane», «Noorele sugupõlvele», «Soldatitele», «Noor Venemaa» ja paljud teised. Nendes arendati Venemaa demokraatliku ümberkujundamise laialdast programmi. Üleskutsetes nõuti kogu maa üleandmist talupoegadele ja kavandati sotsialistliku ümberkujundamise teed.

60-ndate aastate «Maa ja Vabadus». Talurahvaliikumise ja revolutsioonilis-demokraatliku liikumise tõusu tulemusena loodi 60-ndate aastate alguses revolutsiooniline salaorganisatsioon «Maa ja Vabadus». Sellesse organisatsiooni koondusid tolaeagised revolutsioonilised ringid. Kogu liikumise ideeliseks innustajaks ja juhiks oli Tšernõševski. Aktiivselt võtsid selle organisatsiooni loomisest osa Herzen ja Ogarjov, kes elasid tol ajal välismaal.

Organisatsiooni osakonnad tekkisid Moskvast, Nižni Novgorodis, Kaasanis, Harkovis ja teistes linnades. Organisatsiooni kuulus mitusada inimest; nende hulgas oli üliõpilasi, väikeametnikke, ohvitseri, kirjanikke jne. Organisatsiooni etteotsa asus 1862. aastal Vene Keskrahvakomitee. Organisatsioonil oli oma trükikoda, ta tegi propaganda- ja agitatsioonitööd, valmistas rahvast ette eelseisvaks ülestõusuks. «Maa ja Vabadus» võitles isevalitsuse likvideerimise ning demokraatlike vabaduste kehtestamise eest. «Maa ja Vabaduse» liikmed lootsid, et ülestõus toimub 1863. aasta suvel. Kuid nende lootus ei läinud täide.

Õhtune kokkutulek. Kunstnik V. J. Makovski maali järgi.

Isevalitsusel läks korda killustatud talurahvarahutustega toime tulla. Talurahvaliidumise ulatus hirmutas liberaalset aadlit ja kodanlust, kes hakkasid nüüd aktiivselt toetama valitsust. Isevalitsus alustas sõjakäiku revolutsionääride vastu.

Arveteõindamine N. G. Tšernõševskiga. 1862. aasta suvel areteeriti N. G. Tšernõševski ja teised vabadusvõitluse juhid. Valitsusel ei olnud tõendeid, mis oleksid kinnitanud Tšernõševski süüd. Siis asuti võltsimise teele: meisterdati valmis valedokumendid, mille alusel tsaarikohus mõistis Tšernõševski sunnitöövanglasse. Enne sunnitööle saatmist korraldati Tšernõševski kodanlik hukamine. Ta toodi tapalavale, tema rinnale riputati laud, millele oli kirjutatud «Riiklik kurjategija», tema pea kohal murti katki mõök ja seejärel aheldati ta häbiposti. Samal ajal langes tapalavale lillekimp: revolutsiooniline noorsugu näitas, et isegi tsaarikohtu otsuse täideviimisel ei karda ta avaldada Tšernõševskile oma armastust.

Pikki aastaid vaevles Tšernõševski vanglatrellide taga. Alles oma elu lõpul (1883. aastal) lubati tal Siberist tagasi tulla. Vanglas kirjutas Tšernõševski 1862. aastal oma kuulsa romaani «Mida teha?», mis sai toleaeegse revolutsioonilise liikumise programmiks, rahva ürituse eest vankumatu võitleja Rahmetovi kuju aga revolutsionääri ideaaliks toleaeegse noorsoo silmis.

Kohe pärast Tšernõševski areteerimist heideti vanglasse paljud «Maa ja Vabaduse» liikmed. Selle tagajärjel ei jõudnudki «Maa ja Vabadus» kujuneda ülevenemaaliseks organisatsiooniks. Isevalitsusel läks korda revolutsioonilise demokraatia esimene pealetung tagasi lüüa.

1866. aastal kõlas üle kogu Venemaa lask, mille oli suunanud tsaari pihta noor revolutsionäär Dmitri Karakozov. Atentaat toimus Suveaia lähedal Peterburis. Kuid Karakozov ei tabanud märki, ta võeti kinni ja pärast piinamist ning kohut hukati. Tsarism kasutas seda atentaati ettekäändeks, et revolutsioonilise liikumisega arveid õiendada. Vene ühiskonna ridadest kisti välja tema parim, kõige eesrindlikum ja revolutsioonilisem osa. Tsaarikohtud õiendasid revolutsionääridega julmalt arveid, saatsid neid sunnitööle, asumisele ja politsei järelevalve alla.

Valitsuse julma terrori ja talurahvaliidumise languse tagajärjel nõrgenes ka revolutsioonilis-demokraatlik liikumine. 60-ndate aastate teisel poolel ei toimunud suuremaid revolutsioonilisi väljastumisi.

Alles 60-ndate aastate lõpul hakkas revolutsiooniline võitlus uuesti elavnema ja tehti katseid luua uus revolutsiooniline salaorganisatsioon Venemaal.

60-ndate aastate revolutsioonilise liikumise tähtsus. 50-ndate aastate lõpu ja 60-ndate aastate talurahvaliidumisel ning revolutsioonilis-demokraatlikul liikumisel oli suur ühiskondlik tähtsus. Selle liikumise tulemusena oli tsarism sunnitud kaotama pärisorjuse ja läbi viima mitu kodanlikku reformi. 60-ndatel aastatel töötati Tšernõševski ja Dobroljubovi teostes välja revolutsioonilis-demokraatlik programm, mis oli suunatud isevalitsusliku korra ja kõigi pärisorjuse jäänuste vastu. See programm etendas 70-ndatel aastatel, vabadusvõitluse uue tõusu perioodil, revolutsiooniliste jõudude ühendamises väga suurt osa.

Küsimusi. 1. Mida kujutas endast 60-ndate aastate «Maa ja Vabadus»? Misugused olid tema eesmärgid? **2.** Milles seisab revolutsiooniliste demokraatide tegevuse tähtsus?

Läkitus «Mõisatalupoegadele».

(Väljavõtted.)

Ja mis siis meie, vene inimesed, peaksime tegema, et tõepoolest vabadeks inimesteks saada? Selle asja saab läbi viia; ja see polegi väga raske; talupoegade vahel peab ainult olema üksmeel, ka vilumust peab olema ja jõudu tuleb koguda.

Teie, mõisatalupojad, moodustate niisiis poole kõigist vene maameestest. Teise poole aga moodustavad riigi- ja udellitalupojad. Ka neil ei ole vabadust. Ja teie leppigegi nendega kokku, seletage neile ära, missugune vabadus neile tuleb, nagu eespool näidatud. Et ei oleks enam nekrutipõlve ja pearaha ja passe ja ringkonnaülemaid ja kõiki neid näruseid ametnikke nende üle, vaid et ka neil oleks kogukond kõigi pea...

Ja seal on ka sõdurid — nad on tulnud jällegi maameeste hulgast, on samuti teie vennad. Sõduri najal aga seisab üleval kogu praegune kord. Aga mis kasu on sõduril seista praeguse korra eest? On ta elu siis liiga hea? Või on ta palk kõrge? Neetud on meil praegu sõduri elu. Nekrutiks on neid ju võetud väevõimuga, ja kõik nad tahaksid kroonuteenistusest vabaks saada. Ja teie rääkige neile täit tõtt, nagu nende kohta on kirjutatud. Kui maameestel on vabadus käes, siis antakse ka igale sõdurile vabadus: kes tahab, olgu sõdur, ja kes ei taha, see võib vabalt lahti saada...

Ja veel — tervitage meie poolt tublisid ohvitseri, sest on olemas ka niisuguseid ohvitseri, ja neid on küllaltki palju. Nii et sõdurid otsigu üles sellised ohvitserid, keda võib usaldada ja kes hoiavad rahva poole, ja las sõdurid kuulevad niisuguste ohvitseride käest, kuidas vabadust saada.

Ja veel üks asi, mida teie, vennad, sõduritelt paluge: et nad õpetaksid teile, kuidas sõjaväelist korda pidada. Suurt riviõppust pole teile vaja, et sõdurite moodsamoodi pidada ja saapanina välja sirutada — ka ilma selleta saab läbi. Kuid teil tuleb õppida, kuidas õlg õla kõrval kindlamini seista, käsklust kuulata ja mitte asjatult hirmu tunda, nii et oleksite mehised igas asjas, tasakaalukad ja järelikult ka külmaverelised. Te peate teadma, et niikaua kui trügid edasi, hoiad tihedalt ühte ja kuulad käsklust, pole häda midagi; suur oht tekib ainult siis, kui lööd kõikuma, hakkad kõhklema ja kui kiiresti taganed — siis on asi juba halb. Aga niikaua kui edasi sammud, teeb sulle suurtükki vähe häda. Sajast suurtükikuulist tabab ju inimest ehk ainult üks, teised aga lähevad kõik mööda. Ja püssikuulide kohta tuleb sedasama ütelda. Kära on siin palju, aga kahju vähe.

Ja peale selle kogugu püsse, kes saab, ja igasuguseid muid relvi.

Lugu on siis nii: kõik maamehed peavad omavahel kokkuleppele jõudma, et olla üheskoos, kui aeg käes on. Niikaua aga, kui aeg pole veel saabunud, on vaja jõudu hoida, asjatult mitte lasta häda enda peale tulla, järelikult olla rahulik ja oma plaane mitte kellelegi näidata. Vanasõna ütleb, et üks pääsuke ei too veel kevadet. Mis kasu sellest on, kui ühes külas välja astutakse, teistes külades aga ei olda selleks veel valmis? See tähendab ainult asja rikkumist ja enda hukkasaatmist. Aga kui kõik on valmis, kõikjal on toetus olemas, noh, siis hakka aga peale. Enne seda aga ära lase kätel käia, tee vaga nagu pähe, ise aga seleta oma meelele ja manitse neid, nii et asi oleks tõesti klaar. Ja kui te olete ühele meelele jõudnud, siis tuleb ka käsk, et on tulnud aeg kõigil üksmeelselt peale hakata. Me juba näeme, kui aeg käes on, ja teatame sellest. Meil on ju kõigis kohtades oma inimesed, igalt poolt teatatakse meile, kuidas rahvaga lood on. Ja sellepärast me teamegi, kus kohas ei olda veel valmis. Kui aga juba valmis ollakse, siis on see meile samuti näha. Siis me saadamegi niisuguse teate, et vene inimestel on aeg alustada õilsat üritust, et igal pool algab see õilis üritus üheaegselt, sest siis on rahvas kõikjal valmis ja ühel meel ning

üks koht ei jää teisest maha. Siis on ka kerge vabadust kätte võita. Kuni selle ajani aga valmistada asja ette, ja ära ise näita, et sinu juures käib asja ettevalmistus.

Seda meie kirja lugege omavahel ja andke üksteisele edasi. Kuid see käib ainult teesuguse maamehe ja sõduri kohta, kõigi teiste eest aga peitke seda kirja, sest ta on kirjutatud maameestele ja sõduritele ja mitte kellelegi muule; niisiis peale teie, talupoegade ja sõdurite, ei tohi keegi sellest midagi teada.

Jääge terveks ja oodake meilt sõnumeid. Hoidke ennast, kuni tuleb tund, ja te saate meilt juhatusi, kui aeg on käes.

Küsimusi. 1. Missugused jõud pidid Venemaal revolutsiooni teostama? 2. Kuidas kavatses läkituse autor ülestõusu organiseerida? 3. Missugust osa pidi tema arvates etendama sõjavägi?

§ 26. HALDUS- JA KOHTUREFORMID.

Venemaa riigikord reformijärgsel ajastul. Pärast pärisorjuse kaotamist oli üheks peamiseks feodalismi jäänuseks tsarism. Venemaa riigikord ei muutunud. Isevalitsus jäi püsima. Riigi eesotsas oli tsaar — Romanovite dünastia esindaja, kelle käes oli kogu seadusandliku ja administratiivvõimu täius. Ta andis välja seadusi, sõlmis lepinguid välisriikidega, kuulutas sõda või sõlmis rahu. Tema võim ei olnud millegagi piiratud. Temale allusid kõik administratiivorganid.

Kõrgemateks riigiorganiteks olid Riiginõukogu ja Senat. Riiginõukogu arutas tähtsamaid seaduseelnõusid ja riigiasju, mis said seaduse jõu alles siis, kui tsaar oli need kinnitanud. Riiginõukogu oli tsaari juures nõuandvaks organiks seaduste alal.

Kõrgeimaks kohtuorganiks oli Senat. Omaette keskasutuste (ministeeriumide) eesotsas olid ministrid. Kõik kõrgemad ametnikud määras ametisse tsaar ja nad kandsid vastutust ainult tema ees.

Kõrgemat administratiivvõimu teostasid kohtadel kubernerid, keda samuti tsaar ametisse nimetas. Kogu Venemaa oli jaotatud 50 kubermanguks. Kubermangud jagunesid kreisideks, mida valitsesid kubernerile alluvad ispravnikud. Määratu suur, mitmeharu-line ja rangelt tsentraliseeritud aparaat valitses tohutut maad vägivalla, repressioonide, kohtute ja vanglate abil.

Rahval ei olnud mingisuguseid poliitilisi õigusi. Ta ei võtnud osa seaduste arutamisesest ning kinnitamisest, tal puudus sõna- ja koosolekuvabadus. Inimese väärikust ja vabadust ei kaitsnud mingid seadused. Iga inimest võis areteerida ja karistada administratiivkorrast, ilma kohtuta ja juurdluseta. Ühiskond ei saanud ametnike aparaati faktiliselt üldse kontrollida. Selle tagajärjeks olid tohutud kuritarvitused. Altkäemaksuvõtmine ja omavoli, riigivargus, irvitamine inimese üle olid isevalitsuslikul Venemaal laialt levinud. Isegi kohaliku halduse alal ei olnud rahval mingisuguseid õigusi.

Eriti näotu olukord valitses tsaarikohtutes. Rahvas ei valinud kohtunikke. Need olid valitsuse ametnikud, keda isevalitsus oma heaksarvamise järgi asendas. Ei olnud mingisugust ühiskonna kontrolli kohtute üle. Kohus kaitses igasuguseid administratsiooni omavoli akte.

Pärast pärisorjuse kaotamist kerkis eriti teravalt üles isevalitsusliku võimu piiramise ja administratiivtegevuses seaduslikkuse ning korra sisseseadmise vajadus. Tsaar kartis oma võimu kärpimist ega tahtnud konstitutsiooni sisseseadmisest Venemaal kuuldagi. Isegi kõige väiksem ametnike omavoli piiramine näis talle ohtlikuna ja lubamatuna.

Kuid klassivõitluse teravnemise olukorras oli tsarism sunnitud tegema mõningaid järeleandmisi. *Pärisorjuse kaotamine tõi paratamatult endaga kaasa mõningaid teisi reforme, mis kandsid kodanlikku iseloomu.* Nende eesmärgiks oli kohandada isevalitsuslikku korda kapitalistliku arenemise vajadustega.

Semstvo- ja linnareform. Tsaarism püüdis kindlustada endale aadli ja kodanluse liberaalsete ringkondade toetust. Selle saavutamiseks oli ta nõus kohaliku halduse alal mõningaid järeleandmisi tegema.

1864. aastal loodi semstvod. Need olid valitavad organid, kes tegelesid majandus- ja kultuuriküsimustega kreisi ning kubermangu ulatuses. Nende kompetentsi kuulusid kohaliku tähtsusega teede ehitamine, tervishoid, haridus, tulekindlustus jne. Varem tegelesid nende küsimustega ainult valitsuse ametnikud.

Formaalselt ei olnud semstvod seisuslikud organid: nende koosseisu kuulusid aadli, kodanluse ja talurahva esindajad. Tegelikult aga olid seal valitseval kohal mõisnikud, sest valimised toimusid kõrge varandusliku tsensuse alusel. Semstvote täiskogud valisid oma täidesaatvad organid — kubermangu ja kreisi semstvovalitsused, mis kinnitati kubeneri poolt. Lisaks sellele võis kuberner semstvo otsuse täitmise seisma panna.

Seega tõmmati kohalikku haldusesse kaasa kohaliku elanikkonna valitavad esindajad. Sellel reformil oli lõpuleviimata ja piiratud iseloom. Semstvote tegevust kontrollis valvsalt valitsusvõim — kuberner ja politsei. Semstvotel puudus administratiivvõim, nad sõltusid täielikult riigiorganitest. Igale semstvo katsele ületada neid kitsaid raame, mis tulenesid kohalike vajaduste arutamisest, tehti karmilt lõpp.

V. I. Lenin nimetas semstvot «viidendaks rattaks Vene riigi valitsemise vankri all», sest semstvol puudus reaalne võim ja ta ei suutnud isevalitsuse despotismi ja bürokraatiat kõige vähemalgi määral piirata. Lisaks sellele «... hakkas valitsus juba järgmisel päeval pärast semstvo loomist teda süstemaatiliselt kitsendama ja piirama: kõikvõimas tšinovnikute klikk *ei võinud lep-*

pida kõigi seisuste hulgast valitud esindusega ja hakkas teda igati kiusama».¹

Ja siiski tõid semstvod mõningat kasu hariduse, tervishoiu ja teede arendamise alal. Kokkuvõttes aga olid nende tegevuse tulemused üsna tähtsusetud.

Semstvoasutuste eeskujul korraldati 1870. aastal ümber ka linnaomavalitsused. Valitavad linnavolikogud arutasid heakorra, tervishoiu ja hariduse küsimusi linna territooriumi ulatuses. Juhtivat osa linnavolikogudes etendas suurkodanlus.

Kohtureform. Üheks tolle aja tähtsamaks reformiks oli kohtureform. Enne reformi oli kohus seisuslik (s. o. igal seisusel oli oma kohus) ja tema tegevus ei olnud avalik (kohtuistungid toimusid kinniste uste taga, kaebealustel puudusid kaitsjad). Kohus oli täielikult sõltuv valitsusvõimust ja eriti politseist.

Ennekuulmatud kuritarvitused kohtu tegevuses, mille tagajärjeks oli kõrgema võimu autoriteedi langus, ja kasvav rahulolematumus, mida üldsus kohtu suhtes avaldas, sundisid valitsust asuma kohtureformi teele.

1864. aasta kohtureform kuulutas kohtu valitsusvõimust sõltumatuks: kohtunikke nimetas ametisse valitsus, kuid ametist tagandada võidi neid ainult kohtu korras. Eeluurimist teostasid kohtu-uurijad, kes ei allunud politseile. *Kohus muutus avalikuks*: kohtuistungitel võisid viibida ajakirjanduse esindajad ja rahvas. Seati sisse protsess võistlevuse põhimõttel: süüdistust toetas prokurör, kaitset aga advokaat. Kriminaalasju arutati *vandemeeste* osavõtul. Vandemehed esindasid kõiki seisusi (välja arvatud isikud, kes töötasid palgatööl, s. o. töölisel, teenistujad jne.). Vandemehed otsustasid kaebealuse süü või süütuse üle, kohus aga määras karistuse.

Seati sisse mitu kohtuinstantsi: a) rahukohus, kes otsustas väikesi kriminaal- ja tsiviilasju; b) ringkonnakohus, kes otsustas suuremaid kriminaal- ja tsiviilasju ning arutas madalamate ametnike ametialaseid kuritegusid; c) kohtupalat arutas ringkonna kohtu otsuste peale esitatud apellatsioonid, riigivastaseid kuritegusid, poliitilisi asju ja kõrgemate ametnike ametialaseid kuritegusid. Eriti tähtsaid asju arutas kõrgem kriminaalkohus.

Kohtureform kujutas endast kõige järjekindlamat kodanlikku reformi. Kohtu sõltumatus valitsusvõimust, kohtupidamise avalikkus, kaitse õigus, vandemeeste sisseseadmine — kõik see pidi suurendama seaduslikkust kohtutegevuses ja tagama üldsuse suuremat mõju kohtuprotsessile.

Kuid õige pea astus valitsus sammu tagasi: mittemeelepäraseid kohtunikke ja kohtu-uurijaid hakati ilma kohtuta tagandama, vandekohtu kompetentsi piirati, sandarmeeriale anti uuesti õigus korraldada eeluurimist poliitilistes asjades, eriti tähtsate asjade

¹ V. I. Lenin, Teosed, 5. kd., lk. 32.

arutamine anti aga kohtukomisjonile, mis valitsuse poolt siaalselt selleks asutati. Kohtupidamise avalikkuse põhimõtte peetud kinni. *Kohus jäi endiselt tähtsaks vahendiks, mille rõhuti töörahva hulki.*

Sõjaväereform. Lüüasaamine Krimmi sõjas näitas, et sõjaväe on vaja põhjalikult reorganiseerida. Klassivastuolude teravnemine Venemaal, rahvusvahelise olukorra keerukus, sõjaväe suurendamine teistes riikides ning lõpuks uued sõjatingimused ja uus tehnika sundisid tsaarivalitsust mõtlema, kuidas luua rohkearvulisem, massiline armee. Enne pärisorjuse kaotamist loodi sõjavägi nekrutivõtmise alusel. Sellepärast oli sõjaväe arvuline koosseis nii rahuajal kui ka sõjaajal peaaegu ühesugune. Tema ülalpidamine läks väga kalliks maksma. Lääne-Euroopa maades — Prantsusmaal ja Saksamaal — oli juba ammu sisse seatud üldine sõjaväekohustus, mis võimaldas sõjaliselt välja õpetada maa kogu meessoost elanikkonda. Venemaal aga hõlmas nekrutivõtmine ainult väikese protsendi kõigist meestest. Sõdurid, kes pärast pikaajalist teenistust erru lasti, ei olnud enam sõjaväeteenistuseks kõlblikud.

1874. aastal seati sisse *üldine sõjaväekohustus*. Kõik mehed, kes olid 20 aastat vanaks saanud ja sõjaväeteenistuseks kõlblikud, pidid 6—7 aastaks minema sõjaväkke aega teenima. Haridust saanud isikutele määrati lühem teenistusaeg. Parandati vägede väljaõpet ja ohvitseride kaadri ettevalmistamist. Sõjavägi varustati moodsate relvadega, loodi aurujõul liikuv sõjalaevastik. Kuid nende muutuste kõrval jäi sõjaväes paljudi veel vana viisi: juhtiva koosseisu moodustasid endiselt aadlikud; säilis ka karm rividriil, kepidistsipliin ja «kätega arvete õiendamine».

60—70-ndate aastate reformide tähtsus. *60—70-ndate aastate reformidel oli tervikuna kodanlik iseloom.* Nad tähendasid Venemaa edasilikumist kodanlikul arenemisteel, «feodaalse monarhia kodanlikuks monarhiaks muutumise teel»¹. Tsarism oli sunnitud tegema selle järeleandmise, mille eesmärgiks oli riigiaparaadi kindlustamine ja tema kohandamine uute kapitalistliku arenemise tingimustega.

Kuid nende reformide läbiviijaiks olid feodaalmõisnikud. See-tõttu olid need reformid poolikud ja vastuolulised ning säilitasid Venemaal suure hulga feodaalseid igandeid. Kindlalt jäi püsima mõisnike maavaldus ja isevalitsus — feodalismi peamised igandid. Rahvas ei saanud mingeid poliitilisi õigusi. Venemaal märat-ses endiselt politsei omavoli, puudusid demokraatlikud vabadused (südametunnistuse vabadus, sõnavabadus jne.).

Tsarismi poliitika jäi reaktsiooniliseks. Kõik oma jõud suunas ta Venemaal puhkenud revolutsioonilise liikumise mahasurumiseks ja rahvahulkade rõhumiseks.

¹ V. I. Lenin, Teosed, 17. kd., lk. 86.

Ülesanne ja küsimusi. 1. Missugune oli Venemaa riigikord ja riigi valitsemine XIX sajandi 60-ndatel aastatel? 2. Mispärast oli tsarism sunnitud haldus- ja kohtureformi läbi viima? 3. Kes võtsid osa semstvot valimisest ja kes olid nendes valitseval kohal? 4. Koostage tekstiga tabel «60—70-ndate aastate reform» järgmise vormi kohaselt:

Reformi nimetus	Milles väljendus kodanlik iseloom?	Missuguseid pärisorjuse igandeid ta alles jättis?

5. Kirjutage vihikusse ja seletage, mida tähendavad terminid: Riiginõukogu, Senat, semstvo, semstvovalitsus, linnavolikogu, vandemehed, feodaalmonarhia, kodanlik monarhia.

Tähtsamad aastaarvud.

1859—1861 Esimene revolutsiooniline situatsioon Venemaal.

1861—1895 Venemaa vabadusliikumise revolutsioonilis-demokraatlik etapp.

19. veebruar 1861 Pärisorjuse kaotamine Venemaal.

Kirjandust klassiväliseks lugemiseks.

N. Tšernõševski, Mida teha?

N. Nekrassov, Kellel on Venemaal hea elada.

VIII peatükk.

VENEMAA MAJANDUSLIK JA POLIITILINE ARENEMINE XIX SAJANDI TEISEL POOLEL.

§ 27. KAPITALISMI ARENEMINE VENEMAA PÖLLUMAJANDUSES.

Kapitalismi arenemise iseärasused Venemaal. Pärisorjuse kaotamine tegi lõpu feodalismi jagamatule võimule. Talurahvareform, vaatamata oma pärisorjuslikule rööviseloomule, lõi paremad tingimused kapitalismi arenemiseks. XIX sajandi teisel poolel kindlustus Venemaal kapitalism, mille põhijoonteks on tootmisvahendite eraomandus ja palgatöö ekspluateerimine.

Talupoegade vabastamine pärisorjusest, tootlikuma palgatöö rakendamine nii tööstuses kui ka põllumajanduses ja masinalise tehnika kasutuselevõtmine tõid kaasa tootlike jõudude tunduva kasvu. Ühtlasi tähistas kapitalism ekspluateerimise tugevnemist ja laiade rahvahulkade vaesumist.

Pärast pärisorjuse kaotamist tegi Venemaa võrdlemisi lühikese aja jooksul oma majanduslikus arenemises suure hüppe. «Puudra ja koodi, vesiveski ja käsikangastelgedele Venemaa hakkas kiiresti muutuma raudadra ja rehepeksumasina, auruveski ja mehaaniliste kangastelgedele Venemaaks.»¹ Venemaa rahvastiik suu-

¹ V. I. Lenin, Teosed, 3. kd., lk. 501.

renes 40 aasta jooksul 80 protsendi võrra (74 miljonilt 1860. aastal 133 miljonile 1900. aastal).

Märksa kasvasid linnad ja suurenes linnaelanike arv. Eriti kiiresti arenesid niisugused suured kaubandus- ja tööstuskeskused, nagu Peterburi, Moskva, Riia, Odessa jt. Jõudsalt arenes nii sisekui ka väliskaubandus. Laienesid põllumajanduse sidemed tööstusliku tootmisega, turuga.

Oli muutunud elanikkonna klassikoosseis: mõisnike klass hakkas, ehkki aegamööda, üle minema kapitalistlikule alusele, tema majanduslik tähtsus nõrgenes; märksa oli kasvanud kaubandusliku ja tööstusliku kodanluse klass; tekkis uus klass — proletariaat.

Kuid Venemaa arenemist pidurdas suur hulk pärisorjuse igandeid. Selles seisis üks Vene kapitalismi arenemise iseärasusi. Venemaal jäi püsima isevalitsuslik kord, mis oli mõisnike huvide kaitsja ja rahvaste vabaduse lämmataja. Säilis ka mõisnike maavaldus. Mõisnikud kasutasid talupoegade ekspluateerimiseks vanu, pärisorjusaegseid meetodeid.

Vene kapitalismi arenemise teine iseärasus seisis selles, et Venemaa omas määratu suuri kasutusele võtmata maa-alasid ja territooriume, kus elasid rahvad, kes oma majandusliku arenemise taseme poolest olid maha jäänud. Seoses sellega tekkis võimalus arendada kapitalismi «mitte sügavuti, vaid laiuti», nagu rõhutas V. I. Lenin, s. o. mitte feodaalsete igandite likvideerimise, vaid teiste rahvaste rängema ekspluateerimise teel. Sellepärast leppis kodanlus tsarismiga ja pärisorjuse iganditega, sest seisakut kesk-kubernangude arenemises kompenseeris mahajäänud koloniaalsete ääremaade paljaksröövimine. Selle tagajärjel aeglustus kapitalismi arenemise tempo Venemaal. «Võimalus rõhuda ja riisuda võõraid rahvaid kindlustab majanduslikku stagnatsiooni,» kirjutas V. I. Lenin, «sest tootlike jõudude arenemise asemel on tulude allikaks sageli «muulaste» poolfeodaalne ekspluateerimine.»¹

Põllumajandus XIX sajandi teisel poolel. Pärisorjuse iganditele vaatamata hakkas kapitalism pärast 1861. aasta reformi Vene külas üsna kiiresti arenema. Nii siseturul kui ka maailmaturul suurenes tunduvalt nõudmine põllumajandussaaduste järele. Põllumajandussaadusi hakkasid peale mõisnike müüma ka talupojad, keda puudus, maksude tasumise vajadus ja väga suur väljaostumaks sundisid turule tulema.

Reformijärgsel ajal suurenes külvipind uute viljakate maade üleskündmise arvel, paranes põllumajandustehnika, arenes edasi agronoomia. Mõned mõisnikud ja rikkad talupojad hakkasid rakendama masinaid ja seadsid sisse mitmeväljasüsteemi. Eesrindlikes kapitalistlikes majandites suurenes saagikus. Kuid talupo-

¹ V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 275—276.

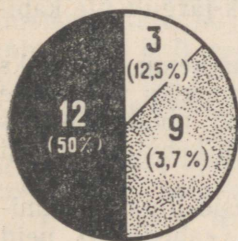
gade põhimassi rusus endiselt viletsus, oma majapidamises kasutas ta vanu, isaisade-aegseid meetodeid.

Vene aadel läks kapitalistlikule majapidamissüsteemile üle aeglaselt ja oskamatult. Selle süsteemi puhul pidid mõisnikud hankima endale majapidamisinventari ja loomad ning kasutama palgatöölisi. Kuid paljudel mõisnikel ei olnud ei raha ega vajalikke oskusi: neil puudus ka tööarmastus. Väljaostumaksuna saadud raha raiskasid paljud mõisnikud «pealinnades» ära; nad laostusid ning müüsid oma maa kaupmeestele ja rikestele talupoegadele — kulakutele (aastail 1861—1881 müüsid nad 16,5 miljonit tiinu maad).

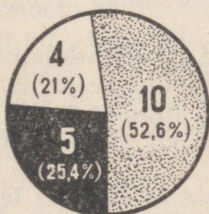
Teorent ja pooleterarent. Kesk-Venemaa mustmullakubermangude mõisnikud pidasid paremaks majandada vana viisi; nad kasutasid neid pärisorjuse igandeid, mis reform oli veel jätnud. Laialdaselt hakkas levima *teorendi süsteem*. Kasutades talupoegade hulgas valitsevat maapuudust, andis mõisnik ühe osa oma maast neile rendile. Selle eest pidid talupojad mõisniku maal oma inventariga tegu tegema.

Teistes mõisates maksti rendiks sageli üks osa saagist: siia kuulub ka *pooleterarent*, mille puhul talupojad pidid renditud maa eest mõisnikule andma poole saagist. See süsteem erines üsna vähe vanast teoorjusest. Talupojad harisid mõisamaid halvasti, sellepärast oli ka saagikus madal.

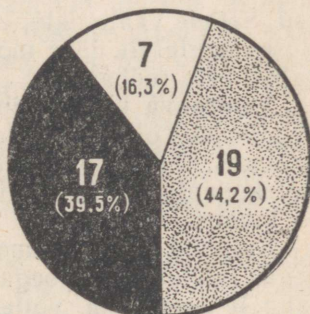
Baltimaade, Lääne-Valgevenemaa, Ukraina ja Alam-Volgamaa mõisnikud läksid julgemini üle kapitalistlikele majandamismeetoditele. Siin tekkisid suured kapitalistlikud põllumajandusettevõt-

24 mustmullakubermangus

19 mittermustmullakubermangus

Kokku Euroopa-Venemaa 43 kubermangus

Kubermangud, kus oli ülekaalus teorendisüsteem
 Kubermangud, kus oli ülekaalus segasüsteem
 Kubermangud, kus oli ülekaalus kapitalistlik süsteem

Mõisamajandus pärast 1861. aasta reformi.

Linna tööd otsima.

ted. Sellele vaatamata, et kapitalism arenes Venemaa põllumajanduses aeglaselt, läks mõisamajandus ikkagi järk-järgult üle kapitalistlikele rööbastele.

Talurahva kihistumine. Küla kapitalistliku arenemise tähtsaks tagajärjeks oli talurahva kihistumise ja tema enamiku vaesumise protsess. Talurahva hulgas kujunes välja ühelt poolt käputäis külakodanlasi-kulakuid ja teiselt poolt suur hulk kehvtalurahvast — maaproletaarlasti.

Kulakud riisusid oma küla mehi. Nad tegelesid liigkasuvõtmi-
sega (andsid talupoegadele laenuks raha või «abistasid» neid jahu ja seemnega, võttes sealjuures väga kõrget protsenti), ostsid sügisel, kui talupojad vajasisid maksude tasumiseks raha, tühise hinna eest vilja kokku ning müüsid selle kevadel ja suvel suure kasuga edasi.

80-ndateks aastateks olid 6500 kulakul 100—10 000 tiinu suured mõisad.

Kehvtalupojad sattusid väljapääsmatusse olukorda: nad pidid orjama kulakut ja mõisnikku. Paljud talupojad ei suutnud oma maalappidelt elatist hankida; nad lahkusid külast ja läksid linna tööd otsima. Kehvtalurahvas oli suureneva tööjõuturu peamine

allikas. Talupoegade kihistumine, mille tagajärjel «liigne» maa-rahvastik linna paisati, lõi tingimused tööstuse kiireks arenemiseks, sest see andis kodanlusele odavaid töökäsi.

Põllumajandus rahvuspiirkondades. Edukamalt kui Kesk-Venemaal arenes kapitalism Baltimaade põllumajanduses. Siin kindlustus krunditalude süsteem. Jõukad talupojad ostsid neile renditud maa paruneilt välja ja hakkasid selle harimiseks kasutama palgatöölisi — sulaseid.

Taga-Kaukaasias seevastu arenes kapitalism aeglasemalt. Talurahvareform toimus siin hiljem ja säilitas veel rohkem pärisorjuse igandeid. Kuid ka Taga-Kaukaasia põllumajandus tõmmati turusuhetesse ning talupoegade põhimass vaesus ja laostus, maa-kodanluse kiht aga kasvas. Gruusias oli kulakute käes 80—90 protsenti kõigist lammastest.

Kapitalismi arenemine Venemaa põllumajanduses kujutas endast piinarikast protsessi, mille käigus küla vaesus ja suur osa talurahvast proletariseerus.

Ülesandeid ja küsimusi. 1. Missugused pärisorjuse igandid säilisid Venemaal pärast 1861. aasta reformi? 2. Mida tähendab kapitalismi arenemine laiuti? 3. Milles väljendus kapitalistlike suhete arenemine põllumajanduses pärast 1861. aasta reformi? Kirjutage vihikusse ja seletage, mida tähendavad terminid: teorent, pooleterant, talurahva kihistumine.

§ 28. KAPITALISTLIKU TÖÖSTUSE ARENEMINE.

Suurtööstuse kasv. Reformijärgsel ajal kasvasid kiiresti kõik tööstusharud. Pärisorjuse köidikutest vabanenud tööstus oli oma arenemiseks saanud paremad tingimused. Tööstuse arenemist soodustasid küla kaasatõmbamine turusuhetesse ja tööjõuturu loomine. Tõsi küll, esialgu oli palgatööle üleminek ja masinate kasutuselevõtmine seotud teatud raskustega, mis olid tingitud kogu tootmise reorganiseerimise ja suurte kapitalide mahutamise vajadusest. Seoses sellega elas tööstus 60-ndatel aastatel üle mõningase languse ajajärgu. See-eest aga algas 70—90-ndatel aastatel tööstusliku tootmise tormiline tõus.

Eriti kiires tempos arenes suurtööstus: toodangut hakkasid andma järjest uued vabrikud ja tehased. Kui Euroopa-Venemaal oli 1866. aastal mitte alla 16 töölisega tööstusettevõtteid 2500—3000, siis 1903. aastal oli juba 9000 niisugust ettevõtet. Sellega oli suurel määral seletatav ka linnade kasv ja linnaelanike arvu suurenemine. Aastail 1863—1897 kasvas üle 50 000 elanikuga linnade arv kolmekordseks (13-lt 44-ni). Linnaelanike arv suurenes peaaegu kahekordseks.

Tööstuse üleminek vabapalgalisele tööle soodustas tehnilist progressi. 80-ndateks aastateks oli tööstuslik pööre, s. o. üleminek masinalisele tootmisele ja aurujõule peamistes tööstusharudes lõpule jõudnud.

Juhtivaks tööstusharuks jäi kergetööstus, eeskätt tekstiilitööstus ning toiduainete tööstus. Kergetööstuse ja toiduainete tööstuse ettevõtetesse oli koondunud rohkem kui pool kõigist tööstustöölisest. Tekstiilitööstus oli kõige eesrindlikum ka tehniliselt. Tunduvalt arenesid edasi metallurgia, kütteainetööstus ja masinaehitus. Malmi sulatamine Venemaal suurenes 17 miljonilt puudalt 1867. aastal 159 miljoni puudani 1902. aastal, kivisöe tootmine aga 27 miljonilt puudalt 1 miljardi puudani.

Kiiresti arenes kivisöe- ja metallurgiatööstus reformijärgsel ajal Lõuna-Venemaal — Ukrainas ja Donbassis. 70—90-ndatel aastatel tekkis siin mitu suurt metallurgiatööstuse ettevõtet. Kriivoi Rogis leiduvate tohutute rauamaagilademetega ja Donbassis leiduvate määratu suurte kivisöelademetega tõttu muutus see piirkond Venemaa suurimaks tööstusrajooniks. Vana Uraali metallurgiatööstus, mis omal ajal rajati pärisorjuslikule tööle ja selle rutiinsele tehnikale, jäi oma arenemises tunduvalt maha.

Uued tööstusharud. Reformijärgsel ajal tekkisid Venemaal nüüsgused tähtsad rasketööstuse harud, nagu veduriehitus, aurulaevade ehitamine, vaguniehitus, rööbaste valmistamine, põllutöömashinade tööstus jne. 1870-ndatest aastatest alates hakkas suurenenud nafta tööstuslik tootmine Bakuus, algas nafta töötlemine Groznõis. Masinaehitus-, nafta- ja söetööstuse ning teiste tööstusharude arenemine oli seotud tööstuse tehnilise ümberkorraldamisega. Suurenes aurumashinade võimsus, terase tootmisel hakati rakendama martäänmenetlust, malmi hakati sulatama kivisöe abil, võeti kasutusele täiustatud masinaid ja tööpinke.

Raudteede ehitamine. XIX sajandi 60—90-ndatel aastatel algas Venemaal laialdane raudteede ehitamine. Raudteevõrgu keskuksiks sai Moskva. Siit läksid raudteed läände, lõunasse ja itta. XIX sajandi lõpuks ehitati valmis Siberi magistraal, mis ühendas Venemaa keskosa Kaug-Idaga. Raudteede kogupikkus ulatus sajandi lõpuks 53 000 verstani. Kaubanduse, põllumajanduse ja tööstuse arenemise seisukohalt oli raudteede ehitamisel määratu suur tähtsus. Ta tekitas suure nõudmise vedurite, vagunite, rööbaste ja kivisöe järele ning soodustas sellega paljude tööstusharude arenemist. Raudteed aitasid kaasa kaubanduse arenemisele: raudteel sai kaupu odavamalt ja kiiremini vedada, ta kergendas kaupade (sealhulgas ka põllumajandussaaduste) turustamist. Tänu raudteedele astusid üha uued piirkonnad ülevenemaalise turu süsteemi. Raudteetranspordi arenemine tähendas kogu rahva elu-olu ümberkorraldamist ja lõi tingimused kultuuri tõusuks.

Tööstusettevõtete ja raudteede ehitamiseks oli vaja väga suuri kapitalimahutusi. Neid kapitale andis kodanlusele töörahva halastamatu ekspluateerimine, vene elanikkonna põhihulkade laostamine ja Venemaa rahvuslike ääremaade rahvaste paljaksriisumine. Kapitalism kasvas rahva higi ja vere arvel. Tööjõu odavus

Remontitööd raudteel. *Kunstnik K. A. Savitski maali järgi.*

kindlustas kapitalistidele kõrged kasumid. See äratas Lääne-Euroopa kodanluse tähelepanu. Seoses sellega hakkas Vene tööstusesse 80-ndatest aastatest alates intensiivselt tungima väliskapital (Prantsuse ja Belgia, Inglise ja Saksa oma), mis mitmes tööstusharus — metallurgias, masinaehituses, kivisöetööstuses jt. — omandas valitseva seisundi.

Tähtsat osa Venemaa majanduses etendas endiselt väiketööstus, mis järjest rohkem omandas kapitalistliku iseloomu. Poolkodutöönduslikku tüüpi väiketootmise kasv oli talupoegade kihistumise seaduspärane tulemus ja suurtööstuse arenemise vajalik tingimus.

Kapitalistlik tööstus arenes nii Venemaa keskpiirkondades kui ka rahvuslikes ääremaaades. Igal pool olid sellel arenemisel omad iseärasused: mõnes kohas arenes tööstus kiiremini (Poola, Baltimaad, Ukraina), mõnes aga aeglasemalt (Taga-Kaukaasia, Volgamaa). Kuid kõikjal käis kapitalismi arenemisega kaasas töötajate paljaksriisumine ja vaesumine.

Töölisklassi väljakujunemine. Tööstuse arenemise iseärasuseks Venemaal oli tema kõrge kontsentratsioon, s. o. suurettevõtete suur erikaal. Kui 1866. aastal oli 100—1000 töölisega vabrikuid 644, siis 1890. aastal oli juba 951 niisugust vabrikut. Mõnes ette-

Burlakid Volgal. Kunstnik I. J. Repini maali järgi.

võttes töötas mitu tuhat töolist. Näiteks oli Eestis Kreenholmi Manufaktuuris tööl ligikaudu 9000 inimest. Selline tootmise kõrge kontsentratsioon kiirendas vene proletariaadi väljakujunemist ning aitas suurendada tema monoliitsust ja organiseeritust.

Suurtööstuse ja raudteetöölise arv suurenes selle aja jooksul umbes neljakordseks: 1865. aastal oli neid 706 000, XX sajandi alguseks aga 2 792 000. Peamiseks töölisklassi täienemise allikaks olid kehvtalupojad, laostunud käsitöölised ja kodutööndajad. «Kõik nelikümmend reformijärgset aastat toimub pidevalt talurahva proletariseerumise protsess,»¹ ütles V. I. Lenin.

XIX sajandi lõpuks kujunes välja põliste proletaarlaste kaa-der. Töölisklassist sai Venemaa peamine revolutsiooniline jõud.

Töölise olukord. Töölise elu oli väljakannatamatult raske. Tööpäeva pikkuse määrasid kapitalistid oma äranägemise järgi: see ulatus 14–15 tunnini. Armetu palk ei võimaldanud isegi kõige viletsamalt ära elada. Iga üleastumise eest määrati tööliste trahve. Vabrikandid avasid toiduainete kauplusi ja sundisid töölisi ostma halbu toiduaineid, kusjuures nende eest võeti märksa kõrgemat hinda. Laialdaselt kasutati naiste ja laste tööd. Naisi ja lapsi sunniti töötama võrdselt meestega, tasu aga said nad hoopis vähem. Töökaitse puudumise tagajärjel esines sageli tööõnnetusi. Töölise korteriolud olid väga halvad. Vabrikandid ehitasid vab-

¹ V. I. Lenin, Teosed, 4. kd., lk. 379.

rikute juurde barakke (töölised nimetasid neid kasarmuteks) ja üürisid tööliste toapugerikke. Üür oli kõrge ja sellepärast elas igas niisuguses pugerikus 10—12 inimest. Hooajatöölised ja töötud viresid räpastes öömajades, niisketes ja pimedates keldrites.

Venemaa majanduslik mahajäämus. Kapitalism arenes Venemaal kiires tempos. Kuid Venemaa jäi endiselt mahajäänud agraarmaaks. Rohkearvulised pärisorjuse igandid pidurdasid tema arenemist. Põllumajandusliku ja tööstusliku tootmise taseme, uue tööstustehnika olemasolu ja raudteevõrgu arenemise astme poolt jäi Venemaa eesrindlikest kapitalistlikest riikidest tunduvalt maha. Eriti mahajäänud olid rahvuslikud ääremaad Venemaa lõuna- ja idaosas, mis hiljem olid asunud kapitalistliku arenemise teele. Kodanlus püüdis muuta need maad Vene tööstuse toorainebaasiks.

«Kui võrrelda kapitalismieelset ajastut Venemaal kapitalistliku ajastuga... siis tuleb ühiskondliku majanduse arenemine kapitalismi ajal äärmiselt kiireks tunnistada,» kirjutas Lenin. «Kui aga seda arenemiskiirust võrrelda sellega, mis oleks tehnika ja kultuuri praegusel tasemel üldse võimalik, siis tuleb praegune kapitalismi arenemine Venemaal... aeglaseks tunnistada. Ja see peabki aeglane olema, sest ühelgi kapitalistlikul maal pole säilinud nii rohkesti vana aja institutsioone, mis ei sobi kokku kapitalismiga, pidurdavad selle arenemist ja halvendavad väga suurel määral tootjate olukorda...»¹

Küsimusi. 1. Missugused faktid näitavad kapitalistliku tööstuse suhteliselt kiiret arenemist Venemaal pärast 1861. aasta reformi? 2. Missugused tööstusharud arenesid eriti kiiresti? 3. Mispärast oli kapitalistlike suhete arenemisel tööstuses ja põllumajanduses progressiivne tähendus? 4. Kuidas kujunes välja tööstusproletariaat Venemaal, mille poolest ta erines talurahvast? 5. Missugust mõju Venemaa majanduse arenemisele ja rahva olukorrale avaldasid pärisorjuse igandid?

§ 29. KESK-AASIA RAHVAD XIX SAJANDI TEISEL POOLEL. KESK-AASIA ÜHENDAMINE VENEMAAGA.

Kesk-Aasia rahvad enne Venemaaga ühendamist. XIX sajandi teisel poolel ühendati Venemaaga laialdane Kesk-Aasia territoorium — Kaspia merest kuni Tjan-Sani mäestikuni ja Araali merest kuni Afganistani piirini. Tsarismi suurenev aktiivsus Kesk-Aasias oli tingitud kahest asjaolust: esiteks kasvava kapitalistliku tööstuse suurenenud vajadustest uute müügiturgude ja tooraineallikate järele, ja teiseks Venemaa ning Inglismaa vaheliste vastuolude teravnemisest Kesk-Idas.

Kesk-Aasia territooriumil elasid rohkearvulised rahvad — usbekid, tadžikid, kasahhid, turkmeenid, karakalpakid, kirgiisid.

¹ V. I. Lenin, Teosed, 3. kd., lk. 504.

XIX sajandil, enne Venemaaga ühendamist, olid need rahvad oma majandusliku, poliitilise ja kultuurilise arenemise tasemelt Euroopa rahvastest märksa maha jäänud. Nad seisis, nagu märkis V. I. Lenin, maailma ajaloo protsessist otsekuul kõrval.

Usbekkide ja tadžikkide peamiseks tegevusalaks oli põllutöö, turkmeenid ja kirgiisid aga tegelesid peamiselt rändkarjakasvatusega. Valitsevaks ühiskondlikuks korraks Kesk-Aasias oli feodalism, millega segunesid rohkearvulised patriarhaal-sugukondlike ja orjanduslike suhete igandid. Põllumajanduse ja tööstuse arenemise tase oli äärmiselt madal. Tööstus oli keskaegse käsitöö ja väikekodutöönduse staadiumis. Taškent, Buhhaara, Kokand, Samarkand ja Hiiva olid tüüpilised feodaallinnad. Need olid kindlused, kuhu oli koondatud ka administratiivvõim ning käsitöö ja kaubanduse keskused.

Kesk-Aasias oli kolm suurt riiklikku ühendust: Kokandi khaaniriik, Buhhaara emiraat ja Hiiva khaaniriik, samuti mitu väikest feodaalvaldust ja rändhõimu, kellel puudus veel omariiklus. Nende riikide poliitiline kord kandis Idamaade despootia jooni. Khaanide ja emiiride haldus piirdus peamiselt nende võimule allutatud elanikkonnalt tribuudi ja kõikvõimalike maksude väljapressimisega. Poliitilise elu iseloomulikuks jooneks oli feodaalrühmituste võitlus võimu eest, mille tagajärjel esines sageli paleepöörded. Kõige selle tõttu toimusid siin lõpmatud feodaal- ja kodusõjad. Need laostasid elanikkonda, pidurdasid majanduslikku ja kultuurilist arenemist, nende tagajärjel hävines niisutussüsteeme, linnu ja asulaid.

Rahvahulkade olukord oli äärmiselt raske. Kogu maa oli valitseva klassi — vaimulikkonna ja ilmalike feodaalide omandiks. Maa kasutamise eest pidid talupojad ära andma poole saagist. Feodaalid, rikkad kaupmehed ja käsitöölised kasutasid laialdaselt orjatööd. Orjade saamiseks korraldati röövretki, mille ohvriks langesid naaberhõimud ja -rahvad. Linnades olid orjaturud. Eriti kõrgelt hinnati vene sõjavange, keda kasutati sõjaasjanduse ja käsitöö spetsialistidena. Teadus ja kultuur olid jäänud keskaja tasemele. Muhamedi vaimulikud levitasid vaimupimedust ja fanatismi, nad toetasid kunstlikult kõiki vanu, oma aja äraelanud tavasid.

Venemaa pealetung Kesk-Aasiale. Juba XIX sajandi esimesel poolel olid majanduslikud sidemed Venemaa ja Kesk-Aasia rahvaste vahel kujunenud tihedaks. Vene kaubad, eriti riie ja kodused tarbeesemed, olid Kesk-Aasia turul väga nõutavad. Suur osa Kasahstanist oli Vene impeeriumiga ühinenud juba XVIII sajandil. XIX sajandi 50-ndatest aastatest alates hakkas tsaarivalitsus Kesk-Aasias edasi liikuma.

Eriti aktiivseks muutus see pealetung 60—70-ndatel aastatel, kui Venemaa oli astunud kapitalistliku arenemise teele. Vene mõisnikud ja kodanlus nägid Kesk-Aasias turgu, kus nad saavad

kasulikult müüa tööstuskaupu ja põllumajandussaadusi. Peale selle võis Kesk-Aasiast saada toorainebaas, kust Venemaa oleks saanud puuvilla. Selle tulemusena oleks Vene tekstiilitööstus muutunud sisseveost sõltumatuks.

Venemaa pealetungi Kesk-Aasias kiirendas asjaolu, et ka Inglismaa püüdis Kesk-Aasia turgu vallutada.

XIX sajandi 50-ndatel aastatel ja 60-ndate aastate alguses kindlustus Venemaa Lõuna-Kasahstanis. 1854. aastal ehitati Vernoje kindlus, millest hiljem kasvas suur linn (praegune Kasahstani pealinn Alma-Ata). Seega kuulus peaaegu terve Kasahstan Venemaa koosseisu. Kohe pärast seda tunnistas suur osa kirgiisi hõimudest vabatahtlikult Venemaa võimu.

Lõuna-Kasahstani lülitumine Venemaa koosseisu tekitas kokkupõrke Kokandi ja Buhhaaraga. 60-ndatel aastatel liikus väike Vene armee energiliselt edasi algul Kokandi khaaniriigis ja seejärel Buhhaara emiraadis. Nende riikide mahajäänud ja halvasti relvastatud väed said lüüa. 1865. aastal vallutati Kesk-Aasia suur majanduslik keskus Taškent, kus elas 100 000 inimest. 1868. aastal tunnistasid Kokandi khaaniriik ja Buhhaara emiraat, et nad on vasallisõltuvuses Venemaast.

70-ndatel aastatel alustasid Vene väed pealetungi Hiivale. Pärast väikest vastupanu tunnistas Hiiva khaan 1873. aastal oma vasallisõltuvust Venemaast. Buhhaara emiraat ja Hiiva khaaniriik jäid tsaari-Venemaa vasallriikideks 1917. aastani. Tsaariametnikud ei seganud ennast nende siseasjadesse. Siin säilis vana, keskaegne kord ja rahva olukord oli veel raskem.

80-ndail aastail ühendati Venemaaga Turkmeenia. Üks osa turkmeeni hõimudest avaldas visa vastupanu, teine osa aga tunnistas end vabatahtlikult Vene alamaks.

Tsarismi kolonisaatorlik poliitika. Vallutatud territooriumi valitsemiseks asutati Turkestani kindralkubernerite ametikoht. Kindralkubernerile alluv territoorium jaotati piirkondadeks, mille eesotsas olid sõjakubernerid.

1876. aastal likvideeriti Kokandi khaaniriik ja tema territoorium arvati Turkestani kindralkubernerite alluva territooriumi koosseisu. Seega oli peaaegu kogu Kesk-Aasia läinud Venemaa koosseisu.

Tsarism kehtestas Kesk-Aasias koloniaalrežiimi. Vahetpidamata voolas siia vene ametnikke, kes riisusid elanikkonda, kuritarvitasid jultunult oma võimu ja pressisid välja altkäemakse. Ühe tolle aja autori sõnade järgi iseloomustas vene ametnikke «äärmine võõrdumine kohalikest elanikest, viimastele kõikvõimaliku põlguse ja umbusalduse avaldamine, põliselanike pidamine alamaks rassiks, kes ei suuda mõtelda ega tunda». Tsaariametnikud pidasid end ainukesteks peremeesteks, «kelle ees see maa peab hirmul olema ja au ning meelega andma. Altkäemaksuvõtmine ületas igasugused piirid...».

Kesk-Aasia rahvad olid sattunud kahekordse ikke alla: ühelt poolt rõhusid neid kohalikud feodaalid, kaupmehed ja baid, teiselt poolt aga tsarism ja tsaariametnikud. Korduvalt tõusid nad oma rõhujate vastu üles, kuid need ülestõusud suruti julmalt maha.

Mõnikord juhtisid rahva ülestõuse kohalikud feodaalid ja vaimulikud. Niisugustel ülestõusudel oli reaktsiooniline iseloom. Ülestõusude juhid kasutasid rahva rahulolematust ja viisid ta võitlusse oma huvides, vana korra, feodaalkorra taastamise eesmärgil.

Kesk-Aasia Venemaaga ühendamise progressiivne tähtsus.

Kesk-Aasia rahvaste seisukohalt oli nende ühendamisel Venemaaga progressiivne tähtsus. Ühendamise tulemusena tehti jäädavalt lõpp feodaalsetele kodusõdadele, mis laastasid maad. Kaotati orjus. Isevalitsus püüdis murda Venemaasse vaenulikult suhtuvate muhamedi vaimulike ja feodaalide jõudu ja mõju ning viis sel eesmärgil läbi maareformi. Vaimulike maavaldusi kärbiti tunduvalt ja üks osa nende maadest anti talupoegadele. Need maad, mida talupojad varem feodaalidelt rentinud olid, läksid nüüd talupoegadele põliseks kasutamiseks. Põliselt kasutada lubati talupoegadel ka riigimaid. See lõi baasi kapitalismi arendamiseks põllumajanduses. Maksude võtmisel seati sisse kord. Tähtsat osa Kesk-Aasia majanduse arendamisel etendas raudteede ehitamine. See kaotas Kesk-Aasia rahvaste isoleerituse ja nende patriarhaalse elukorra ning soodustas majanduse ja kultuuri arenemist.

Lähenedamine vene rahvale võimaldas kohalikel elanikel täiustada põllumajandustehnikat ja hakata paremini maad harima. Puuvillakasvatus omandas Kesk-Aasia majanduses väga tähtsa koha. Kesk-Aasiast sai Vene tööstuse peamine varustaja puuvillaga. Samal ajal ehitati Kesk-Aasias puuvilla puhastamise vabrikuid, masinate remontimise töökodasid jne. Nendes ettevõtetes kujunes välja kohaliku proletariaadi kaader, kes hiljem, liidus vene proletariaadiga, astus võitlusse isevalitsuse ja kodanluse vastu.

Väga suur tähtsus oli Kesk-Aasia rahvaste kultuurilisel lähenedamisel vene rahvale. Eesrindlik vene kultuur avaldas nende rahvaste kultuuri arenemisele suurt mõju. Vene teadlased andsid suure panuse Kesk-Aasia loodusvarade ja rahvaste ajaloo uurimiseks. Nad avastasid kivisöe, nafta, vase ja seatina leiukohti.

Kesk-Aasias tekkisid koolid, trükikojad ja esimesed ajalehed. Ajalooline arenemine kiirenes märksa. Juba tol ajal hakkasid kujunema eeldused vene rahva ja Kesk-Aasia rahvaste ühiseks võitluseks isevalitsuse vastu.

Ülesandeid ja küsimusi. 1. Missuguste põhjuste tõttu hakkas tsarism Kesk-Aasias edasi liikuma? 2. Mida kujutasid endast Kesk-Aasia riigid XIX sajandi teisel poolel? Mis kergendas tsarismil Kesk-Aasia ühendamist Venemaaga? 3. Missuguseid positiivseid tulemusi andis Venemaaga ühendamine Kesk-Aasia rahvastele? 4. Kandke kontuurkaardile maad, mis XIX sajandi teisel poolel Venemaaga ühendati. 5. Kirjutage vihikusse ja seletage, mida tähendavad terminid: khaan, bekk, Idamaa despotia, emiir, bai, koloniaalrežiim.

§ 30. VENEMAA VÄLISPOLIITIKA 60—90-NDATEL AASTATEL.

Venemaa rahvusvaheline seisund pärast Krimmi sõda. Lüüasaamine Krimmi sõjas õhnestas Venemaa välispoliitilist prestiiži, tema osatähtsus rahvusvahelisel areenil vähenes. Nõrgenenud tsarism ei suutnud enam täita Euroopa sandarmi funktsioone, mis ta vabatahtlikult enda peale oli võtnud. Venemaal ei olnud liitlasi, s. o. ta oli välispoliitiliselt isoleeritud. Alandav ja raske rahupeing võttis temalt õiguse pidada Mustal merel sõjalaevastikku ja ehitada sinna kindlustusi. Venemaa lõunapiirid jäid kaitseta. See sidus tsarismi käed ja võttis temalt võimaluse teostada aktiivset välispoliitikat. Sellepärast oli Venemaa välispoliitika põhisisuks 50-ndate aastate lõpul ja 60-ndatel aastatel võitlus Pariisi rahulepingu raskete tingimuste likvideerimise eest. Eeskätt taotles tsarism Musta mere neutraliseerimist käsitlevate artiklite tühistamist. See ülesanne tuli lahendada rahulikult teel, sest uueks sõjaks ei jätkunud isevalitsusel jõudu.

Pärast Krimmi sõda oli Venemaa välisministeeriumi eesotsas tark ja ettevaatlik diplomaat A. M. Gortšakov. Osavalt kasutas ta muutusi rahvusvahelises olukorras, et Venemaa isoleeritust likvideerida. Koalitsioon, mis oli Krimmi sõjas saavutanud võidu, lagunes peagi. Öhkkond Euroopas oli kuumaks köetud. Lääne-Euroopa suurriikide vahel olid tekkinud teravad vastuolud, mis tõid kaasa mitu relvastatud kokkupõrget. See andis Venemaale võimaluse lahendada välispoliitilisi ülesandeid, ilma et tal oleks tarvitsenud relvi kasutusele võtta.

1870. aastal saatis Gortšakov laiali noodi, milles rõhutati, et teised suurriigid on Pariisi lepingut juba rikkunud ning Venemaa ei saa sellepärast täita neid lepingu punkte, mis ei lase tema piiride julgeolekut kindlustada.

1871. aastal Londonis toimunud rahvusvaheline konverents rahuldas Venemaa nõudmised. Venemaa sai uuesti õiguse ehitada Musta mere rannikule kindlustusi ja omada Mustal merel sõjalaevastikku. See oli Vene diplomaatia suur võit, mis tunduvalt kindlustas Venemaa rahvusvahelist positsiooni.

1877.—1878. aasta sõja põhjused. Pärast Krimmi sõda nõrgenes Venemaa mõju Balkani poolsaare rahvaste hulgas. Venemaa lüüasaamine pidurdas nende vabanemist Türgi ikkest.

Suur osa kreeklastest ja rumeenlastest, samuti lõunaslaavlased — bulgaarlased, bosniaalased, hertsegoviinlased, osaliselt ka

serblased — olid ikka veel Türgi sultani ikke all. Mahajäänud, feodaalne Türgi rõhus neid rahvaid julmalt, tegi takistusi nende majanduslikule ja kultuurilisele arenemisele ning kiusas taga rahvuslikku kultuuri.

Balkani rahvad võitlesid ennastsalgavalt oma vabaduse eest. Kuid nad ei suutnud vihatud Türgi iket oma jõududega purustada. Nad pöörasid oma pilgu Venemaa poole. Slaavi rahvad pidasid vene rahvast oma vanemaks vennaks, kaitsjaks ja võõrmaalaste ikkest vabastajaks.

Kasutades lõunaslaavlaste sümpaatiat Venemaa vastu, püüdis isevalitsus oma mõju Balkanil taastada. Venemaa kaitses slaavlaste huvisid rahvusvahelisel areenil, andis neile ainelist abi, toetas kohalikku õigeusu kirikut. Kuid tsaarivalitsus ei mõtelnud sealjuures slaavi rahvaste vabadusele, vaid ainult oma mõju kindlustamisele Lähis-Idas ja Balkani poolsaarel. Teistsugusel seisukohal olid revolutsioonilised demokraadid, vene rahva eesrindlikud esindajad. Nad tundsid slaavi rahvastele siiralt kaasa, püüdsid neid rõhujate vastu võitlemisel abistada ning lootsid nende täielikule vabastamisele. Nad avaldasid suurt mõju Serbia, Bulgaaria ja teiste Balkani maade ühiskondliku ja revolutsioonilis-demokraatliku liikumise arenemisele.

Balkani rahvaste vabadusvõitlus. 1875. aastal puhkes ülestõus Bosnias ja Hertsegoviinas, 1876. aasta aprillis aga Bulgaarias. Türgi karistussalgad surusid need ülestõusud halastamatult maha. Nad panid linnad ja külad põlema, hävitasid halastamatult inimesi, purustasid vanaaegseid kunstimälestisi. Üksnes Bulgaarias tapsid nad üle 30 000 inimese, säästmata naisi ja lapsi. Türklaste metsikused tekitasid pahameelepuhangu kogu maailma rahvaste hulgas.

Serbia ja Montenegro alustasid 1876. aasta suvel sõda Türgi vastu. Kuid jõud ei olnud võrdsed. Serbia ja Montenegro nõrgad ning halvasti relvastatud väed võitlesid kangelaslikult türklaste ülekaalukate jõudude vastu, kuid said siiski lüüa.

Slaavlaste vabadusvõitlus leidis Venemaal suurt poolehoidu. Nende abistamiseks hakati koguma annetusi. Paljud avaldasid soovi minna vabatahtlikuna Serbia sõjaväkke. «Türklaste metsikustest kuulda saades läks rahvas liikvele kui üks mees,» kirjutab üks tollaegne autor. «Ta hakkas tooma oma verd ja vara lahinguväljale samasuguse tundega, millega näljane talupoeg jagab rahvast tabanud häda ajal viimse leivatüki näljase oma küla mehega. Tema kannatused ei kustutanud temas kaastunnet: oma suurtes õnnetustes osutus ta suureks rahvaks.»

Suurem osa annetusi laekus demokraatlikult meelestatud haritlastelt, töelistelt, käsitöelistelt ja talupoegadelt. Need rahvakihid andsid ka vabatahtlike põhimassi, kes läksid ülestõusnud slaavlaste abistama. Aktiivselt võtsid sellest liikumisest osa revolutsionäärid. Vabatahtlikena sõitsid Serbiasse narodnikud S. M. Stepn-

jak-Kravtšinski, D. A. Klements, A. P. Korba. Vene naised astusid Serbia sõjaväkke halastajaõdedena.

Valitsus asus kaksipidisel positsioonil. Ta ei olnud valmis suureks sõjaks. Sellepärast kartis ta uut rahvusvahelist konflikti ja püüdis Türgit sundida diplomaatilisel teel slaavlastele järeleandmisi tegema.

Serbia sõjavägi sai korduvalt lüüa. Ainult Venemaa vahelesegamine ja osalise mobilisatsiooni väljakuulutamine Venemaal päästsid Serbia täielikust purustamisest. Serbia kirjutas alla rahulepingule. Võitlust Türgi vastu jätkas ainult väike Montenegro.

Küsimusi. 1. Missugused muudatused toimusid rahvusvahelises olukorras ja Vene tsarismi välispoliitikas pärast Krimmi sõda? 2. Millal ja kuidas vabanes Venemaa Pariisi rahu kõige raskematest tingimustest? 3. Missugused rahvad elasid Balkani poolsaarel ja missugune oli nende olukord Türgi võimu all? 4. Mispärast puhkes Vene-Türgi sõda 1877.—1878. a.?

§ 31. VENE-TÜRGI SÕDA 1877.—1878. A.

Sõjategevuse algus. Türgi, keda õhutas Inglismaa, ei nõustunud Venemaa ettepanekuga konflikti rahuliku reguleerimise kohta. Tsaarivalitsus oli sunnitud 1877. aasta aprillis alustama sõda, sest edasine kõhklemine oleks tähendanud kapituleerumist ja Venemaa prestiiži lõplikku langust slaavi rahvaste silmis. Mai kuus alustas Türgi vastu sõda Rumeenia.

Kogu Venemaa siseelu ümberkorraldamise tingimustes ei saanud Vene valitsus kestvaks sõjaks ette valmistuda. Rahanduslik olukord oli raske. Sõjalised ümberkujundused ja sõjaväe varustamine uute relvadega ei olnud veel lõpule viidud. Lahinguline väljaõpe oli uue aja nõudmistest tunduvalt maha jäänud. Suurem osa kõrgemast juhtivast koosseisust, kes oli oma kasvatuses saanud Nikolai I režiimi oludes, avaldas ajakohase taktika rakendamisele vastupanu. Kuid tsaari sõjavägi tundis suurt sümpaatiat oma vendade slaavlaste vastu, ja sellepärast oli tema võitlusvaim väga kõrge. Vene sõdurite mehisus ja ennastsalgavus, nende kirglik soov aidata slaavlastel võidelda oma rahvusliku vabanemise eest, olid aluseks, millele tuginesid vene sõdurite ja ohvitseride kõrged moraalsed omadused.

Sõjategevus arenes Balkanil ja Taga-Kaukaasias. Vene väejuhatuse plaani kohaselt kavatseti ületada Doonau, kiire pealetungiga minna üle Balkani mägede ja tulla Türgi pealinna Konstantinoopoli alla. Selle plaani täitmiseks oli vaja suuri vägesid. Tegelikult aga oli Balkanil toimuvateks operatsioonideks antud vähe jõudusid. Türgi väejuhatus lootis, et tema kindlused ei lase Vene vägedel Doonaud ületada. Kuid need lootused läksid tühja.

nägid neis vabastajaid, külvasid neid üle lilledega, tõid neile külakostiks veini ja puuvilja. Nad moodustasid maakaitseväe üksusi, puhastasid mäekurusid, olid teejuhtideks, toimetasid sõjamoona ja toiduaineid kohtadesse, kuhu oli raske ligi pääseda.

Vene sõjavägi püüdis arendada laialdast sõjategevust teisel pool Balkani mägesid. Kuid sellest ei tulnud midagi välja, sest Gurko väeüksus oli liiga väiksearvuline. Türgi väejuhatuse paigas siia Montenegrost suured jõud. Need eliitväed alustasid rünnakut Šipka mäekurule. Kuus päeva löid Šipka kaitsjad kangelaslikult tagasi kõik vaenlase rünnakud, vaatamata sellele, et vastaseid oli 6 korda rohkem. Padrunite lõppemisel võtsid sõdurid vaenlase tagasitõrjumiseks kasutusele täägid ja kivid. Šipka positsioonid jäid Vene vägede kätte. Ent tee lõunasse oli suletud. Käes oli talv. Mägedes valitsesid karedad külmad. Tuisk viis inimesi jalust maha. Teed olid sügava lume tõttu läbipääsmatud. Toiduainetest tunti puudust. Vene väed näitasid mehisuse ja vastupidavuse imesid; uskumatult rasketes tingimustes kaitsesid nad mäekuru 1878. aasta jaanuarikuuni. Üksnes surnuks külmanud ja külmavõetud liikmetega sõjameeste arv ulatus 9500-ni.

Plevna piiramine. Edutult arenes Vene vägede tegevus Plevna (praegu Pleven) all, armee vasakul tiival. Tsaari ülemjuhatus jämedate vigade tõttu läks türklastel korda siin kinni pidada Vene vägede (veidi hiljem ka Rumeenia vägede) suured jõud. Kolm korda sooritasid Vene väed tormijooksu Plevnale, kandes sealjuures tohutu suuri kaotusi, ja iga kord edutult. Siis otsustas väejuhatuse alistada Plevna blokaadiga: linn oli täiesti ümber piiratud, reservide ja toiduainete tagavarade ning laskemoona juurdevedu katkes. Türgi armee katse piiramisrõngast läbi murda ei õnnestunud. Novembri lõpus Plevna 40 000-meheline garnison kapituleerus.

Slaavlaste vabodusliikumise tõus. Plevna langemine kutsus esile slaavlaste vabodusliikumise tõusu. Serbia astus uuesti sõtta. Türgi jõud olid juba märgatavalt nõrgenenud ja ta ei suutnud enam avaldada tõsist vastupanu. Rasketes talvetingimustes läks kindral Gurko väesalk üle Balkani mägede, lõi mitmes lahingus türklasi ja vallutas Sofia. Oma käskkirjas kirjutas Gurko sõduritele: «Lõpule on jõudnud üleminek Balkani mägedest. Ei tea, mida tuleb rohkem imeks panna: kas teie vaprust ja mehisust lahingutes vaenlase vastu, või siis vastupidavust ja kannatust raske vaeva nägemisel võitluses mägede, külma ja sügava lumega. Aastad lähevad mööda, ja meie järeltulijad, külastades neid metsikuid mägesid, ütlevad uhkuse ja pidulikkusega: «Siit läksid läbi Vene väed ning elustasid Suvorovi ja Rumjantsevi imeväglaste kuulsust.»»

Vene sõjaväe ridades võitlesid kangelaslikult Bulgaaria maakaitseväelased. Nende kangelasteod äratasid üldist vaimustust. «Bulgaarlaste malevad,» kirjutas üks sellest sõjast osavõtja,

«võitlesid otsekui lõvid. Maruliselt läksid nad rünnakule, taganesid täies korras, näoga vaenlase poole, püss käes. Kõik jutustused nendest on täis vaimustust ja imetlust. 3000 bulgaarlast, kes 20 000 türklase poolt olid ümber piiratud, ei loovutanud oma positsiooni, hoidsid seda enda käes. Nende pealetungi iseloomustas ohjeldamatu mehisus.» Bulgaaria maakaitseväelaste ja vene sõdurite ühine võitlus 1877.—1878. aasta sõjas on suurepärane näide Vene ja Bulgaaria sõjalisest koostööst.

1878. aasta jaanuaris algas Vene vägede üldine pealetung. Türklased löödi puruks Filippopoli (nüüd Plovdiv) all ja lahkusid seejärel võitluseta Adrianoopolist. Tee Konstantinoopolisse oli avatud. Türgi palus rahu.

Ka Kaukaasias arenes sõjategevus edukalt. Vallutati Bajazeti, Ardagani ja Karsi kindlused.

Türgit ähvardas lagunemine. See hirmutas Inglismaad ja Austria-Ungarit. Inglismaa tõi oma laevastiku Marmara merre ja ähvardas katkestada diplomaatilised suhted Venemaaga, kui venelased peaksid Konstantinoopoli vallutama. Austria-Ungari avaldas protesti sõjategevuse jätkamise vastu.

Venemaa valitsevatele ringkondadele hakkas viirastuma suur sõda Euroopa riikidega, milleks Venemaa ei olnud valmis. Sõjavägi oli kandnud suuri kaotusi ning esines raskusi varustamise alal. Väejuhatas pani vägede edasiliikumise seisma San Stefano aleviku juures (Konstantinoopoli lähedal) ja 1878. aasta veebruaris kirjutati siin alla rahulepingule.

San Stefano rahuleping. Sõlmitud rahulepingu tingimused olid Venemaale ja slaavi rahvastele kasulikud. Loodi uus suur iseseisev riik Bulgaaria. Türgi tunnistas Montenegro ja Serbia sõltumatust. Nende territooriumid laienesid tunduvalt. Rumeenia tunnistati sõltumatuks riigiks. Tema territoorium laienes: ta sai endale Põhja-Dobrudža. Kõigis kristlastega asustatud Türgi piirkondades pidi sultanivalitsus läbi viima progressiivsed reformid. Venemaa sai Bessaraabia lõunaosa, Karsi piirkonna Kaukaasias ja suure kontributsiooni.

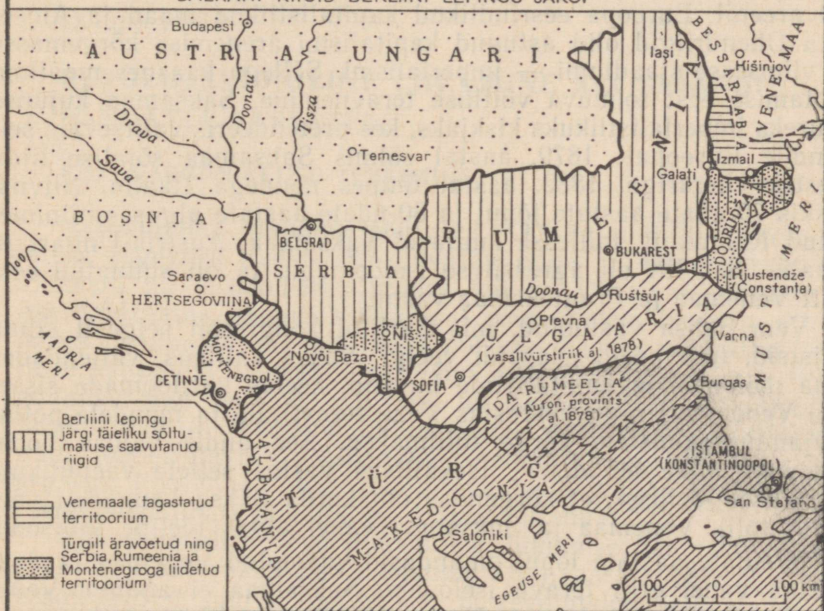
Inglismaa ja Austria-Ungari ei saanud leppida Venemaa positsioonide kindlustumisega Balkanil ning suure slaavi riigi — Bulgaaria loomisega. Nad nõudsid lepingu tingimuste revideerimist Euroopa kongressil ja hakkasid Venemaad ähvardama sõjaga. Saksamaa ei tahtnud Venemaad toetada. Sellises olukorras oli tsaarivalitsus sunnitud lepingu revideerimisega nõustuma.

Berliini kongress. 1878. aasta suvel toimus Berliinis Euroopa suurriikide ja Türgi kongress. Venemaa oli sellel kongressil diplomaatiliselt isoleeritud. Kongressi juhataja, Saksa valitsuse juht Bismarck asus Venemaa suhtes tegelikult vaenulikul positsioonil. Vene delegatsioon oli sunnitud tegema suuri järeleandmisi. Vastavalt 1878. aasta Berliini traktaadile (lepingule) jagati Bulgaaria kolmeks osaks ja ainult Põhja-Bulgaaria sai sõltumatuse.

BALKANI RIIGID SAN STEFANO RAHU JÄRGI

BALKANI RIIGID BERLIINI LEPINGU JÄRGI

Territooriume, mis Montenegro ja Serbia olid juurde võitnud, vähendati. Bosnia ja Hertsegoviina anti Austria-Ungarile. Inglismaa, esinedes silmakirjalikult Türgi kaitsmise loosungitega, võttis Türgilt Küprose saare. Berliini leping kärpis Venemaa võidu tulemusi ja halvendas slaavi rahvaste olukorda, pidurdas nende majanduslikku arenemist.

Sellest hoolimata oli Vene-Türgi sõjal Balkani rahvastele väga suur positiivne tähtsus. Täieliku sõltumatuse said Serbia, Montenegro ja Rumeenia. Vene sõjavägi vabastas bulgaarlased sajanditepikkusest Türgi ikkest. Nad said vabadeks kodanikeks ja löid oma riigi. Õigusega peab bulgaaria rahvas Vene sõjaväge oma vabastajaks. Bulgaaria rahvas austab vene kangelasi, kes langesid võitluses oma slaavlastest vendade vabastamise eest, ta on neile lahinguväljadel püstitanud rohkesti mälestussambaid ja loonud laule. Sellest sõjast säilinud esemeid hoitakse Bulgaaria muuseumides tänapäevani.

Berliini kongressil tulid ilmsiks suured vastuolud ühelt poolt Venemaa ning teiselt poolt Austria-Ungari ja Saksamaa vahel; need vastuolud pidid vältimatult kaasa tooma nende riikide vahel sõlmitud liidusuhete katkemise.

Venemaa välispoliitika 80-ndatel aastatel ja 90-ndate aastate alguses. Kahe sõjalise rühmituse tekkimine. XIX sajandi viimastel aastakümnetel kujunes välja uus jõudude paigutus rahvusvahelisel areenil. Euroopa eesrindlikud kapitalistlikud maad ja Ameerika Ühendriigid olid astunud kapitalismi arenemise kõrgemasse ja viimsesse staadiumi — imperialismi. Sellega kaasnes maailma jaotamise eest toimuva võitluse teravnemine. Saksamaa kujunes suureks imperialistlikuks kiskjaks, kes pretendeeris valitsevale seisundile Euroopas. 1879. aastal sõlmis Saksamaa sõjalise liidu Austria-Ungariga, 1882. aastal ühines nendega Itaalia. Niiviisi tekkis 70-ndate aastate lõpul ja 80-ndate aastate alguses niinimetatud Kolmikliit, millesse kuulusid Saksamaa, Austria-Ungari ja Itaalia. See liit oli agressiivse iseloomuga, ta oli suunatud eeskätt Venemaa ja Prantsusmaa vastu.

Vene-Saksa vastuolud, mis Berliini kongressil selgesti silma paistsid, teravnesid edaspidi veelgi. Saksa valitsus, väljendades oma mõisnike ja kapitalistide huvisid, keelas kariloomade sisseveo Venemaalt ning kehtestas Vene teraviljale ja muudele põllumajandussaadustele kõrge tollimaksu. See andis valusa hoobi vene mõisnike huvidele. Isevalitsus vastas sellele vaenulikule tegevusele sellega, et kõrgendas omakorda Saksa kaupadelt võetavat tolli. Venemaa ja Saksamaa vahel algas tõeline tollisõda.

80-ndate aastate lõpul omandasid vastuolud Venemaa ja Saksamaa vahel eriti terava iseloomu. Saksamaa ei andnud Venemaale krediiti ja kehtestas Vene viljale veelgi kõrgema tolli.

Vene valitsusel oli hädasti raha vaja. Seda andis talle lahkesti Prantsuse kodanlus. Algas Venemaa ja Prantsusmaa kiire

lähenedamine, mille lõpptulemuseks oli sõjalise liidu sõlmimine aastail 1891—1893. Nii hakkas kujunema teine suur Euroopa riikide rühmitus. Nende kahe vahel puhkeski imperialismiajastul peamine võitlus.

Ulesanne ja küsimusi. 1. Jutustage sõja käigust ja selle tulemustest. 2. Missugust mõju avaldas Venemaa võit Balkani poolsaare rahvaste saatusele? 3. Mispärast Venemaa ja Balkani rahvad ei saanud täiel määral kasutada võidu tulemusi? Missugused muudatused San Stefano rahulepingu tingimustesse tehti Berliini kongressil? 4. Missugused kaks Euroopa riikide sõjalist rühmitust tekkis XIX sajandi lõpul?

Tähtsamad aastaarvud.

1864—1884 Kesk-Aasia ühendamine Venemaaga.

1877—1878 Vene-Türgi sõda.

1878 Berliini kongress.

1891—1893 Prantsuse-Vene liidu sõlmimine.

Kirjandust klassiväliseks lugemiseks.

M. Gorki, Artamonovite ettevõtte.

D. Mamin-Sibirjak, Privalovite miljonid.

IX peatükk.

REVOLUTSIOONILINE LIIKUMINE XIX SAJANDI 80-NDATEL AASTATEL.

§ 32. NARODNIKLUSE TEKKIMINE.

Narodnikliku liikumise põhjused. XIX sajandi 70-ndateks aastateks tugevnes uuesti talurahvaliikumine. Talurahvarahutused toimusid nii keskkubermangudes kui ka Ukrainas, Gruusias ja Aserbaidžaanis, samuti Volgamaal ning teistes Venemaa piirkondades. Talupojad nõudsid kõigi mõisnike kasuks määratud kohustuste kaotamist, vabastamise puhul neilt ärälõigatud maa tagasiandmist, nad ootasid pikisilmi tõelist vabadust. Klassivõitluse teravnemine ja talurahvaliikumise tõus olid võimsaks stiimuliks, mille toimetel elavnes ühiskondlik ja eeskätt revolutsioonilis-demokraatlik liikumine. Suurt mõju avaldasid sellele liikumisele ka revolutsioonilised sündmused Lääne-Euroopas.

Rahvusvahelise revolutsioonilise liikumise tähtsaks sündmuseks oli I Internatsionaali loomine 1864. aastal. Internatsionaali eesotsas olid suured teoreetikud ja revolutsionäärid K. Marx ja F. Engels. I Internatsionaal avaldas kogu maailma töölisliikumise arenemisele väga suurt mõju. Tema tegevust jälgisid tähelepanelikult kõigi maade revolutsionäärid.

Rühm vene emigrante moodustas 1870. aastal *I Internatsionaali Vene sektsiooni* ja pöördus K. Marxi poole palvega esindada Peanõukogus Vene sektsiooni. K. Marx andis selleks oma nõusoleku. Internatsionaali Vene sektsiooni loomine näitas, et vene revolutsionääride hulgas on tekkinud huvi marksismi ja tööliikumise vastu. Kuid marksism ei olnud Venemaal veel laialdaselt levinud. Tööliikumine tegi Venemaal alles esimesi samme.

Suurt mõju avaldas Venemaa eesrindlikule noorsoole Prantsuse proletariaadi kangelaslik võitlus 1871. aastal Pariisi Kommuuni päevil. Koos kommunaaridega võitlesid barrikaadidel ka revolutsionäärid M. P. Sažin, J. L. Dmitrijeva ja teised. Kuulus vene matemaatik Sofja Kovalevskaja andis haavatud kommunaaridele haiglas arstiabi. Vene revolutsionäärid nägid Pariisi Kommunis «maailmarevolutsiooni» algust; see «ihaldatud ja püha revolutsioon, mis on tõusnud Pariisi varemete kohale... lendab läbi kõik maailma pealinnad, ta tuleb ka meie talupoja tarre».

70-ndatel aastatel algas Venemaa revolutsioonilise liikumise järsk tõus.

Narodnikute vaated. Revolutsioonilis-demokraatliku liikumise esindajateks 70-ndail aastail olid *revolutsioonilised narodnikud*. Narodnikuteks kutsuti neid sellepärast, et nad tundsid rahva kannatustele sügavalt kaasa, kaitsesid tema huvisid, läksid rahva hulka, et viia ta revolutsioonile.

Narodnikud jätkasid Herzeni ja Tšernõševski suurt üritust, võitlust isevalitsuse ja pärisorjuse vastu. Nad nõudsid kogu maa tasuta üleandmist talupoegadele, isevalitsuse likvideerimist ning kõigi aadli eesõiguste kaotamist, nad võitlesid politsei ja tsaariametnike omavoli vastu. Narodnikud unistasid kogu rahva vabadusest ja võrdsusest. See oli Venemaa revolutsioonilis-demokraatliku ümberkujundamise programm.

Tšernõševski järelkäijatena said narodnikud aru, et neid ümberkujundusi saab läbi viia ainult revolutsioonilisel teel. Nad andsid kogu oma jõu revolutsiooniliste ideede propageerimisele ja rahva ülestõusu ettevalmistamisele. Nad lootsid rahvast oma jõududega revolutsioonile viia, revolutsioonilise pöörde Venemaal toime panna ja sotsialistlikud ümberkujundused teoks teha. Erinevalt oma eelkäijatest, 60-ndate aastate revolutsionääridest, ei piirdunud nad isevalitsuse ja teiste pärisorjuse igandite vastu võitlemisega, vaid võitlesid ka kapitalismi vastu, mis oli tulnud feodaalkorra asemele. Nad lootsid, et Venemaa jõuab sotsialismile, ilma et tal tarvitseks kapitalistlikku arenemisstaadiumi läbi teha. Nad tahtsid sotsialistliku pöörde läbi viia talurahva abiga. Kuid nad ei saanud aru, et talurahvas ei ole iseseisev revolutsiooniline jõud. Kapitalismi tingimustes tekib talurahva hulgas kodanluse kiht ja proletariaadi kiht. Ainult tööliklassi juhtimisel

võib talurahvas läbi viia sotsialistliku revolutsiooni. Narodnikud olid sotsialistid-utopistid.

Narodnikute teoreetilised vead. Narodnikluse teoorias ja tema revolutsioonilise võitluse praktikas esines tõsiseid puudusi ja vigu. Narodnikud ei saanud aru ühiskonna arenemise seadustest. Nad arvasid, et kapitalism on Venemaal juhuslik nähtus, mida valitsus ülaltpoolt juurutab. Nad ei näinud, et feodaalkorraga võrreldes tähendab kapitalism sammu edasi. Veel rohkem: nad pidasid kapitalismi tagasiminekuks. Nad ei osanud ka hinnata, missugust osa etendab uus, tekkiv klass — proletariaat. Nende arvates moodustas proletariaat ainult ühe osa talurahvast, nimelt tema laostunud, puruvaese osa.

Narodnikud olid arvamusel, et «Venemaa eriline majanduslik kord», mille all nad mõistsid küla kogukondlikku organisatsiooni, võimaldab Venemaal kapitalismist mööda minna. Iidsest ajast peale oli vene külas säilinud kogukond. See tähendab, et heinamaad, metsad ja muud kõlvikud olid kogu küla kollektiivses valduses. Kogukonnale kuulus ka põllumaa. See oli küll eravalduses, kuid jaotati talupoegade vahel perioodiliselt ümber. Maja, aed ja loomad moodustasid eraomandi. Sellest tegid narodnikud eksliku järelduse, nagu oleks eraomaniku instinkt vene talupoegade hulgas väga nõrgalt arenenud. Sellepärast oli kogukond nende arvates «sotsialismi algidu», «sotsialistlik rakk» ning vene talupoeg oma loomuselt ja olemuselt sotsialist. Nad unistasid, et kogukonna kaudu saab otsekohe sotsialistlikule korrale üle minna. Narodnikud ei saanud aru, et kogukond jaguneb kehvikuteks ja kulakuteks ning et see protsess näitab kapitalismi arenemist põlumajanduses.

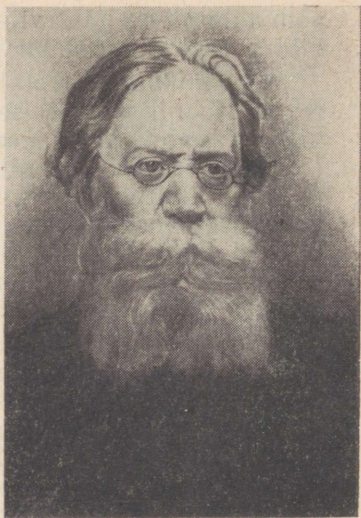
Astudes välja isevalitsuse vastu, ei seadnud narodnikud oma vahetuks ülesandeks võitlust isevalitsuse likvideerimise eest. Nad arvasid, et mõisnike ja kodanluse majandusliku võimu säilimisel on konstitutsiooni sisseseadmine kasulik üksnes kapitalistidele ja mõisnikele, rahvas aga saab sellest ainult kahju, sest ta on kirjaoskamatu ja vaene. Sellepärast võtavad jõukad võimu jällegi enda kätte.

Narodnikud väljendasid feodalismi igandite vastu võitleva talurahva meeleolusid. Kuid nad kartsid kapitalismi, mis toob endaga kaasa rahvastiku suure osa laostumise ja tema muutmise varatuks proletariaadiks. Unistades sotsialismi loomisest, võitlesid narodnikud tegelikult kodanlike ümberkujunduste eest, kuigi nad ise sellest teadlikud ei olnud. Maa andmine talupoegadele, mille eest narodnikud võitlesid, ei oleks kaotanud kapitalismi, nagu rõhutas V. I. Lenin, vaid oleks, vastupidi, andnud «selle arenemiseks laiema baasi»¹.

¹ V. I. Lenin, Teosed, 8. kd., lk. 287.

Mihhail Aleksandrovitš Bakunin.

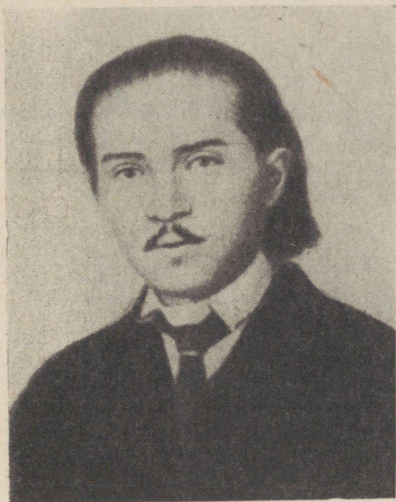
Pjotr Lavrovitš Lavrov.

Narodnikluse kolm voolu. Revolutsioonilises narodnikluses oli kolm põhisuunda: *mässuline*, *propagandistlik* ja *vandeseltslik* suund.

Mässulise suuna teoreetikuks oli Mihhail Aleksandrovitš Bakunin (1814—1876). Bakunin oli aadlisoost; 40-ndatel aastatel emigreeris ta välismaale ja temast sai Lääne-Euroopa revolutsioonilise liikumise aktiivne tegelane. Osavõtu eest 1848. aasta revolutsioonist mõistis Preisi ja Austria kohus Bakunini kahel korral surma. Üle aasta istus ta müüri külge aheldatuna Austria vanglas ja anti siis välja tsaarivalitsusele. Pärast pikaajalist vangistust saadeti Bakunin Siberisse, kust ta põgenes välismaale.

60-ndatel aastatel sai Bakuninist anarhismi peamees. Anarhism kujutas endast niisugust poliitilist voolu, mis pooldas iga-suguse riigivõimu viivitamatut kaotamist. Sel ajal võitles Bakunin visalt K. Marxi ja Internatsionaali vastu ning tekitas sellega rahvusvahelisele tööliikumisele suurt kahju. Tema väikekodanlikud anarhistlikud ideed leidsid poolehoidu maades, kus kapitalism oli vähem arenenud ja kus proletariaat ei olnud veel välja kujunenud iseseisvaks poliitiliseks jõuks. Niisugusteks maadeks olid Itaalia, Hispaania ja Venemaa.

Revolutsioonilise võitluse põhiülesandeks pidas Bakunin riigi kaotamist, mille tulemuseks pidi tema arvates olema sotsialismi ja üldise võrdsuse kehtestamine. Revolutsiooni peajõuks pidas ta

Pjotr Nikitiš Tkatišov.

talurahvast ja kaltsakproletariaati — «röövlielementi» —, nagu ta ise ütles.

Vastavalt oma õpetaja seisukohtadele olid mässulised narodnikud arvamusel, et vene talupojad, keda viletsus ja õiguste puudumine oli viinud meeleheitele, on juba valmis revolutsiooniks. On vaja ainult minna rahva hulka ja viia ta otsekohe mässule, millest lõppude lõpuks kasvab välja ülevenemaaline ja seejärel ka maailmarevolutsioon. Revolutsioon oli nende arvates üldine mäss, mis purustab riigi ja kehtestab sotsialismi.

Narodnikluse propagandistliku suuna rajajaks oli Pjotr Lavrovitš Lavrov (1823—1900). Ta oli polkovnik, sõjaväeakadeemia matemaatikaprofessor. Revolutsioonilisest liikumisest osavõtu eest areteeriti ta 60-ndatel aastatel ja saadeti asumisele. Sealt põgenes ta 1870. aastal välismaale ja hakkas vene revolutsiooniliste emigrantide hulgas etendama väljapaistvat osa.

Nagu kõik narodnikud, nii lähtus ka Lavrov sellest, et Venemaa võib kapitalismi staadiumist mööda minna ja revolutsiooni teel kohe sotsialismile välja jõuda. Revolutsiooni juhtivaks jõuks olid tema arvates haritlased. Nad peavad sotsialistlikud ja revolutsioonilised ideed omaks võtma ja seejärel need rahva hulka kandma. Kuna rahvas pole veel revolutsiooniks valmis, siis peavad haritlased looma revolutsioonilise organisatsiooni ja tegema laialdast propagandat rahva hulgas, äratama tema, kandma rah-

vahulkadesse sotsialistlikku teadvust. See on nende kohustus rahva ees.

Vandeseltsliku suuna rajas kriitik ja publitsist Pjotr Tkatsšov (1844—1885). Ta võttis aktiivselt osa 60-ndate aastate üliõpilasliikumisest ja revolutsioonilisest liikumisest, mille eest tsaarrikohus ta süüdi mõistis. Pärast vanglast vabanemist emigreeris ta 1873. aastal välismaale. Tkatsšov arvas, et isevalitsusel ei ole mingisugust klassituge, et ta «ripub õhus». Sellepärast tuleb väike vandeseltslaste rühm temaga hõlpsasti toime. Riigipöördega võtavad nad võimu enda kätte ning viivad seejärel läbi vajalikud revolutsioonilised ja sotsialistlikud ümberkujundused. Erinevalt enamikust narodnikutest ei pidanud Tkatsšov ja tema poolehoidjad revolutsiooni otsustavaks jõuks talurahvast. Sellepärast ei püüdnud nad revolutsiooni läbi viia rahva ülestõusu teel, vaid valitsust vastase salajase vandenõu abil.

Kõigi nende voolude esindajad, vaatamata erinevate võitlusmeetodite propageerimisele, tunnistasid revolutsiooni ainsaks rahva vabastamise teeks. Sellepärast hakati seda liikumist nime-tama 70-ndate aastate revolutsiooniliseks narodnikluseks.

Küsimusi. 1. Mispärast nimetati 70-ndate aastate revolutsionääre narodnikuteks? 2. Missugused ühised eesmärgid olid 70-ndate aastate narodnikute eri vooludel? Missugusel viisil püüdis igaüks saavutada neid eesmärke? 3. Mispärast olid narodnikute unistused sotsialistliku korra ülesehitamisest teostamatud?

§ 33. NARODNIKUTE REVOLUTSIONILINE VÕITLUS.

«Rahva sekka minek». Narodniklik liikumine võttis 70-ndatel aastatel suure ulatuse. Peale Venemaa kubermangude haaras ta ka Valgevenemaad, Ukrainat, Gruusiat ja teisi Venemaa rahvuspiirkondi. Revolutsiooniline noorsugu tõttas võitlusse oma rahva vabaduse ja õnne eest. See oli kangelaslik, kuid ebavõrdne võitlus, sest seda pidas käputäis revolutsionääre hambuni relvastatud tsarismi vastu. See võitlus kutsus esile vaimustuse kogu maailma vabadustarmastavate rahvaste hulgas.

70-ndate aastate alguses tegutses Venemaal palju revolutsioonilisi ringe, kes tegid haridus- ja propagandatööd haritlaste ning linnatööliste hulgas.

1874. aastal toimus narodnikute «minek rahva sekka». See oli Vene revolutsioonilise liikumise üks kangelaslikumaid lehekülgi. Üle tuhande noore revolutsionääri, kes rahva vabaduse eest olid valmis iga hetk oma elu andma, läksid küladesse. Rahvale lähenedes eesmärgil hakkasid nad seal töötama puuseppadena, seppadena, laadijatena ja rändkaupmeestena ning tegid samal ajal revolutsioonilist agitatsiooni. Sellest poolstiihilisest liikumisest võtsid osa eri suundadega seotud narodnikud. Nende hulgas

Propagandisti areteerimine. Kunstnik I. J. Repini maali järgi.

oli andekaid propagandiste, nagu tulevane kirjanik S. M. Stepnjak-Kravtšinski, D. M. Rogatšov, S. F. Kovalik ja teised. Narodnikud käisid külast külla, nad püüdsid hõlmata võimalikult suurt piirkonda.

Narodnikute vestlused kõitsid talupoegade tähelepanu eriti siis, kui puudutati talurahva otseseid vajadusi. Kuid vestlused sotsialismi üle olid talupoegadele arusaamatud, sest talupoegade hulgas oli palju neid, kes lootsid tsaari «armule». Narodnikute lootused, et vene talupoeg on oma olemuselt sotsialist ja revolutsiooniks juba valmis, ei pidanud paika. Rikkad talupojad teatasid propagandistidest sageli politseile.

Talupoegade ülestõusu ei suudetud kuskil organiseerida. Puudusest mahasurutud, harimatu ja rõhutud talurahvas ei reageerinud narodnikute üleskutsele. «Rahva sekka minek» lõppes läbikukkumisega. Ligikaudu 800 inimest areteeriti, paljud neist saadeti pikaks ajaks asumisele, pandi vangi või mõisteti sunnitööle. Kuid valitsus ei suutnud revolutsioonilist liikumist lämmatada.

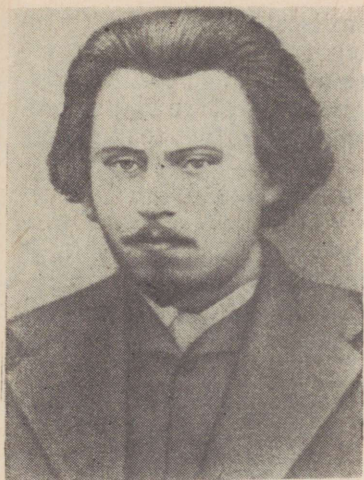
«Maa ja Vabadus». 1876. aastal asutasid narodnikud revolutsioonilise salaorganisatsiooni «Maa ja Vabadus». See oli mono-

liitne tsentraliseeritud võitlusorganisatsioon, kus valitses range distsipliin ja vastastikune seltsimehelik kontroll. Tema konspiratsiooni pidas V. I. Lenin suurepäraseks. «Maa ja Vabaduse» koosseisu kuulusid niisugused väljapaistvad revolutsionäärid, nagu S. L. Perovskaja, S. M. Stepnjak-Kravtšinski, A. D. Mihhailov, G. V. Plehhanov ja teised. «Maa ja Vabadus» seadis oma ülesandeks ette valmistada ja läbi viia sotsialistlik revolutsioon Venemaal. Selleks et talurahvast enda poole võita ja teda revolutsioonile viia, esitas ta talupoegadele arusaadavaid ja lähedasi nõudmisi: maa üleandmine talupoegadele, selle võrdne jaotamine põlluharijate vahel ning maksukoorma kergendamine. «Maa ja Vabaduse» liikmed tegid propagandat tööliste ja haritlaste hulgas.

Paljud selle organisatsiooni liikmed läksid uuesti maale. Kuid see ei olnud enam endine «rahva sekka minek», kus revolutsionäärid käisid külast külla ja tegid propagandat talupoegade hulgas. Nüüd asusid narodnikud maale elama juba pikemaks ajaks. Nad töötasid seal õpetajatena, kirjutajatena, velskritena ja käsitöolistena. Mitmes kubermangus loodi propagandatöö tegemiseks narodnikute asundused (velskripunktid, töökojad). Narodnikutel läks korda luua talupoegadega juba tihedam kontakt. Kuid ka nüüd ei olnud nende propagandal suurt edu. Enamik narodnikute asundustest langes politsei kätte ja need rüüstati. Mõned narodnikud hakkasid piirama oma tegevust ainult haridustööga. Revolutsionääride hulgas tekitas järjest suuremat rahulolematust asjaolu, et praktilises tegevuses kasutati ainult tsarismi vastu suunatud rahuliku võitluse vahendeid — propagandat. Üks osa ringidest, algul Ukrainas ja seejärel ka Kesk-Venemaal, alustas terroristlikku võitlust tsarismi vastu. Narodnikud panid toime mitu atentaati kõige rohkem vihatud tsaariametnikele. Sellele andis hoogu ka valitsuse enda poliitika, kes õiendas narodnikutega julmalt arveid. Noori ja vapraid revolutsionääre pani tsaarivalitsus sadade kaupa vangi, saatis sunnitööle ja asumisele.

Üleminek terrorile. Terrorile, s. o. võimuesindajate tapmise organiseerimisele massilise ülemineku alguseks sai Veera Zassulitši julge lask. Peterburi linnaülema Trepovi käsul tapeti 1878. aastal vanglas metsikult üks poliitvang. Vastuseks sellele tulistas noor revolutsionäär Veera Zassulitš Trepovit, kes sai haavata. Vandekohus mõistis Zassulitši õigeaks. Kohtuotsus tekitas suurt vaimustust revolutsioonilise noorsoo hulgas, kes korraldas kohtuhoone juures meelevalduse. V. Zassulitši poolt toimepandud atentaat avaldas revolutsionääridele suurt mõju. Vastuseks revolutsionäär Kovalski hukkamisele tappis Stepnjak-Kravtšinski samal aastal pistodaga sandarmiülem Mezentsevi.

«Rahva Tahe». 1879. aastal toimus «Maa ja Vabaduse» lõhenemine. Üks osa narodnikutest, nähes talurahva ülestõusu organiseerimise katsete nurjumist, läks lõplikult üle vandeseltslikule taktikale ja individuaalsele terrorile. Nad lootsid tsaari ja teiste

Andrei Ivanovič Željabov.

Sofja Lvovna Perovskaja.

vihatud aukandjate tapmisega kutsuda valitsuses esile paanikat ja kergendada sellega võimu üleminekut revolutsionääride kätte. Sellega tunnustasid narodnikud võimu eest peetava poliitilise võitluse revolutsionääride esmajärguliseks ülesandeks. See rühm lõi «Maa ja Vabaduse» organisatsioonist lahku ning asutas iseisva organisatsiooni «Rahva Tahe». Ta esitas laialdase demokraatlike ümberkujunduste programmi, milles nõuti isevalitsuse likvideerimist, üldise valimisõiguse ning sõna-, trüki- ja teiste vabaduste kehtestamist.

Teised narodnikud jäid vanale poliitilise võitluse eitamise positsioonile. Nad asutasid organisatsiooni «Must Ümberjaotamine», kes ikka veel pidas sotsiaalse revolutsiooni ettevalmistamise eesmärgil talupoegade hulgas tehtavat propagandat revolutsionääride peamiseks ülesandeks. Kuid see organisatsioon ei eksisteerinud kaua. Enamik narodnikuid pooldas terroristlikku taktikat. Oma peaülesandeks seadis «Rahva Tahe» tsaari tapmise, lootes, et see saab revolutsiooni signaaliks. Selle organisatsiooni juhtideks olid väljapaistvad revolutsionäärid A. I. Željabov, A. D. Mihailov, S. L. Perovskaja, N. I. Kibaltšitš, V. N. Figner ja teised.

Organisatsiooni «Rahva Tahe» liikmed hakkasid meeleehtlikult võitlema tsarismi vastu. Nad panid toime mitu terroristlikku akti, kuid ei saavutanud soovitud tulemusi ega võinudki neid saavutada. Niisuguste meetoditega ei olnud võimalik isevalitsust murda. Individuaalse terrori taktika ei olnud õige, see oli isegi kahjulik, sest sellega tõmmati revolutsionäärid ja rahvahulgad

eemale tõeliselt massilisest revolutsioonilisest võitlusest. Terrorile vastas tsaarivalitsus repressioonidega. Nendega kisti revolutsionääride ridadest välja parimad esindajad. Terrori kasutamise tagajärjeks oli lahtiütlemine kõigist teistest revolutsioonilise tegevuse vormidest, massidest lüümine ja lõppkokkuvõttes lüüasaamine.

Positiivseteks momentideks selle organisatsiooni liikmete tegevuses oli võimu eest peetava poliitilise võitluse vajalikkuse tunnustamine, revolutsionääride mehisus, kangelaslikkus ja valmisolek ohverdada ennast rahva vabaduse nimel.

Küsimusi. 1. Mida kujutas endast «rahva sekka minek» ja millega see lõpes? 2. Missugune on 70-ndate aastate narodnikute tegevuse ajalooline tähtsus? 3. Mis ajendas narodnikuid üle minema individuaalsele terrorile? Missuguseid tagajärgi see kaasa tõi?

§ 34. 70-NDATE AASTATE TÖÖLISLIHKUMINE. NARODNIKLUSE KOKKUVARISEMINE.

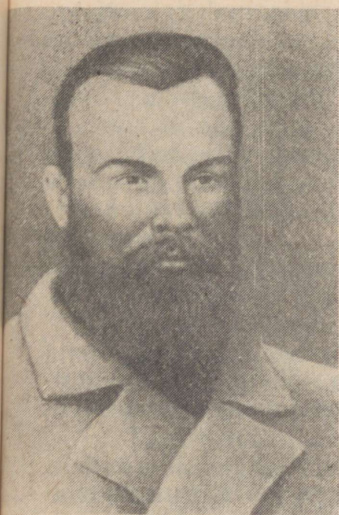
Töölise esimesed väljaastumised. Rööbiti narodniklike organisatsioonidega, mis nägid ainult haritlastes ja talupoegades revolutsioonilist jõudu, tekkisid 70-ndatel aastatel esimesed töölisorganisatsioonid. Töölisklassi read kasvasid Venemaal pidevalt, tema olukord aga oli äärmiselt raske. Pikk tööpäev, madal palk, võimatud korteriolud ja administratsiooni omavoli tegid töölise elu väljakannatamatuks. Töölised alustasid võitlust kapitalistide vastu. Peamiseks võitlusvormiks oli streik, mille puhul töölised katkestasid töö ja esitasid vabriku juhatusele oma nõudmised. Nendel nõudmistel oli majanduslik iseloom: nõuti palga tõstmist, tööpäeva lühendamist 11—12 tunnini, omavoliliste trahvide kaotamist, vallandatud töölise tagasivõtmist; kuid need olid juba puht töölisnõudmised. Proletariaat hakkas välja astuma iseseisva klassina, kellel on oma huvid. Streigid suruti julmalt maha, nende juhtijad aga heideti vanglasse või saadeti asumisele.

Kõige suuremaks proletariaadi väljaastumiseks tol ajal oli Kreenholmi Manufaktuuri töölise streik 1872. aastal. See oli üks esimesi vene ja eesti proletariaadi ühiseid väljaastumisi.

Töölise hulgast kerkisid esile sellised kindlameelsed revolutsionäärid, rahvahulkade tõelised juhid, nagu Pjotr Aleksejev, Stepan Halturin, Vassili Gerassimov, Pjotr Moissejenko ja Viktor Obnorski. Julgelt paiskas P. Aleksejev tsaarikohtus oma timukatele näkku tähendusrikkad sõnad:

«Kerkib üles miljonite töölise lihasele käsi ja variseb põrnu soldatitääkidele tuginev despotismi ike.» V. I. Lenin nimetas neid sõnu «vene töölise-revolutsionääri suureks prohvetlikuks ennustuseks».

Propagandatööd revolutsioonilistes töölisingides tegid 70-nda-

Viktor Pavlovitš Obnorski.

Stepan Nikolajevitš Halturin.

tel aastatel narodnikud. Nad ei vaadanud töölistele kui iseseisvale revolutsioonilisele jõule, vaid kui võimalikele propagandistidele, kes teevad selgitustööd talurahva hulgas. Narodnikute tegevus aitas töölisi poliitiliselt valgustada, nende demokraatlikku teadvust tõsta, neid revolutsioonilisse võitlusse kaasa tõmmata. Kuid narodnikute propaganda, milles kajastusid talurahva huvid, ei võinud töölisi enam rahuldada ja nad hakkasid looma oma organisatsioone.

Esimesed töölisühingud. 1875. aastal loodi Odessas esimene iseseisev töölisorganisatsioon — Lõuna-Venemaa Töölisühing. Selle asutajaks oli J. O. Zaslavski. Ühingul oli 200—250 liiget ja kaasatundjat. Ühingu liikmeteks võisid olla töölisel ja üldse töötajad. Põhikirja ja programmi väljatöötamisel kasutati I Internatsionaali põhikirja. Ühing seadis oma ülesandeks võitluse kehtiva poliitilise korra vastu. Kuid üldkokkuvõttes oli see organisatsioon narodnikluse mõju all, ta asus utopistliku sotsialismi seisukohtadel. 1875. aasta lõpul purustati Lõuna-Venemaa Töölisühing ning 15 aktiivset liiget mõisteti sunnitööle ja vanglasse.

Tol ajal toimusid Venemaal ka esimesed poliitilised meelevaldused. Niisugune meelevaldus toimus 1876. aastal Peterburis Nevski prospektil Kaasani kiriku juures. Siia kogunes mitusada meelevaldajat, töölist ja haritlast. Kõnega esines G. V. Plehhanov. Ta meenutas kokkutulnutele Tšernõševskit ja teisi rahva

vabaduse eest võitlejaid. Noor tööline oli heisanud rahvahulga kohale punase lipu. See esimene poliitiline meelevaldus näitas Venemaa eesrindlike tööliste jõudu ja teadlikkust. See meelevaldus oli väljapaistvaks tähiseks töölis- ja demokraatlikus liikumises.

Peterburi töölisringidest kujunes 1878. aastal välja teine, suurem töölisorganisatsioon — Põhja-Venemaa Töölisühing. Selle eesotsas olid väljapaistvad töölisid-revolutsionäärid Viktor Obnorski ja Stepan Halturin.

Lukksepp V. P. Obnorski oli haritud inimene. Ta võttis osa töölisliikumisest Lõuna-Venemaal, käis korduvalt välismaal, tundis töölisliikumise olukorda Lääne-Euroopa maades.

S. N. Halturin oli pärit talupoja perekonnast. Juba alaealisena sõitis ta maalt Peterburi, kus algas tema tööalane ja revolutsiooniline tegevus. Ta oli tark ja energiline inimene ning revolutsioonile piiritult ustav.

Põhja-Venemaa Töölisühingu programm seadis ülesandeks «maksva poliitilise ja majandusliku riigikorra kui äärmiselt ebaõiglase korra kukutamise». Programm nägi ette, et peaosas revolutsioonis etendab proletariaat. Programm tunnustas poliitilise vabaduse eest peetava võitluse tähtsust ja deklareeris kõigi maade tööliste solidaarsust.

Sealjuures aga ei suutnud Põhja-Venemaa Töölisühing täielikult vabaneda narodniklikest vaadetest, eriti revolutsiooni lõppesmärkide kindlaksmääramisel.

Põhja-Venemaa Töölisühingus oli kuni 200 liiget ja niisama palju kaasatundjaid. Ühingu liikmed võtsid osa streikidest, trükkisid üleskutseid ja aitasid töölistel oma nõudmisi sõnastada. Töölisid asutasid oma trükikoja ja trükkisid seal lendlehe «Rabotšaja Zarja» («Tööliste Koit») ühe numbri. Põhja-Venemaa Töölisühing ei eksisteerinud kaua. 1879. aastal areteeriti Obnorski ja saadeti sunnitööle, Halturin aga laskis end terroristlikust tegevusest kaasa kiskuda. Politsei rüüstas ühingu trükikoja. Peagi lõpetas ühing oma tegevuse.

Põhja-Venemaa Töölisühingu programm ja tegevus näitasid, et 70-ndate aastate lõpul hakkas töölisliikumine etendama suurt osa Venemaa ühiskondlikus elus. Oli alanud tema eraldumine narodniklusest.

Revolutsiooniline situatsioon aastail 1879—1881. Narodnikluse krahhi. 70-ndate aastate lõpuks kujunes Venemaal väga pingeline olukord, mida V. I. Lenin iseloomustas *teise revolutsioonilise situatsioonina*. Märksa suurema ulatuse võtsid talurahvarahutused; hoogu hakkas võtma töölisliikumine. Organisatsiooni «Rahva Tahe» liikmed panid toime mitu terroristlikku akti ja püüdsid visalt organiseerida tsaar Aleksander II tapmist. Nad korraldasid tsaarile mitu atentaati. Eriti tuntud on nendest kaks. Ühe valmistas ette Sofja Perovskaja koos rühma revolutsionääridega.

Mitu pikka nädalat kaevasid mõned revolutsionärid õõnsust raudteetammide alla (Kurski vaksali lähedal Moskvast). Kirka ja labidaga tegid nad kraavi, et panna sinna dünamiiti ja lasta tsaari rong õhku. Plahvatus toimuski. Kuid õhku lendas esimesena tulnud rong, milles sõitis tsaari ihukaitse.

Teise atentaadi valmistas ilma abilisteta ette Stepan Halturin. Ta asus kütjana Talvepaleesse tööle. Oma eluga pidevalt riskides kandis julge revolutsionäär vähehaaval lõhkeainet oma toakesse, mis asus tsaari söögisaali all. Plahvatus toimus, kuid see polnud küllalt tugev.

Liberaalsed mõisnikud ja kodanlused kartsid revolutsiooni puhkemist ning nõudsid üha tungivamalt, et isevalitsus teeks mõningaid järeleandmisi. Valitsus lõi kõikuma. Ta rakendas julmi abinõusid revolutsionääride vastu, teiselt poolt aga andis uduseid lubadusi uute reformide võimalikkuse kohta.

Tsaari hukkamine. 1. märtsil 1881 läks organisatsiooni «Rahva Tahe» liikmetel lõpuks korda viia oma kohtuotsus tsaari kohta täide. Selle atentaadi organiseerimiseks andsid nad kogu oma jõu. Peterburis kaevati Malaja Sadovaja tänavale alla käik, kus tsaari läbisõidu ajal pidi toimuma plahvatus. Vähe aega enne 1. märtsi areteeriti väljapaistvad «Rahva Tahte» tegelased Mihhailov ja Željabov, kes olid juhtinud atentaadi ettevalmistamist. Kuid vabaduses jäänud Sofja Perovskajal läks korda see üritus lõpule viia. Juba tütarlapsena katkestas S. Perovskaja sidemed oma perekonnaga (tema isa oli aadlik, tähtis riigiametnik). Kogu oma jõu andis ta revolutsioonilisele võitlusele, ta täitis kõige ohtlikumaid ja raskemaid ülesandeid. Plahvatus Sadovajal tuli viimasel hetkel ära jätta, sest vandeseltslased said teada, et tsaar ei sõida seda tänavat mööda. Siis muutis Perovskaja kiire korras atentaadi plaani. Tsaari teele pani ta välja pildujad (nõnda nimetati revolutsionääre, kes pidid heitma tsaarile pommi). Rössakovi pomm vigastas tsaari tõlda. Kui tsaar tõllast välja oli tulnud, viskas teine revolutsionäär — Grinevitski — pommi tsaari jalgade ette. Tsaar sai surmavalt haavata ja suri mõne tunni pärast. Sellesama pommi plahvatusel hukkus ka Grinevitski.

Tsaari tapmine avaldas suurt mõju niihästi Venemaal kui ka välismaal. Kuid see ei toonud rahvale mingisugust kergendust. Endise tsaari asemele tuli uus. Tsaarikohtu otsuse põhjal poodi Željabov, Perovskaja ja teised atentaadist osavõtjad. Revolutsiooniliste narodnikute jõud oli murtud ja nad ei suutnud seda enam taastada. Teine revolutsiooniline situatsioon ei kasvanud revolutsiooniks. Tsarismil läks korda oma positsioone säilitada.

Narodnikluse mandumine. 80-ndail aastail hakkas narodniklus manduma. Valitsevale kohale asus liberaalne narodniklus, kes kajastas külakulakute ja linna väikekodanluse huvisid. Liberaalsed narodnikud rääkisid, et isevalitsuse vastu võitlemisest tuleb

loobuda, nad astusid aktiivselt välja marksismi ja töölisliikumise levimise vastu. Nad piirdusid kultuuri- ja haridustööga, pisireformide ja paranduste propageerimisega.

70-ndate aastate revolutsioonilis-demokraatlikul liikumisel oli meie maa ajaloos suur tähtsus. *Esmakordselt Venemaa ajaloos löid narodnikud monoliitse revolutsioonilise organisatsiooni ja andsid isevalitsusele tugevaid hoope. Nende võitlus vabaduse ja demokraatia eest ning revolutsiooniliste ideede propageerimine talupoegade ja tööliste hulgas aitasid rahvast poliitiliselt äratada.* V. I. Lenin hindas kõrgelt narodnikliku liikumise tegelasi, nende revolutsioonilist energiat ja kangelaslikkust. «Kahtlemata ei langenud need ohvrid asjatult,» rõhutas V. I. Lenin, «kahtlemata aitasid nad kaasa — kas otseselt või kaudselt — vene rahva edasisele revolutsioonilisele kasvatamisele. Kuid oma otsest eesmärki, rahvarevolutsiooni äratamist, nad ei saavutanud ega võinudki saavutada.»¹

Ulesanne ja küsimusi. 1. Missugused faktid näitavad organiseeritud töölisliikumise tekkimist Venemaal? 2. Nimetage esimeste töölisjuhtide nimed. Millal ja kus tekkisid esimesed töölisorganisatsioonid? Milles seisab nende tegevuse tähtsus? 3. Missuguseid tagajärgi tõi kaasa Aleksander II tapmine organisatsiooni «Rahva Tahe» liikmete poolt? 4. Milles väljendus 80-ndate aastate liberaalse narodnikluse põhjalik erinevus 70-ndate aastate revolutsioonilisest narodniklusest?

DOKUMENT.

Ajalehe «Maa ja Vabadus» programm.

(Väljavõtted.)

Maa ja vabadus! Need kaks maagilist sõna on Venemaa rüpest korduvalt välja toonud võimsaid stiihilisi liikumisi...

Maa ja vabadus! Selle deviisi olid oma lipule kirjutanud meie eelkäijad, 60-ndate aastate sotsialistid-narodnikud, kes olid ustavad oma rahva vaimule ja ajaloole.

Needsamad sõnad kirjutame oma lipule ka meie...

Revolutsioon on rahvamasside üritus. Neid valmistab ette ajalugu. Revolutsionäärid ei suuda mitte midagi parandada. Nad võivad ainult olla ajaloo tööriistaks, rahva püüdluste väljendajaks. Nende osa seisab ainult selles, et rahvast tema taotluste ja nõudmiste nimel organiseerida ning teda nende elluviimiseks võitlusse viia, aidates sellega kiirendada seda revolutsioonilist protsessi, mis vääramatute ajalooseaduste põhjal käesoleval ajal toimub. Väljaspool seda osa ei ole nad mitte midagi; selle osa raamides on nad ajaloo võimsaks teguriks.

Sellepärast peavad igasuguse tõeliselt revolutsioonilise programmi aluseks olema rahva ideaalid, nagu neid ajalugu on antud ajal ja antud kohas loonud.

Kõigil aegadel, kus vene rahvas on üles tõusnud, ja vaatamata sellele, misuguse ulatuse need ülestõusud on võtnud, nõudis ta maad ja vabadust.

¹ V. I. Lenin, Teosed, 23. kd., lk. 232.

Maad kui nende ühisvara, kes sellel maal töötavad, ja vabadust kui kõigi inimeste ühist õigust korraldada ise oma asju.

Maa äravõtmine mõisnikelt ja bojaaridelt, kõigi ülemuste, kõigi riigi esindajate minemakihutamine ja mõnikord ka täielik hävitamine, «kasakaringide», s. o. vabade, autonoomsete kogukondade asutamine, kus rahva tahet täidavad valitavad, vastutavad ja alati asendatavad isikud — niisugune on rahvarevolutsionääride-sotsialistide — Pugatšovi, Razini ja nende võitluskaaslaste muutmata «programm» alati olnud.

Kahtlemata jääb ta ka nüüd rahva suurele enamikule samaks.

Sellepärast võtame ka meie, revolutsioonilised narodnikud, ta omaks.

Selle programmiga seame me esikohale agraarküsimuse, Vabrikuküsimuse aga jätame tagaplaanile... sest ajalugu, seadnud Lääne-Euroopas esikohale vabrikuküsimuse, pole meil seda üldse üles tõstnud, vaid on asendanud selle agraarküsimusega...

Samadel põhjustel ei hakka me oma programmis ette otsustama küsimusi, mis puudutavad tulevase sotsialistliku korra üksikvorme. Kõik need on tuleviku-küsimused. Jätkem siis tulevik tulevikule. Oleviku ees seisab küllalt suur ülesanne: läbi viia rahvarevolutsioon, mis ainsana suudab tulevast sotsialistlikku korda arendada nendest elementaarsetest sotsialismi alustest, mis rahva arusaamise juba on tekkinud.

Küsimusi. 1. Kuidas lahendati maaküsimus «Maa ja Vabaduse» programmis? 2. Mille poolest erineb «Maa ja Vabaduse» programm narodnikute propagandast «rahva sekka mineku» perioodil 1874. aastal?

§ 35. TÖÖLISLIHKUMISE KASV VENEMAAL (XIX SAJANDI 80-NDAD AASTAD JA 90-NDATE AASTATE ALGUS).

80-ndate aastate poliitiline reaktsioon. Pärast seda kui organisatsiooni «Rahva Tahe» esindajad olid tsaari tapnud, kujunes Venemaal välja terrorirežiim, millega kaasnesid politseilised tagakiusamised ja revolutsioonilise liikumise halastamatu mahasurumine. Troonile astus Aleksander II poeg Aleksander III (1881—1894) — vaimselt piiratud inimene, «madalamal keskmisest mõistusest, madalamal keskmistest võimetest ja madalamal keskmisest haridusest», nagu rääkisid isegi talle lähedased inimesed. Ta oli äärmine reaktionäär. Oma ministritelt nõudis ta, et need «ei anduks teostamatutele mõttekujutustele ja nurjatule liberalismile». 60—70-ndate aastate kodanlikud reformid näisid temale liiga liberaalsetena. Mõnda aega oli valitsus äraootaval seisukohal: ta kartis sündmuste arenemist. Kuid peagi veendus ta revolutsioonilise liikumise nõrkuses ja läks üle avalikule reaktsioonile. Oma manifestis teatas tsaar, et ta hakkab kõigi jõududega kaitsma isevalitsuse võimu «igasuguste temale esitatavate pretensioonide eest».

Kõigepealt õiendas isevalitsus julmalt arveid «Rahva Tahte» liikmetega. Spionaaži ja politseiprovokatsioonide abil läks valitsusel korda see organisatsioon purustada. Selleks et aktiveerida võitlust revolutsioonilise liikumise vastu, laiendati valitsusvõimu õigusi. Kubernerile anti õigus ilma kohtu ja uurimiseta areteerida, anda sõjakohtu alla või saata kubermangust välja ebaustavaid

isikuid, sulgeda tööstusettevõtteid ja õppeasutusi. Politsei muutus kõikvõimsaks jõuks, tema omavoli polnud millegagi piiratud.

Vallavanematele kui talupoegade esindajatele teatas tsaar: «Talitage oma aadlipeameeste nõuannete ja juhataste kohaselt ning ärge uskuge rumalaid kuuldusi maa ümberjaotamise ja tasuta juurdelõigete andmise kohta... igasugune omand peab olema puutumatu.» Valitsus võttis tarvitusele abinõud talupoegade vabaduse kitsendamiseks. Tsaari seadused tegid kogukonnast väljaastumise ja vara jaotamise raskemaks. Julmalt kiusati taga demokraatlikku ajakirjandust.

Suurenes rahvuslik ja koloniaalne rõhumine. Tsarism teostas mittevene rahvuste vägivaldset venestamist, s. o. juurutas vene keelt ja vene kombeid, kiusas taga rahvuskeeli ja rahvuskultuure.

Reaktsiooniline oli poliitika ka hariduse alal. Õppeasutuste arvu vähendati, järsult piirati ülikoolidesse vastuvõetavate kontingenti ja suurendati õppemaksu. Spetsiaalne korraldus, mida hakati nimetama «ringkirjaks kõõgitüdrukute laste kohta», ei lubanud gümnaasiumi vastu võtta «kutsarite, teenrite, kokkade, pesunaiste ja väikepoodnike lapsi».

Tööliste olukord ja nende võitlus. 80-ndatel aastatel jõudis lõpule tööstusproletariaadi kui kapitalistliku ühiskonna iseseisva klassi väljakujunemise protsess. Arvuliselt suurenes ta reformijärgsetel aastakümnetel rohkem kui kahekordseks. Tööliste elu oli äärmiselt raske.

Tööpäeva pikkus ei olnud seadusega kindlaks määratud, selle kestuseks oli tavaliselt vähemalt 12—14 tundi. Armetut palka kärbiti pidevalt igasuguste trahvidega, mis vabrikandid ettevõtetes oma äranägemise järgi sisse seadsid. Korteriolud olid sõna otseses mõttes kohutavad: töölised elasid muldonnides, barakkides ja kasarmutes. Sageli maksid vabrikandid palka poetalongidega, mille eest töölised said vabrikupoest toiduaineid peremehe poolt meelevaldselt määratud hinnaga. Töölistega omavolitsesid peremehed ja kohalikud võimud. Sellega ei piirdu kaugeltki veel kõigi nende viletsuste loetelu, mis proletaarlastele osaks oli saanud. Korduvad ikaldused ja näljahädad halvendasid eriti tööliste olukorda, sest neil ei olnud mingisugust abimajapidamist. Eriti suu-

reks õnnetuseks oli 1891.—1892. aasta näljahäda, mis hõlmas Euroopa-Venemaa keskkubermange. Sellega kaasnesid massilised taudid, mis viisid hauda tohtu hulga inimesi.

Kuid töölisklass oli saanud suureks jõuks. Järjest aktiivsemalt astus ta võitlusse oma orjastajate vastu. Juba 70-ndatel aastatel toimus Venemaal mitu suurt streiki, peamiselt Peterburis ja selle ümbruskonnas. 80-ndatel aastatel muutus töölisliikumine massilisemaks, hõlmates mitmeid Venemaa piirkondi.

Tööliste juhid. Tööliste hulgast kerkisid esile andekad organisaatorid, kellel oli suur autoriteet. Niisugusteks töölisliikumise tegelasteks olid P. A. Moissejenko, V. S. Volkov, L. I. Abramenkov (Luka Ivanov) ja teised.

Pjotr Moissejenko oli põline tööline. Kolmeteistkümne-aastasena tuli ta tekstiilivabrikusse. Ta tundis hästi töölise elu, nende vajadusi ja meeoleolu. Noore töölisena hakkas ta osa võtma revolutsioonilistest ringidest ja streikidest. Moissejenko oli Põhja-Venemaa Töölisühingu liige, mille eest ta areteeriti ja saadeti Siberisse asumisele. Pärast asumiselt tagasitulekut juhtis ta 1885. aastal kuulsat Morozovi streiki.

Moissejenko sõbraks ja võitluskaaslaseks oli Luka Abramenkov, kes koos temaga juhtis Morozovi streiki ja oli läbi teinud revolutsioonilise võitluse karmi kooli. Ka tema oli osa võtnud streikidest, viibinud tsaarivanglas ja asumisel.

Töölise peamiseks võitlusvormiks 80-ndatel aastatel oli streik, puhtproletaarne võitlusvorm. Streigiliikumisest võtsid osa kümned tuhanded töölised.

Morozovi streik 1885. aastal. Kõige suuremaks streigiks oli *Morozovi streik 1885. aastal* (Morozovi vabrikus Nikolski alevis, Orehhovo-Zujevo lähedal). Selles vabrikus töötas 8000 töölise. Korduv palga vähendamine, lõpmatud mahaarvamised ja trahvid, häbematu petmine peremehe toiduainete kaupluses ajasid töölised meeletehetele ja nad jätsid töö seisma. Vabriku kontor, pood ja eriti vihatud meistri Šorini korter purustati. Alguses sarnanes streik stiihilise mässuga. Kuid töölise juhid — Moissejenko, Volkov ja Abramenkov — suutsid rüüstamisele lõpu teha ning võitlusele organiseeritud iseloomu anda. Oma koosolekutel töötasid töölised välja vabriku juhatusele esitatavad nõudmised. Nad nõudsid palga tõstmist, kindla korra loomist trahvide alal, valmiskauba vastuvõtmist tunnistajate juuresolekul, mis oleks kujutanud endast töölisinspektsiooni omapärast vormi. Samuti nõudsid streikijad vabriku juhatusele, et vallandamise puhul tuleb töölisele sellest 15 päeva ette teatada ja et streigi ajal tuleb töölt puudunud päevade eest tasu maksta. Morozovi manufaktuuri streikivaid töölise toetasid ümbruskonna tekstiilivabrikute töölised. Nad jätsid samuti töö seisma ja esitasid vabrikantidele oma nõudmised. Morozovi streik muutus ülevenemaalise tähtsusega sündmuseks.

Streigi mahasurumiseks tuli kohale kuberner ise koos suure sõjaväekusega. Töölise saadikud, kelle puutumatus pidi lubaduste kohaselt olema tagatud, esitasid kubernerile streikijate nõudmised. «Me peaaegu nälgime,» ütlesid töölised. «Me tahame tööd teha ja tuleme tööle, kuid andke meile võimalus toita oma perekonda.» Eriti tungivalt nõudsid nad omavolilise trahvimise lõpetamist, sest see röövis nendelt suure osa palgast. «Peremees ei tohi määrata üleliigseid trahve, millega ta oma töölisi koor-mab. Meie, töölised, nõuame ja palume, et trahvid ei ületaks 3 protsenti teenitud rublast.» Kuid kuberner murdis reetlikult oma lubaduse. Saadikud, nende hulgas ka Volkov, piirati kasakate poolt ümber ja areteeriti. Töölised püüdsid oma saadikuid vabastada. Toimus käsikähmlus töölise ja sõjaväe vahel. Tsaari käsul algas streigi mahasurumine. Politsei pani toime massilisi areteerimisi. Üle 800 tööliste saadeti administratiivkorrast välja, 33 inimest anti kohtu alla.

Kohtus avanes vapustav pilt töölise elust, nende viletsusest ja õigusetust olukorrast. «Kui me loeme raamatut mustanahaliste orjade kohta, siis äratub see meis pahameelt,» ütles üks advokaat, «kuid praegu on meie ees valged orjad.» Kohtupidamine Morozovi manufaktuuri töölise üle köitis kogu Venemaa tähelepanu. Eri rahvakihid avaldasid töölisele poolehoidu ja nõudsid, et vabrikant võetaks tema häbematu kuritarvituste pärast vastutusele. Vandemehed tegid õigeksmõistva otsuse. Aleksander III oli selle üle pahane. Tema käsul areteeriti streigi juhid uuesti ja saadeti administratiivkorrast asumisele.

Morozovi streigil oli ajalooline tähtsus. Ta näitas töölisele ja kodanlusele, et ühendatud ja organiseeritud töölised kujutavad endast tõsist jõudu. «See suur streik jättis väga tugeva mulje valitsusele,» kirjutas V. I. Lenin, «kes nägi, et töölised, kui nad tegutsevad üheskoos, on kardetav jõud, eriti siis, kui ühiselt tegutsevate töölise mass esitab otseselt oma nõudmised.»¹

Töölisliikumine 80-ndate aastate teisel poolel. Morozovi streik avaldas suurt mõju kogu Venemaa töölisliikumise arenemisele. Otseseks vastukajaks sellele olid arvukad streigid Venemaa kesk-kubermangudes. 80-ndate aastate teisel poolel jätkus töölisliikumise vääramatu kasv; võitlusse astusid transporditöölised, samuti metallurgia- ja masinaehitustehaste töölised. 1885. aastal toimus 58 streiki. Iga aastaga võttis töölisliikumine järjest suurema ulatuse. Proletariaadi klassivõitlus muutus üha visamaks ja massilisemaks. 1887. aastal streikisid 83 ettevõtte töölised. Eriti laialt ulatuslik oli Šuja töölise streik, mis hõlmas 6000 inimest. 1889. aastal katkestasid töö peaaegu kõik Ivanovo-Voznessenski ja

¹ V. I. Lenin, Teosed, 2. kd., lk. 23.

Streik. Kunstnik N. A. Kassatkini maali järgi.

Suja kudumisvabrikud. Vastuseks 1700 töölise vallandamisele alustas Ivanovo-Voznessenskis 10 000 inimest streiki.

Töölisliikumine kasvas peale Kesk-Venemaa ka Siberis, Uraalis, Poolas, Valgevenemaal ja Ukrainas.

Kuid töölisliikumine oli alles stiihiline ja organiseerimata. Streikidel oli sageli mässu iseloom, nendega käis kaasas masinate purustamine ja vabrikupoodide rüüstamine. Töölised esitasid tavaliselt ainult majanduslikke nõudmisi. Kuid iga streigiga ja iga aastaga kasvas tööliste poliitiline teadlikkus, organiseeritus ja proletaarne solidaarsus.

Töölisliikumise survele oli valitsus sunnitud tegema mõningaid järeleandmisi. 80—90-ndate aastate vabrikuseadused reguleerisid mõnevõrra naiste ja laste töötingimusi. Asutati vabrikuinspeksioon, kelle ülesandeks oli jälgida tööliste elutingimusi ja lahendada vabrikuvalitsusega tekkinud konflikte. Seati sisse teatav kord tööle võtmise, palga maksmise, vallandamise ja töölise trahvimise alal (trahvirahadest pidi töölisele makstama töövõimetuse puhul abiraha) jne. Kuid töölise olukord jäi äärmiselt raskeks ja repressioonid streikidest osavõtu eest muutusid veelgi rängemaks.

Küsimusi. 1. Milles väljendus isevalitsuse poliitika reaktsiooniline iseloom XIX sajandi lõpul? 2. Missugused faktid näitavad, et Venemaa proletariaati eriti tugevasti rõhuti? Kuidas võitlesid töölised oma rõhujate vastu? 3. Mille poolest erines Morozovi streik varasematest Venemaal toimunud streikidest? Missuguseid nõudmisi esitasid töölisel? Missugune ajalooline tähtsus oli sellel streigil? 4. Missugused olid need järeleandmised, mis tsaarivalitsus oli sunnitud XIX sajandi lõpul töölisliikumise survele tegema?

§ 36. MARKSISMI LEVIMISE ALGUS VENEMAAL. «TÖÖ VABASTUSE» RÜHM.

Marksistlikud ringid Venemaal. Narodnikluse krahh ning tema vandenõu ja individuaalse terrori taktika lüüasaamine sundisid revolutsionääre kriitiliselt revideerima narodnikute vaateid ja otsima uut, eesrindlikumat õpetust ühiskonna ümberkujundamise kohta. Niisuguseks õpetuseks oli marksism. Sellest ajast hakkabki Venemaal levima marksism kui proletaarse revolutsiooni ja sotsialismi ülesehitamise teaduslik teooria. Juba XIX sajandi keskpaiku tutvusid eesrindlikud vene inimesed K. Marxi ja F. Engelsi mõnede teostega. Eriti kasvas huvi marksismi vastu 60—70-ndatel aastatel, kui Lääne-Euroopa maades algas töölisliikumise tõus ja alustas oma tegevust I Internatsionaal. 1872. aastal anti venekeelses tõlkes välja «Kapitali» I köide — geniaalne teos, milles K. Marx avas kapitalismi arenemise seaduspärasused ja põhjendas kapitalismi hukkumise paratamatust. See oli esimene selle tähtsa teose võõrkeelne tõlge.

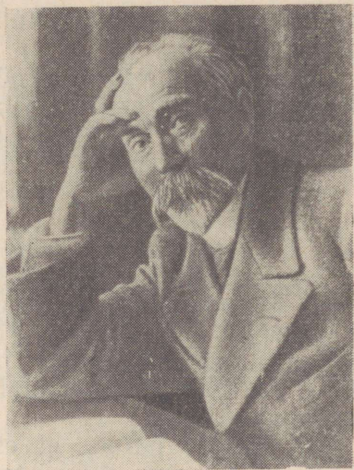
Kuid 60-ndatel ja 70-ndatel aastatel ei muutunud marksism Vene revolutsioonilises liikumises veel valitsevaks revolutsiooniliseks teooriaks. See oli seletatav Venemaa mahajäämusega ja Vene töölisliikumise nõrkusega. Narodnikud suhtusid K. Marxisse ja tema õpetusse lugupidamisega, kuid nad olid arvamusel, et seda õpetust ei saa Venemaal rakendada.

80—90-ndatel aastatel jõudis lõpule proletariaadi väljakujunemine ning algas tema tegutsemine iseseisva klassina. Seoses sellega tekkisid tingimused marksismi kui kõige eesrindlikuma revolutsioonilise teooria levimiseks Venemaa vabadusliikumises.

1883. aastal asutasid vene revolutsionäärid Genfis (Šveitsis) marksistliku organisatsiooni — «Töö Vabastuse» rühma. Selle koosseisu kuulusid endised aktiivsed narodnikud G. V. Plehhanov, V. I. Zassulitš, P. B. Axelrod ja teised, kes tsaarivalitsuse repressioonide pärast olid välismaale elama asunud. Juba 70-ndate aastate lõpul ei toetanud nad enam individuaalse terrori taktikat ja asutasid organisatsiooni «Must Ümberjaotamine», kes pidas oma peamiseks ülesandeks sotsialistlike ideede propageerimist rahva hulgas.

80-ndatel aastatel asusid nad marksistlikele seisukohtadele.

G. V. Plehhanov. «Töö Vabastuse» rühma organiseerijaks ja juhiks oli väljapaistev revolutsionäär, andekas marksismi propa-

gandist ja silmapaistev teoreetik Georgi Valentinovišt Plehhanov (1856—1918). Ta oli pärit väikeaadliku perekonnast. Peterburi Mäeinstituudi üliõpilasena ühines ta narodnikliku liikumisega ja etendas selles väljapaistvat osa. Koos teistega organiseeris ta 1876. aastal Peterburis Kaasani kiriku juures meeleavalduse. Pärast «Maa ja Vabaduse» lõhenemist sõitis Plehhanov 1880. aastal välismaale. Ta tundis hästi narodnikliku liikumise nõrku ja tugevaid külgi ning võis seepärast narodnikluse krahhil põhjusi seletada. Marxi ja Engelsi teoste põhjalik uurimine ning hoolikas tutvumine Lääne-Euroopa proletariaadi võitlusega tegid ta veendunud marksistiks. Ta katkestas sidemed narodniklusega ja oli selle esimene sügav kritiseerija.

«Töö Vabastuse» rühma liikmed pidasid oma peaülesandeks Marxi ja Engelsi teoste levitamist Venemaal, marksistlike ideede propageerimist ja populariseerimist. Rühma liikmed tõlkisid vene keelde «Kommunistliku partei manifesti», «Filosoofia viletsuse», «Teadusliku sotsialismi arenemise» ning teisi Marxi ja Engelsi teoseid, andsid need välja ja organiseerisid nende illegaalset levitamist Venemaal. Marxi ja Engelsi teosed said vene revolutsionääride käsiraamatuteks.

Plehhanovi võitlus narodniklusega. Suurt osa ideelises võitluses narodniklusega, mis nüüd oli muutunud revolutsioonilise liikumise piduriks, etendasid G. V. Plehhanovi teosed. Oma raamatus «Sotsialism ja poliitiline võitlus» (1883) näitas ta, et poliitilise võitluse, s. o. võimu eest toimuva võitluse eitamine narodnikute poolt on vale. Sealjuures lähtus ta Marxi geniaalsest teesist, et igasugune klassivõitlus on poliitiline võitlus, et ainult

poliitilise võimu kättevõitmisega võib proletariaat rajada tee sotsialismile.

Narodnikud võtsid «Töö Vabastuse» rühma loomise ja tema tegevuse terava kriitika alla. Plehhanov vastas neile suurepärase teosega «Meie lahkkelid» (1885). Selles raamatus kritiseeris ta narodnikute seisukohti Venemaa ajaloolise arenemise küsimuses. Vene tegelikkust põhjalikult ja igakülgset tundes ning arve ja fakte kasutades tõestas ta, et kapitalism on Venemaal juba võitnud ning revolutsionääride ülesanne on kasutada neid vastuolusid, mida kapitalistlik kord tekitab, võitluses rahva vabastamise eest. Narodnikute lootused külakogukonnale on teostamatud. Kogukond, nagu tõestas Plehhanov, on vana halli aja igand, ta jaguneb kehvtalurahvaks ja kulakuteks, ta ei saa olla «sotsialismi rakuke»; otse vastupidi: ta on kasulik ainult tsarismile ja mõisnikele.

Plehhanov näitas, et esmajärguliseks ülesandeks on võitlus kodanlik-demokraatliku revolutsiooni võidu eest — pärisorjuse igandite täielik likvideerimine, konstitutsiooni kehtestamine ja demokraatlike vabaduste — sõna- ja trükivabaduse sisseseadmise ning kõigi inimeste võrdsustamine seaduse ees. Alles pärast kodanlik-demokraatliku revolutsiooni võitu on võimalik üleminek sotsialistlikule revolutsioonile, s. o. võimu võitmine rahva kätte ja sotsialistlike ümberkujunduste läbiviimine.

Suur tähtsus oli Plehhanovi poolt tõestatud teesil, et isevalitsuse ja kapitalismi vastu peetavas vabadusvõitluses etendab juhtivat osa proletariaat. Sellega seoses esitas Plehhanov töölispartei loomise ülesande, sest ainult see partei suudab organiseerida proletariaati, juhtida tema võitlust ja tagada sellega eelseisvas revolutsioonis võidu.

Plehhanovi teosed olid kirjutatud andeka autori-publitsisti sädelevas keeles. Nad levisid väga laialdaselt Venemaal ja andsid narodniklusele tugeva hoo. Plehhanovi teosed aitasid marksismil asuda kindlale kohale Venemaa revolutsioonilises liikumises.

«Töö Vabastuse» rühma programm. Rühma programm määras üldjoontes õigesti kindlaks proletariaadi revolutsioonilise võitluse eesmärgid ja ülesanded. Programmi projekt seadis lõppeesmärgiks kommunistliku revolutsiooni läbiviimise ja kapitalistliku korra asendamise sotsialistliku korraga. Juhtiv osa selles võitluses kuulub proletariaadile. Selleks et ta saaks oma osa edukalt täita, on vaja luua iseseisev töölispartei.

Programm rõhutas, et isevalitsuse kukutamine, s. o. kodanlik-demokraatlik revolutsioon, on proletaarse partei kõige lähemaks ülesandeks. Kohe selle järel kerkib päevakorda poliitilise võimu võitmine proletariaadi kätte.

Kuid rühma programmis leidis ka olulisi vigu. Programmis ei olnud selgesti näidatud, missugused on tulevase kodanlik-demo-

kraatliku revolutsiooni liikumapanevad jõud Venemaal, s. o. need jõud, kes selle revolutsiooni läbi viivad. Rühm oli küll loobunud narodniklikest kujutlustest, nagu oleks Venemaal võimalik ainult talurahvarevolutsioon, kuid ta ei näinud üldse enam talurahva revolutsioonilisi võimalusi ja alahindas talurahva kui proletariaadi liitlase osa revolutsioonilises liikumises. Sellepärast ei seadnudki «Töö Vabastuse» rühm üles tööliklassi ja talurahva liidu loomise ülesannet. Revolutsioonilises võitluses isevalitsuse vastu pidas ta proletariaadi ainukeseks võimalikuks liitlaseks kodanlust.

«Töö Vabastuse» rühm etendas revolutsioonilises liikumises tähtsat osa, tema tegevus puhastas teed marksistliku partei loomisele Venemaal. Kuid rühm ise ei olnud seotud massilise tööliikumisega, ta ainult «astus esimese sammu tööliikumise poole»¹.

Marksistlikud ringid Venemaal. Samal ajal tekkisid Venemaal mitmed põrandaalused marksistlikud rühmad ja ringid, nagu D. N. Blagojevi (tulevase Bulgaaria Kommunistliku Partei asutaja) rühm ja M. I. Brusnevi rühm Peterburis, N. J. Fedossejevi ring Kaasanis jt.

N. J. Fedossejev (1871—1898) etendas marksismi propageerimisel ja Venemaa esimeste marksistlike ringide juhtimisel väljapaistvat osa. V. I. Lenin oli Fedossejeviga kirjavahetuses ja hindas teda kui «erakordselt andekat ja oma üritusele erakordselt ustavat revolutsionääri». Fedossejev areteeriti ja ta hukkus Siberis asumisel olles.

Nende ringide liikmed uurisid marksismi, lõid sidemeid eesrindlike töölistega ja organiseerisid töölisringe, kus nad propageerisid marksismi. Nad püüdsid tööliikumise arenemisele mõju avaldada ja tegid katset luua sotsiaaldemokraatlikku ajakirjandust. Kuid need rühmad olid väiksearvulised, nad ei olnud veel tugevasti ja sügavalt seotud tööliikumisega. Venemaal ei olnud marksistlikku töölisparteid. Marksistlikud ideed ei olnud veel tunginud tööliikumisse. Marksism ja tööliikumine, nagu ütles V. I. Lenin, eksisteerisid teineteisest lahus.

Suure ülesande — sotsialismi ja tööliikumise ühendamise ülesande, iseseisva Vene töölispartei loomise ülesande lahendas V. I. Lenin.

Ülesanne ja küsimusi. 1. Millal loodi esimene vene marksistlik rühm ja kes oli selle looja? Missugune ajalooline tähtsus oli selle rühma tegevusel ja missugused olid tema programmi puudused? 2. Mille poolest erinesid G. V. Plehanovi vaated vene revolutsionääride võitlusülesannetest ja -meetoditest narodnikute vaadetest? 3. Mispärast oli marksism XIX sajandi 80-ndate aastateni Venemaal vähe levinud? 4. Kirjutage vihikusse ja seletage, mida tähendavad terminid: marksism, kodanlik-demokraatlik revolutsioon, kommunistlik revolutsioon, revolutsiooni liikumapanevad jõud.

¹ V. I. Lenin, Teosed, 20. kd., lk. 250.

Tähtsamad aastaarvud.

- 1874 Rahva sekka minek.
1875 «Lõuna-Venemaa Töölisühing».
1876 Narodnikliku organisatsiooni «Maa ja Vabadus» loomine.
1878 «Põhja-Venemaa Töölisühing».
1879 «Maa ja Vabaduse» lõhenemine. Narodniklike organisatsioonide «Rahva Tahe» ja «Must Umberjaotamine» loomine.
1. märts 1881 Organisatsiooni «Rahva Tahe» liikmed panevad toime atentaadi Aleksander II-le.
1881—1894 Aleksander III valitsemisaeg.
1883 «Töö Vabastuse» rühma loomine.
1885 Morozovi streik.

X. p e a t ü k k.

VENEMAA RAHVASTE KULTUUR XIX SAJANDI TEISEL POOLEL.

§ 37. HARIDUS JA TEADUS XIX SAJANDI TEISEL POOLEL.

Kultuuri arenemise ajaloolised tingimused. XIX sajandi teine pool oli meie maa rahvaste kultuuri edasiarenemise periood. Kapitalism eeldab kõrgemat teaduse ja tehnika arenemistaset kui feodalism. Masinate kasutuselevõtmisega tööstuses ja agronoomia rakendamisega põllumajanduses käis kaasas hariduse levimine rahva hulgas, teaduse ja tehnika arenemine. Eriti käib see nende teaduse- ja tehnikaharude kohta, mis olid otseselt seotud eluga ja tootmise vajadustega.

Reformijärgsel ajal arenes vene kultuur ja teiste Venemaa rahvaste kultuur keerukates tingimustes. Venemaal jäid püsima isevalitsus, mõisnike maavaldus ja teised feodalismi igandid, mis pidurdasid Venemaa arenemist ning takistasid rahvaste kultuuritaseme tõusu. Harimatus ja viletsus olid rahva tuimaks teinud. Tsarism lämmatas eesrindlikku, progressiivset ideoloogiat ja levitas reaktsioonilist maailmavaadet. Tsarismi liitlaseks ja truuks teenriks oli kirik. See levitas fanatismi ja ebausku, sisendas sõna-kuulelikkust võimude vastu ja toetas rahva vaimupimedust.

Eesrindlikel teadlastel ja kultuuritegelastel tuli pidada visa võitlust reaktsiooniliste teooriate vastu, nad pidid taluma igasuguseid tagakiusamisi, mida isevalitsus ja kirik pidevalt organiseerisid, ning jagu saama määratu suurtest ainelistest raskustest. Vene teadus ja kultuur omandasid ülemaailmse tähtsuse ainult tänu sellele visale ja kangelaslikule tööle, mida vene teadlased, tehnikud, kirjanikud ja kunstnikud pidevalt tegid.

Suurt ja viljakat mõju kultuuri arenemisele avaldas revolutsiooniline liikumine. 60—70-ndatel aastatel olid kõik Venemaa paremad inimesed, kõik suured kirjanikud, teadlased ja kunstni-

kud revolutsiooniliste demokraatide Herzeni, Tšernõševski ja Dobroljubovi mõju all. Isevalitsuse ja pärisorjuse igandite vastu ning oma rahva vabaduse eest võitlemise ülesanded innustasid kultuuritegelasi ennastalgavale tööle, et need suured ideed ellu viia.

80—90-ndatel aastatel astus revolutsioonilise demokratiismi asemele marksism, mis andis uued ideaalid ning avas kultuuri ja teaduse arenemisele avarad perspektiivid.

Side oma ajastu revolutsioonilise liikumisega ja rahva elu vajadustega oli vene kultuuri arenemise iseloomulikuks jooneks reformijärgsel ajal. Suured revolutsioonilised ideaalid tegid kultuuri rahvale lähedaseks ja omaseks, muutsid tema efektiivseks jõuks, mis avaldas ajaloo arenemise käigule aktiivset mõju.

Haridus. Vabrikute ja tehaste arvu kasv ning tehnika arenemine nõudsid taibukamaid töötajaid, kes oleksid võimelised masinatest ja joonistest aru saama ning oskaksid lugeda, kirjutada ja arvutada. Valitsus oli sunnitud laiendama algastme kirikukoolide võrku. Need kahe- või neljaklassilised koolid olid loodud kirikute juures. Õpilastele õpetati lugemist, kirjutamist ja arvutamist. Eriti suurt tähelepanu pöörati usuõpetuse õpetamisele ning sõna-kuulelikkuse sisendamisele võimude ja kiriku suhtes.

Palju koole avasid semstvod. Semstvo-alkgoolides oli õppetöö paremini korraldatud ja ka programm oli laiaulatuslikum. Seal, kus semstvo- ja kirikukoole ei olnud, avasid külakogukonnad omal kulul niinimetatud vabu koole.

Progressiivsete ringkondade algatusel loodi täisealiste õpetamiseks pühapäevakoole. Neid koole kasutasid mõnikord revolutsionäärid eesrindlike ideede propageerimiseks. Politsei jälgis rangelt õppetöö käiku pühapäevakoolides ja kiusas neid taga. Sellele vaatamata etendasid need koolid positiivset osa, aidates levitada rahva hulgas kirjaoskust.

Vajadus haritud ametnike, inseneride, tehnikute ja agronoomide järele sundis valitsust keskkoolide ja kõrgemate õppeasutuste võrku laiendama. Avati mitu uut ülikooli (Odessas, Tomskis), samuti mitu tehnilist õppeasutust, nagu Kõrgem Tehnikakool Moskvas (praegu kannab see N. E. Baumani nime), polütehnilised instituudid Riias, Harkovis, Kiievis ja teistes linnades, kaks kõrgemat põllumajanduslikku õppeasutust jne.

Kuid isegi algkoole oli Venemaal armetult vähe. Tsarism pidurdas hariduse arenemist. Õppeasutuste ülalpidamiseks anti tühiseid summasid. Kirjaoskuse poolest oli Venemaa rahvastik ühel viimasel kohal Euroopas. Sajandi lõpuks moodustas kirjaoskajate arv ainult 28 protsenti rahvastiku üldarvust (sellest meeste hulgas 39% ja naiste hulgas kõigest 17%).

Keskkooled ja kõrgemad õppeasutused oli samuti väga vähe. Nad ei suutnud rahuldada ühiskonna ja rahvamajanduse vajadusi. Isevalitsus tegi kõik selleks, et rahva hulgast tulnud inimesed ei saaks astuda keskkoolidesse ja kõrgematesse koolidesse.

Eriti halb oli olukord naiste hariduse alal. Kuni 60-ndate aastateni ei olnud Venemaal avalikke tütarlaste keskkooli. Aadli-neitsite koolid ja erapansionid olid kättesaadavad ainult rikastele aadlikele, ja haridus, mis seal anti, oli üsna pinnapealne. Ülikoo-lidesse ja teistesse kõrgematesse õppeasutustesse naisi õppima ei võetud. Alles 60-ndatel aastatel avas valitsus ühiskondliku liiku-mise survele esimese naisgümnaasiumi ja 70-ndatel aastatel naiste arstiteaduslikud kursused. See tähistas naistele hariduse andmise algust. Kuid kuni Oktoobrirevolutsioonini jäid naised ikka veel mittevõrdõiguslikku olukorda.

Ajakirjandus ja raamatute kirjastamine. XIX sajandi teisel poolel arenes märksa edasi Vene ajakirjandus ja raamatute kir-jastamine, mis etendasid tähtsat osa hariduse levimises. See toi-mus kodanlikule ühiskonnale omase eraalgatuse kasvuga. Üld-suse laiades ringkondades omandas suure populaarsuse Tšernõ-ševski ajakiri «Sovremennik», samuti Nekrassovi ja Saltõkov-Štšedrini ajakiri «Otetšestvennõje Zapiski». Soldatenkovi, Pav-lenkovi ja Šõtini kirjastused andsid välja palju kasulikke ja oda-vaid rahvaraamatuid. Nõudmine nende järele kasvas iga aastaga.

Kokkuvõttes võib öelda, et tsarismi reaktioonilisest poliiti-kast hoolimata tegi haridus Venemaal XIX sajandi teisel poolel suuri edusamme. Venemaa kultuuritase tõusis reformieelse ajastu kultuuritasemest palju kõrgemale.

Teadus ja tehnika. Esmajärgulise tähtsuse omandasid XIX sajandi teisel poolel loodusteadused — matemaatika, füüsika, kee-mia, zooloogia, geograafia jt. Nende arenemine tulenes elu ja tootmise vajadustest ning teadlaste püüdest teha lõpp Venemaa põlisele mahajäämusele.

Matemaatika valdkonnas tegid ülemaailmse tähtsusega avas-tusi suurepäraseid vene teadlased P. L. Tšebõšev, A. M. Ljapunov ja esimene vene naisprofessor S. V. Kovalevskaja.

Suur matemaatik Pafnuti Lvovitš Tšebõšev (1821—1894) oli kõrgesti haritud inimene. Tema uurimustes tekitab imetlust küsimuste laialdane käsitus ja püüe siduda matemaatika probleeme loodusteaduse ja tehnika arenemisega. Tšebõšev oli välja-paistev mehhaanik. Tema avastustel masinate ja mehhanismide teooria valdkonnas oli suur praktiline tähtsus. Õigesti rõhutas ta teaduse ja praktika tihedat sidet, märkides, et «teadused leiavad endale õige juhtija praktikas». Tšebõšev rajas Peterburi mate-maatikakoolkonna, millest kasvas terve plejaad suurepäraseid teadlasi.

Tšebõševi õpilaseks ja tema töö jätkajaks oli Aleksander Mih-hailovitš Ljapunov, kelle avastused panid aluse mitmele täht-sale matemaatikateaduse suunale.

Väga huvitavaks ja eredaks kujukaks vene teaduses ja Vene ühiskondlikus liikumises oli Sofja Vassiljevna Kovalevskaja (1850—1891). Juba varases nooruses ilmnesid tema erakordsed

võimed matemaatika alal. Süstemaatilist haridust ta Venemaal aga ei saanud, sest ülikoolid olid naistele suletud. Matemaatika õppimiseks sõitis ta Saksamaale. 1871. aastal oli ta ümberpiiratud Pariisis, kus hoolitses haavatud kommunaaride eest.

Väljapaistvate tööde eest matemaatika alal sai Kovalevskaja välismaal teaduste doktori kraadi. Professorikohta talle aga Venemaal ei antud ja ta oli uuesti sunnitud sõitma välismaale. Rootsis sai ta Stokholmi ülikooli professoriks ja pidas seal hiilgavaid loenguid matemaatika alal. Kovalevskaja teosed leidsid ülemaailmse tunnustuse. Kovalevskaja on tuntud ka kirjaniku ja žurnalistina, kelle teostel oli omal ajal suur menu. Tsarism ei andnud talle võimalust Venemaal töötada, kuid tema avastused olid tähtsaks panuseks kodumaa ja ülemaailmse teaduse arenemises.

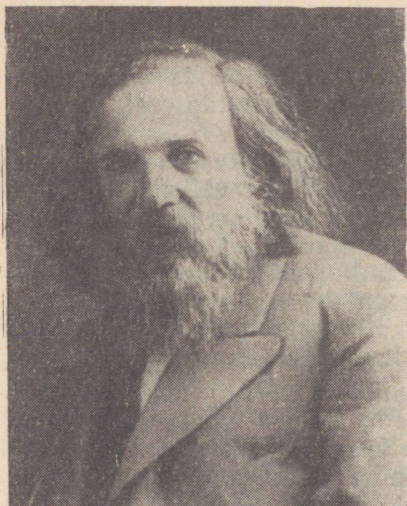
Suurt edu XIX sajandi teisel poolel saavutasid teadlased füüsika alal, mis kujutab endast loodusteaduse spetsiifilist haru. Tihe side teiste loodusteadustega ja tehnikaga oli põhjuseks, miks sellele teadusele hakati pöörama suurt tähelepanu ja miks uurimused füüsika alal etendasid väga tähtsat osa kõigi loodusteaduste ja tehnika arenemises.

Väljapaistvaks füüsikuks sel ajal oli Aleksander Grigorjevitš Stoletov (1839—1896). Tema tööd magnetismi ja fotoelektriliste nähtuste uurimisel olid suure tähtsusega nii tehnika kui ka teaduse arenemise seisukohalt. Suure tähtsusega oli ka Stoletovi tegevus pedagoogina. Üle kolmekümne aasta juhatas ta füüsikakateedrit Moskva ülikoolis. Siin asutas ta ka füüsikalaboratooriumi eksperimentaaltööde tegemiseks ja üliõpilaste õpetamiseks. Stoletovil oli palju andekaid õpilasi, ta oli tuntud Moskva füüsikute koolkonna juht. Oma ühiskondlik-poliitilistelt vaadetelt oli Stoletov eesrindlik teadlane, kes tundis kaasa revolutsioonilisele liikumisele ja üliõpilaste valitsusvastastele väljaastumistele.

XIX sajandi teisel poolel puhkes õitsele suure vene teadlase Dmitri Ivanovitš Mendelejevi (1834—1907) loominguline tegevus. Mendelejev sündis Tobolskis gümnaasiumi direktori perekonnas. Algul õppis ta Tobolski gümnaasiumis ja seejärel Peterburi Pedagoogilises Peainstituudis. Juba koolis õppimise ajal ilmnisid tema erakordsed võimed ja suur huvi teaduse vastu. Teadlase talent arenes tal välja Peterburi ülikoolis, mis oli saanud vene keemiateaduse keskuseks.

Mendelejevi suurimaks teeneks oli keemiliste elementide perioodilisuse seaduse avastamine. See seadus võimaldas Mendelejevil esmakordselt keemia ajaloos uute elementide olemasolu ette kuulutada ja isegi nende aatomkaalu kindlaks määrata. Peagi läks korda need elemendid tõepoolest avastada. Mendelejevi raamat «Keemia alused» tõlgiti kõikidesse Euroopa keeltesse ja ilmus mitmes trükis.

Mendelejev oli väljapaistev ühiskonnategelane. Ta tegi palju ära Venemaa majanduse ja tootlike jõudude arendamiseks. Oma

maa tööstuse arendamist propageerides nõudis ta loodusvarade laialdast kasutamist, kutsus üles töötleva mitmesuguseid maa-põuevarasid (sütt ja naftat) ning tegi palju ära kivisöe- ja naftatööstuse arendamiseks. Mendelejev on üks agrokeemia rajajaid, tema ettepanekutel mineraalväetiste kasutamiseks põllumajanduses oli suur praktiline tähtsus.

Mendelejev oli suurepärase õppejõud, ta pidas pedagoogilist tööd oma teiseks ülesandeks kodumaa teenimisel. Suur teadlane ja patrioot Mendelejev on meie maa ja vene rahva uhkuseks.

Matemaatika, füüsika ja keemia saavutuste alusel saavutasid leiutajad XIX sajandi teisel poolel suurt edu, mis tähendas pööret tehnikas.

Väljapaistvad leiutajad. Silmapaistvaks leiutajaks oli Vene sõjalaevastiku ohvitser Aleksander Fjodorovitš Možaiski (1825—1890). Kogu oma elu pühendas ta õhust raskemate lennuparaatide loomisele. Ta uuris linnutiibade ehitust, tiibade pindala ja lindude kaalu suhet ning liuglennu kiirust, jälgis õhupallide lendu ja tõusis ise mitmel korral nendega õhku. Ta jõudis järeldusele, et aparaadil ei pruugi olla lehvitavad tiivad, vaid need peavad olema aparaadi korpuse suhtes liikumatud. Tal õnnestus ehitada mudelid, mis tõusid õhku pärast maalt võetud hoogu, seejärel aga konstrueeris ta maailma esimese lennuki. See leiutus tähendas inimese suurt võitu loodusjõudude üle. Možaiski andis õiged ideed, mis edaspidi said lennukiehituse aluseks.

Ülemaailmse tähtsusega leiutiseks oli A. S. Popovi poolt 1895. aastal ehitatud raadiotelegraaf. Aleksander Stepanovitš Popov

(1859—1905) sündis külavaimuliku perekonnas Permi kuberman-gus. Hariduse sai ta Peterburi ülikoolis. Juba ülikoolis õppides huvitas teda elektrotehnika. Ta töötas teaduslikes ringides, suvekuudel aga elektrijaamades. Palju aastaid uuris Popov elektrilisi nähtusi, elektromagnetismi. 1895. aastal esines Popov avaliku ettekandega, mille ajal ta demonstreeris enda poolt leiutatud raadiovastuvõtjat. See päev on raadio leiutamise päevaks. Alles aasta hiljem teatas itaallane G. Marconi analoogilise leiutise tegemisest. Prioriteet sel alal kuulub aga kahtlemata suurele vene teadlasele ja leiutajale A. S. Popovile. Edaspidi täiendas Popov märgatavalt oma aparati ja hakkas kasutama seda sidepidamiseks laevade vahel. Popov töötas rasketes ainelistes tingimustes, raha anti talle vähe. Vene valitsus suhtus sellesse tähtsasse leiutisse kuritegeliku tähelepanematuslega. Sellele vaatamata lükkas A. S. Popov vihaga tagasi väliskapitalistide ettepanekud tulla nende teenistusse. Ta ütles neile, et ta on venelane ja uhke selle üle, et «uus sidevahend on leiutatud Venemaal, mitte aga välismaal».

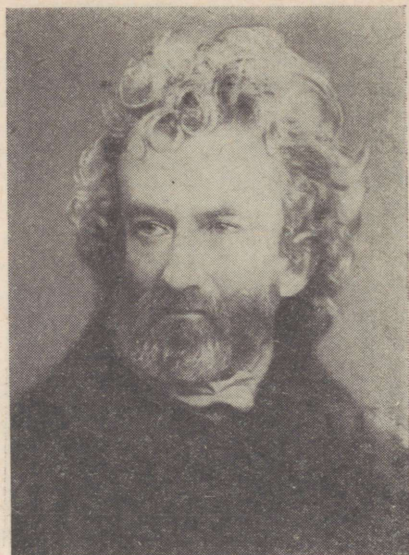
Füüsikateaduse arenemise tulemusena saavutati suurt edu elektrotehnika ja elektrotehnikatööstuse valdkonnas. Need tööstus-harud hakkasid tegelikult arenema XIX sajandi teisel poolel. Vene insenerid P. N. Jablotškov ja A. N. Lodõgin valmistasid maailma esimesed elektrilambid, mis tähendas pööret valgustustehnikas, elektrienergia edasiandmises, tema säilitamises ja jaotamises. Kogu maailmas nimetati elektrivalgust «vene valguseks».

Väljapaistvad maadeuurijad. Kapitalismi arenemine seadis geograafiateaduse ja geoloogia ette uued ülesanded. Kui sajandi esimesel poolel korraldati suuri mere-ekspeditsioone, mille tulemuseks olid suurepäraseid avastused, siis sajandi teisel poolel tehti niisama suurepäraseid avastusi maad mööda liikudes.

Kesk-Aasia ja Sise-Aasia väljapaistvaks uurijaks oli Pjotr Petrovitš Semjonov-Tjan-Šanski (1827—1914), suurepärase geograaf, statistik, botaanik ja entomoloog. Semjonov-Tjan-Šanski käis korduvalt Kesk-Aasia mägedes, Tjan-Sanil; ta uuris Taga-Kaspia ja Turkestani territooriumi. Tema avastused said Kesk-Aasia ja Sise-Aasia tohutu territooriumi teadusliku uurimise aluseks. Hilisemad ekspeditsioonid nendesse piirkondadesse toimusid tema plaanide järgi ja tema initsiatiivil. Semjonov-Tjan-Šanski algatusel anti välja suurepärase mitmeköiteline teos «Venemaa. Meie isamaa täielik geograafiline kirjeldus».

Teiseks suureks teadlaseks ja väsimatuks maadeuurijaks oli Nikolai Mihhailovitš Prževalski (1839—1888). Ta tegi viis reisi Kesk-Aasiasse. Prževalski käis mitmel korral läbi Mongoolia ja Põhja-Hiina, uuris Gobi kõrbet, Tjan-Sani mägesid, Lääne-Hiinat, Džungaariat ja teisi Sise-Aasia territooriume. Tema ekspeditsioonidega kaasnesid tähtsad avastused geograafia, zoologia ja botaanika valdkonnas. Tema poolt kogutud herbaariumid ja loomade kollektsioon olid suureks panuseks zoologia ja bota-

nika arendamises. Prževalski uurimustel oli ülemaailmne tähtsus, nad avasid eurooplastele Sise-Aasia ja Tiibeti, mis neile varem olid peaaegu tundmatud.

Väljapaistev maadeuurija ja teadlane oli Nikolai Nikolajevitš Mikluhho-Maklai (1846—1888). Noormehena võttis ta osa revolutsioonilisest liikumisest. Üliõpilaste koosolekute osavõtmise eest heideti Mikluhho-Maklai Peterburi ülikoolist välja ja ta oli sunnitud sõitma välismaale, kus omandaski lõpliku hariduse. Oma esimesed reisid sooritas ta Kanaari saartele, Marokosse ja Punase mere rannikule ning tegi väärtuslikke uurimusi zooloogia ja geograafia küsimustes. 70-ndate aastate alguses sõitis ta Vaikse ookeani saartele, et tundma õppida seal elavaid rahvaid. 15 kuud elas ta paapuate hulgas Uus-Ginea kirderannikul (sellest ajast peale nimetatakse seda rannikut Maklai rannikuks). Oma lahke ja humaanse suhtumisega kohalikesse elanikesse võitis vene teadlane sealse elanikkonna siira armastuse ja suure usalduse. Seejärel käis ta Filipiinidel, Indoneesias ja Malakas ning uuris Mikroneesia ja Melaneesia rahvaid. Oma uurimuste põhjal jõudis Mikluhho-Maklai järeldusele, et inimrassid on liigilt ühtsed ja vastastikusel sugulusel. Rahvaste rassi- ja kultuuritunnused kujunevad välja loodusliku ja sotsiaalse keskkonna mõjul. Kindlalt lükkas ta tagasi rasside pseudoteadusliku jaotamise kõrgeteks ja madalamateks rassideks. Tema kirjeldused paapuate elu ja kommetel, majanduse ja materiaalse kultuuri kohta ei ole

siiani kaotanud oma teaduslikku tähtsust. Mikluhho-Maklai astus resoluutselt välja koloniaalvallutuste vastu, paljastas kolonisaatorite barbaarsust ning võitles asumaade röövimise ja orjakaubanduse vastu. Mikluhho-Maklai avalikke esinemisi toetasid palavalt Vene ühiskonna eesrindlikud ringkonnad.

Bioloogia ja arstiteadus. Suurt edu XIX sajandi teisel poolel saavutasid bioloogia ja arstiteadus. Loodusteaduses leidis tol ajal kinnitust Charles Darwini suur õpetus. Võitluses mahajäänud religioossete kujutlustega loodusest ja inimesest saavutas võidu materialism.

Eriti suured teened olid vene loodusteadlasel Ivan Mihhailovitš Setšenovil (1829—1905). Setšenov oli vene füsioloogia-koolkonna rajaja. Tema kuulus teos «Peaaju refleksid» oli tõeliseks pöördeks teaduses. Selles teoses valgustati peaaju ja kesk-närvisüsteemi tegevust uut moodi ning pandi alus suurtele avastustele bioloogia ja arstiteaduse valdkonnas. Setšenov ei olnud mitte ainult suur teadlane, vaid ka hiilgav teaduse populariseerija ja suurepärane pedagoog, kes kasvas üles palju andekaid õpilasi ja kolleege. Setšenov on vene teaduse uhkuseks, ta oli suur patrioot ja oma maa kodanik. Tema elu ja tegevus kujutab endast teaduslikku kangelas-tegu mõistuse ja õigluse võidu nimel. Tema ideed olid aluseks I. I. Metšnikovi, K. A. Timirjazevi, I. P. Pavlovi ja paljude teiste vene teadlaste suurepärasele uurimustele. Nende teadlaste tegevus arenes täies ulatuses välja mõnevõrra hiljem — juba XX sajandil.

Ühiskonnateadused. Filosoofia, poliitiline ökonomia, õigusteadus, ajalugu ja kirjandusteadus olid eriti tihedalt seotud revolutsioonilise liikumisega ja ühiskondliku mõttega, mille osaks nad ise olid. Määravat osa nende teaduste arendamises etendasid väljapaistvad mõtteteadlased ja ühiskonnateadlased, Vene revolutsioonilisest liikumisest osavõtjad ja selle liikumise juhid A. I. Herzen, N. G. Tšernõševski, N. A. Dobroljubov ja D. I. Pisarev.

Ajaloo teaduses jätsid sügava jälje suured vene ajaloolased Sergei Mihhailovitš Solovjov ja Vassili Ossipovitš Kljuševski, kelle teosed olid kodanliku ajaloo teaduse arenemise tipuks.

Ülesanne ja küsimusi. 1. Jätkake tekstiga tabeli «Vene teadlaste väljapaistvad teaduslikud avastused XIX sajandil» täitmist. 2. Mis soodustas vene teaduse arenemist XIX sajandi teisel poolel ja mis takistas selle arenemist? 3. Missugused ülemaailmse tähtsusega leiutised tehti Venemaal XIX sajandi teisel poolel?

§ 38. VENE KIRJANDUS XIX SAJANDI TEISEL POOLEL.

Tuletage meelde, missugused ühised jooned olid omased eesrindlike vene kultuuri esindajate loominguks XIX sajandi esimesel poolel. Missugune oli XIX sajandi esimese poole paljude eesrindlike kirjanike saatus?

Kirjandus. Revolutsiooniliste demokraatide eesrindlikud ideed avaldasid määratu suurt mõju kirjanduse ja kunsti arenemisele. Vene kirjandus sai ühiskondliku liikumise suureks jõuks, vahendiks selles võitluses, mida rahvas pidas vabaduse ja õigluse eest, vägivallal ja viletsusel rajaneva korra likvideerimise eest. Selles seisab tema määratu suur ajalooline tähtsus. Vene kirjanikud lõid niisuguseid kunstiteoseid, mis on saanud maailmakirjanduse meistriteosteks. Hämmastavalt rikas keel, kujundite eredus, süvenemine inimese ellu ja elamustesse, tähtsate ühiskondlike probleemide käsitlemine ja oskus leida vastus kõige erutavamatele eluküsimustele — niisugused on tolaegsete suurte kirjanike, vene ja maailmakirjanduse klassikute paremate teoste iseloomulikud jooned.

Väljapaistvaks vene keele meistriks ja Kesk-Venemaa looduse peenetundeliseks vaatlejaks oli Ivan Sergejevitš Turgenev (1818—1883). Turgenev jälgis tähelepanelikult ühiskondlikku elu. Oma teostes «Rudin», «Isad ja pojad», «Uudismaa», «Eelõhtul» jt. reageeris ta kaasaja kõige erutavamatele küsimustele.

Väga tähtsat osa ühiskondliku liikumise arenemises ja revolutsioonilise noorsoo kasvatamises etendas Tšernõševski romaan «Mida teha?», mis kutsus üles võitlusele vabaduse eest, revolutsioonile. Romaani tegelased Rahmetov, Lopuhhov, Kirsanov ja Veera Pavlovna, samuti Turgenevi romaani «Isad ja pojad» kan-

gelane Bazarov olid tollaegse revolutsioonilise noorsoo kirjan-
duslikeks lemmikkangelasteks.

Pärisorjuse mandumist ning feodaalmõisnikke ja tsaari-
ametnikke kujutas ilmekalt Ivan Aleksandrovitš Gontšarov
(1812—1891) oma teostes «Tavaline lugu», «Järsak» ja «Oblo-
mov».

Suur sõnakunstnik oli Fjodor Mihhailovitš Dostojevski
(1821—1881), kelle looming avaldas maailmakirjanduse arenemi-
sele suurt mõju. Süvenemine inimese psüühikasse, oskus avada
inimese peeni hingelisi elamusi, sümpaatiatunne «alandatud ja
solvatud» inimeste vastu kajastuvad kujukalt tema romaanides
«Vaesed inimesed», «Kuritöö ja karistus», «Märkmed surnud
majast», «Vennad Karamazovid».

Kuulus satiirik Mihhail Jevgrafovitš Saltõkov-Štšed-
rin (1826—1889) oli seotud revolutsiooniliste demokraatide lee-
riga. Oma teostes «Ühe linna ajalugu», «Pompaduudid» ja «Här-
rased Golovljovid» piitsutas ta mõisnikke ja liberaale, paljastas
riigivargaid ja altkäemaksuvõtjaid, vagatsejaid ja silmakirjateen-
reid, kes tsarismi soosimisel rahva turjal elasid.

Õnnetu rahva laulikuks, tema mõtete ja lootuste väljendajaks
oli suur luuletaja Nikolai Aleksejevitš Nekrasov, N. G. Tšer-
nõševski sõber ja võitluskaaslane. Tema luuletused talupoegade ja
tööliste raskest saatusest, poemid «Kellel on Venemaal hea elada»
ja «Vene naised», said miljonite lugejate käsiraamatuteks.

Suur kirjanik Lev Nikolajevitš Tolstoi (1828—1910) kujutas
oma teostes «Sõda ja rahu», «Anna Karenina», «Ülestõusmine»
ja paljudes teistes määratu suure jõuga, mida maailmakirjanduse
ajaloos ei ole veel keegi ületanud, inimeste elu kogu selle kee-
rukuses ja vastuolulisuses, näitas inimhinge suurt rikkust ning
tema piinarikkaid tõe ja õiguse otsinguid.

XIX sajandi lõpul puhkes õitsele väljapaistva kirjaniku Anton
Pavlovitš Tšehhov'i (1860—1904) talent. A. P. Tšehhov naeru-
vääristas labast väikekodanlaste elu-olu ja nende silmaringi kit-
sust ning lõi tüüpilisi isevalitsuse politseirežiimi kujusid («Unter
Prišibejev», «Kameeleon», «Inimene vutlaris»). Kirglikult unistas
A. P. Tšehhov rahva õnnest, ilust ja loovast tööst tulevases ühis-
konnas.

Eesrindlik vene kirjandus avaldas määratu suurt mõju teiste
kunstialade — teatri, muusika ja kujutava kunsti arenemisele.

Küsimusi. 1. Missugune ühiskondlik tähtsus oli eesrindlike kirjanike loo-
mingul? 2. Missuguses teile tuntud teoses, mis on kirjutatud XIX sajandi tei-
sel poolel, on kõige jõulisemalt esile toodud pärisorjusliku korra roiskumine ja
allakäik?

Kujutav kunst. XIX sajandi teisel poolel puhkes õitsele vene kujutav kunst. Ta kujunes tõeliselt suureks kunstiks, mis oli kantud rahva vabadusvõitluse paatosest, reageeris elu nõudmistele ja tungis aktiivselt ellu. Kujutavas kunstis saavutas lõpliku võidu realism — rahva elu tõetruu ja igakülgne peegeldamine, püüe ümber kujundada see elu võrdsuse ja õigluse alusel.

Kunsti keskseks teemaks sai rahvas — mitte ainult rõhutatud ja kannatav rahvas, vaid ka rahvas kui ajaloo looja, rahvas kui võitleja, kes ehitab üles kõige parema, mis elus olemas on.

Realismi võidulepääsemine kunstis toimus visas võitluses ametliku suuna vastu, mille esindajaks oli Kunstide Akadeemia. Viimane propageeris ideed, et kunst on elust kõrgem, ja rõhutas, et kunstniku loomingus peab käsitlemist leidma ainult piibli ja mütooloogia temaatika. Kunstide Akadeemia sai reaktsiooniliseks jõuks, mis pidurdas eesrindliku kunsti arenemist.

Peredviiznikud. 60-ndate aastate alguses lõi rühm kunstnikke eesotsas I. N. Kramskoiga Kunstide Akadeemiast lahku ja ühines Peterburi Vabade Kunstnike Artelliks, mis sarnanes Tšernõševski romaanis «Mida teha?» kirjeldatud kommuunidega. Kunstnikud moodustasid ühe üksmeelse pere, millest kujunes välja kunsti keskus, Kramskoi akadeemia, nagu teda nimetati. 1870. aastal asutati Rändnäituste Ühing, mis ühendas Venemaa paremaid kunstnikke ja etendas väga suurt osa kujutava kunsti arenemisest.

Tolle aja väljapaistvaks kunstnikuks oli Vassili Grigorjevitš Perov (1834—1882). Tema looming on kantud armastusest rahva vastu, püüdest lahti mõtestada tähtsamaid elunähtusi ja nendest kunstikeeles tõetruult jutustada. Kirglikult paljastab ta oma teostes kehtivat korda ning näitab suure meisterlikkuse ja veenvusega rahva rasket elu. Maalil «Lihavõtte ristikäik maal» kujutas ta Vene küla pühade ajal, viletsust ja lõpmatut joomist, kujutas satiirilisel külavaimulikke. Oma dramatismi ja ääretu kurbusega tekitab sügava mulje üks Perovi paremaid maale «Talu poja matused», mis kujutab perekonnapea saatmist viimsele teekonnale. Hästi tuntud on tema maalid «Viimane kõrts linnavärvate juures» ja «Elatanud vanemad poja haual». Peen huumor, lürism ja loodusearmastus läbib maale «Jahimehed puhkamas» ja «Kalamees». Perovi maalid kuuluvad vene kunsti paremate teoste hulka. Tema looming otsekui kajastab Nekrassovi poeesiat, Ostrovski ja Turgenevi teoseid.

Rändnäituste Ühingu ideeliseks juhiks oli Ivan Nikolajevitš Kramskoi (1837—1887), suurepärane kunstnik ja kunstiteoreetik. Kramskoi võitles kirglikult niinimetatud «puhta kunsti» vastu, ta kutsus kunstnikku olema inimene ja kodanik, võitlema

Teejoomine Mõtištšis. V. G. Perovi maali järgi.

oma loominguga kõrgete ühiskondlike ideaalide eest. Kramskoi lõi terve galerii vene kirjanike, kunstnike ja ühiskonnategelaste, nagu Tolstoi, Saltõkov-Štšedrini, Nekrassovi, Botkini, Šiškini jt. suurepäraseid portreesid.

Kõige väljapaistvamaks tolle aja kunstnikuks, vene maalikunsti kangelaseks oli Ilja Jefimovištš Repin (1844—1930). Ta sündis väikeses Ukraina asulas Tšugujevis sõjaväeasuka perekonnas. Hariduse sai ta Kunstide Akadeemias. Repin oli lähedane Kramskoile ja teistele 60-ndate aastate eesrindlikele kunstnikele. «Puhta kunsti» pooldajaid kritiseerides kirjutas ta: «Ümbritsev elu erutab mind väga, ei anna rahu, kipub ise lõuendile; tegelikkus on liiga halb, et rahuliku südamega välja õmmelda mustreid —

jätame selle hästikasvatatud daamide hooleks.» Repin oli pere-
dviižnikute lipp, nende uhkus ja au.

Repin oli suurepärane meister kõigis maali žanrides ja ütles
igaihes neist oma uue sõna. Tema loomingu keskseks teemaks
oli rahva elu kõigis selle avaldumisvormides. Ta kujutas rahvast
töös ja võitluses, ülistas rahva vabaduse eest võitlejaid.

Tema parimaks teoseks 70-ndatel aastatel oli maal «Burlakid
Volgal», mis ülistab rahva kangelaslikku tööd, tema võimsaid
jõude. Repin kirjutab, et «kohtunikuks on nüüd talumees ja selle-
pärast on vaja kajastada tema huvisid». Maali valmimine oli täht-
saks sündmuseks Venemaa kunstielus, ta sai kujutava kunsti uue
suuna sümboliks.

Terve seeria toredaid maale pühendas Repin Vene revolutsioo-
nilisele liikumisele. Need on «Propagandisti areteerimine», «Kogu-
konna koosolek», «Keeldumine pihtimisest enne hukkamist», «Ei
oodatud» jt. Repini poolt loodud revolutsionääride kujudes kajas-
tub tema suur sümpaatia nende kui rahva õnne eest võitlejate
vastu, kes on piiritult ustavad revolutsiooni ideaalidele. Hiilga-
vaid teoseid lõi Repin ajaloolistel sümboolidel. Protest despotismi
vastu kajastub Repini maalil «Ivan Groznõi ja tema poeg Ivan».
«Zaporoožlastes» ülistab ta rahva vägilasjõudu, tema patriotismi,
ühtekuuluvust ja vabadusearmastust. Kunstnik lõi terve portreede
galerii. Ka selles žanris ütles ta uue sõna, leidis uued värvid ja
uued võtted inimese vaimuelu peegeldamiseks.

Repini kui portretisti loomingu krooniks on suur grupiportree
«Riiginõukogu istung». Meisterlikult näitab ta selles kõrgema
bürookraatia tühisust, tema orjameelsust, vaimunüridust ja endaga
rahulolu.

Repini looming kujutab endast tervet etappi kujutava kunsti
arenemises. Tema maalid on väljapaistvaks panuseks mitte ainult
vene, vaid ka maailma kunstikultuuri.

Imetlusväärseid maale ajaloteemadel lõi suur vene maali-
kunstnik Vassili Ivanovitš S u r i k o v (1848—1916). Tema teosed
«Streletside hukkamise hommik», «Menšikov Berjozovis», «Bojaa-
ritar Morozova», «Siberi alistamine Jermak Timofejevitši poolt»,
«Stepan Razin» on vene ja maailma ajaloo maali tipuks. Vene
rahva ajalugu, tema ülevus, murdumatu tahe ja hingesuurus —
kõik see innustas kunstnikku.

Viktor Mihhailovitš V a s n e t s o v i (1848—1926) looming on
tihedalt seotud vene rahva muinasjuttudega, böliinadega, mille
sümboolid ta võttis oma maalide aluseks. Tema parimaks teoseks on
«Vägilased». Vaatajate silma ette kerkivad vene böliinade armas-
tatud kangelased — vägilased, Vene maa ja oma rahva kaitsjad.

XIX sajandi teisel poolel tegid loomingulist tööd niisugused
suurepärased kunstnikud, nagu Ge, Savrassov, Polenov, Kuindži,
Šiškin, Vereššagin, Levitan, skulptor Antokolski ja paljud teised.
Nende looming kujutab endast rahva ennastsalgavat teenimist.

Muusika. Demokraatliku ühiskondliku liikumise suur ulatus sajandi teisel poolel, kunstikultuuri üldine tõus, tähelepanelik suhtumine rahva saatusesse kui ajastu põhiprobleemisse — kõik see viis õitsele vene muusikakunsti.

Suur helilooja oli Pjotr Iljitš Tšaikovski (1840—1893). Tema sümfooniad (ta kirjutas kuus sümfooniat), ooperid («Jevgeni Onegin», «Padaemand», «Mazepa», «Orléans'i neitsi» jt.), balletid («Luikede järv», «Uinuv kaunitar», «Pähklipureja») ja romansid said vene muusikakunsti tipuks. Tšaikovski loomingu juhtivaks teemaks on inimese võitlus vabaduse eest, selle eest, et tema tunded oleksid iseseisvad ja et tal oleks õigus õnnele. Tõetruult ja määratu suure väljendusjõuga oskas Tšaikovski muusikakunsti vahenditega näidata inimese rõõmu ja kannatusi, sügavaid elukonflikte, rahva elu-olu. «Mulle näib,» kirjutas ta, «et mul tõepoolest on annet tõetruult, avameelselt ja lihtsalt väljendada muusikas neid tundeid, meeleolusid ja kujundeid, millele suunab tekst. Selles mõttes olen ma realist ja põline vene inimene.»

Tšaikovski looming leidis ülemaailmse tunnustuse. Tema teosed on väga populaarsed kõigis maailma maades.

«**Võimas rühm**». Üldise tunnustuse ja ülemaailmse kuulsuse võitis «Võimsa rühma» — suurte heliloojate M. P. Mussorgski, A. P. Borodini, N. A. Rimski-Korsakovi ja teiste looming.

60-ndate aastate alguses tekkis suurepärase heliloojate loominguiline koondis, mida hakati nimetama «Võimsaks rühmaks». Need olid inimesed, kellele rahva teema, tema titaanlik võitlus

oli saanud loomingu keskseks probleemiks. Glinka traditsioone jätkates pöörasid selle suuna heliloojad eriti suurt tähelepanu rahvamuusika uurimisele, mis oli saanud nende inspiratsiooni allikaks.

Eriti võimsalt väljendas 60-ndate aastate revolutsioonilis-demokraatlikke ideid suur vene helilooja Modest Petrovitš Mussorgski (1839—1881). Tema geniaalsed ooperid «Boriss Godunov» ja «Hovanštšina» kajastavad piiritut armastust rahva vastu ning viha isevalitsuse vastu. Maaailma muusikakunsti ajaloo ei ole keegi suutnud rahva iseloomu sellise jõuga avada. Oma elupäevade lõpuni jäi helilooja truuks põhimõttele, mille ta ise formuleeris järgmiselt: «E l u, kus see ka avalduks; t õ d e, kui kibe see ka oleks, julge, avameelne jutt i n i m e s t e l e . . . see paneb mind käärima, seda ma tahangi ja sellest märgist kardangi mööda lasta.» Mussorgski teoseid kiusasid reaktsioonilised muusikategelased ja kriitikud taga.

Suur helilooja, kes esindas demokraatlikku suunda, oli ka Aleksander Porfirjevitiš Borodin (1833—1887). Tema sümfooniaid ja romansse ning eriti tema ooperit «Vürst Igor» läbib leegitsev patriotism, vene rahva ülevuse ja moraalse puhtuse idee, vabadusejano ning vägivalla hukkamõistmine. «Borodini talent,» kirjutas tema kohta üks tolelaegne autor, «on ühesuguselt võimas ja imetlusväärne niihästi sümfoonias kui ka ooperis ja romansis. Tema peamisteks omadusteks on tohutu jõud ja avarus, kolossaalne ulatus, hoogsus ja impulsiivsus, millega on ühinenud hämmastav kirglikkus, õrnus ja ilu.»

Borodini talent oli erakordselt mitmekülgne. Ta ei olnud mitte ainult helilooja, vaid ka väljapaistev teadlane, keemiaprofessor.

Erakordselt rikka muusikalise pärandi on jätnud suur vene helilooja ja muusikategelane Nikolai Andrejevitš Rimski-Korsakov (1844—1908). Ta on kirjutanud 15 ooperit, sümfooniaid, ballette, romansse ja palju teisi muusikateoseid. Tänapäevani on tema ooperid «Sadko», «Lumehelbeke», «Maiöö», «Tsaari mõrsja» ja teised väga populaarsed mitte ainult meie maal, vaid ka välismaal.

Rimski-Korsakov oli väljapaistev pedagoog, kes kasvas üles terve plejaadi heliloojaid ja kunstnikke.

XIX sajandi teisel poolel jõudis kõrgele järjele teatrikunst. Väikese Teatri laval puhkes õitsele suure vene näitleja Maria Nikolajevna Jermolova (1853—1928) kordumatu talent.

Vene kunsti — muusika, teatri ja maalikunsti iseloomulikuks jooneks oli tema sügav demokratism ja rahvalikkus, püüe vastata oma maa vajadustele ja hädadele, viia rahvast võitlusesse inimkonna paremate ideaalide eest.

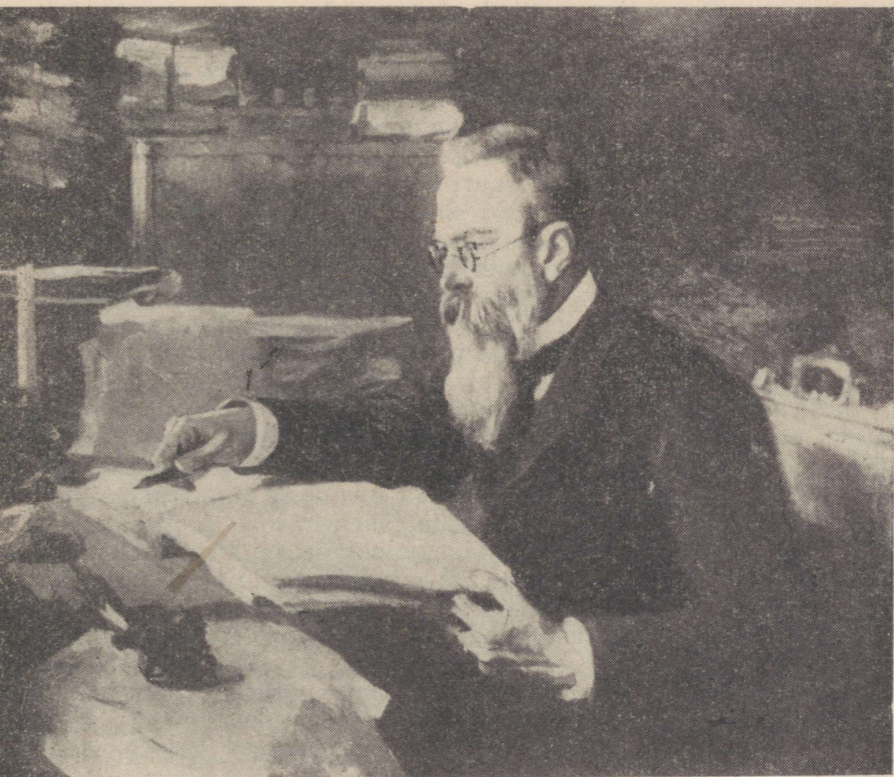
Ulesanne ja küsimusi. 1. Kuidas võitlesid kunstnikud rahva huvide eest maalikunsti vahendite abil? Valige välja vastavate maalide reproduktsioonid. 2. Missuguseid väljapaistvaid XIX sajandi teise poole maalikunsti teoseid te teate? 3. Keda nimetati peredviiznikuteks ja mispärast? 4. Missugune heliloojate grupp sai endale nimeks «Võimas rühm» ja mispärast? Mis neid ühendas?

Aleksander Porfirjevitš Borodin. *Kunstnik I. J. Repini portree järgi.*

Maria Nikolajevna Jermolova. *Kunstnik V. A. Serovi portree järgi.*

Nikolai Andrejevitš Rimski-Korsakov. Kunstnik I. J. Repini portree järgi.

§ 40. VENEMAA RAHVASTE KULTUUR XIX SAJANDI TEISEL POOLEL.

Vaatamata tsarismi rahvuslikule ja koloniaalsele rõhumisele arenes Venemaa rahvaste kultuur XIX sajandi teisel poolel kiiresti. Ukraina kultuur tegi oma arenemises läbi needsamad protsessid mis vene kultuuri ja oli samal määral revolutsioonilis-demokraatliku liikumise mõju all. Tarass Ševtšenko loomingu demokraatlikke traditsioone arendasid ja jätkasid niisugused väljapaistvad ukraina kirjanikud, nagu Marko Vovtšok, I. J. Franko, Panass Mirnõi ja teised.

Marko Vovtšok on Maria Aleksandrovna Vilinskaja-Markovitši (1834—1907) varjunimi. Ukraina talupoegade igapäevase elu ja kommete ning nende rahvaloomingu põhjalik tundmine ja peen keeletunne tegid temast väljapaistva ukraina kirjaniku. Tema

jutustused rahva elust, milles näidati talupoegade (eriti talu-
naiste) rasket olukorda ning nende võitlust vabaduse eest, said
ukraina rahva hulgas laialt tuntuks. Tema «Ukraina rahvajutud»
tõlkis vene keelde I. S. Turgenev. Kirjanik oli lähedalt seotud
revolutsiooniliste ringkondadega ning kajastas oma loomingu
revolutsioonilis-demokraatlikke vaateid.

Marko Vovtšok avaldas suurt mõju ukraina kirjanduse are-
nemisele.

Ukraina rahvale on kallis suurepärase kirjaniku, teadlase ja
ühiskonnategelase Ivan Jakovlevitš Franko (1856—1916) nimi.
Ta sündis Galiitsias, mis tol ajal kuulus Austria-Ungari koosseisu,
külasepa perekonnas. Noorukina hakkas ta osa võtma vabadus-
liikumisest ning võitles aktiivselt Austria-Ungari ikke kaotamise
eest. Seetõttu tuli tal korduvalt vanglas viibida.

I. J. Franko loomingu oli mitmekülgne. Ta oli väljapaistev luu-
letaja, suurepärane romaanikirjanik ja dramaturg. Tema teoseid
läbis punase joonena armastus oma rahva vastu, mõtisklused tema
saatuse üle, sügav arusaamine rahva huvidest. Oma raamatutes
esitas kirjanik kõigi slaavi rahvaste lähenemise idee. Franko oli
suur rahvaluuleteadlane, kirjandusajaloolane ja kirjanduskriitik.
Ta tõlkis paljud väljapaistvad vene ja Lääne-Euroopa kirjanike
teosed ning üksikud Marxi ja Engelsi tööd ukraina keelde. Tema
loomingule andis väga kõrge hinnangu suur proletaarne kirjanik
Maksim Gorki.

Suureks revolutsioonilis-demokraatliku suuna kirjanikuks oli
Panass Mirnõi (1849—1920), ukraina realistliku romaani looja.
Oma romaanides kujutas ta rahva elu sel perioodil, kui Ukrainas
tekkis kapitalism.

Kõrgele tasemele jõudis XIX sajandi teisel poolel Ukraina
muusikakunst, mida kõik meie maa rahvad armastavad. Välja-
paistva panuse ukraina ja vene muusika arenemisse andis ukraina
helilooja N. V. Lõssenko (1842—1912). Rahvamuusika sügava
uurimise alusel lõi ta harukordselt viisirikkaid, elurõõmsaid muu-
sikateoseid. Tema ooperid, eriti «Natalka Poltavka», etenduvad
tänapäevalgi meie teatrites.

Tihedas seoses vene kultuuriga arenes valgevene rahva kul-
tuur. Demokraatliku liikumise tõus sajandi teisel poolel viis õit-
sele valgevene luulekunsti. Suurepärased valgevene luuletajad
F. Boguševitš ja I. Nesluhhovski löid väljapaistvaid teoseid vene
ja valgevene keeles.

Boguševitši demokraatlike vaadete väljakujunemisele
avaldasid suurt mõju Tšernõševski õpetus ning Nekrassovi ja
Ševtšenko luuletused. Valgevenemaal said laialt tuntuks Boguševitši
luuletuskogud «Valgevene vilepill» ja «Valgevene viiulipoo-
gen». Oma teostes kaitses poeet kirglikult Valgevenemaa vaest ja
rõhutud talupoega.

Janka Lutšina (I. Nesluhhovski) oli hariduselt insener.

Ta lõpetas Peterburi tehnoloogiainstituudi. Raudteetöökodades töötades tutvus ta lähedalt tööliste eluga. Oma luuletustes ülistas Lutšina tööd ja väljendas viha rõhumise vastu.

Märksa arenes edasi Baltimaade rahvaste kultuur. Sajandi lõpul alustasid oma loomingulist tegevust suur läti luuletaja Jānis R a i n i s, Leedu naiskirjanik J. Ž e m a i t e ja eesti kirjanik E. V i l d e.

Uue tõusu elasid XIX sajandi teisel poolel üle Taga-Kaukaasia rahvaste iidset kultuurid. Gruusia, Armeenia ja Aserbaidžaani rahvaste kultuur arenes oma erilist teed mööda. Kuid nende rahvaste ajaloolise saatuse ühtsus ja eesrindliku vene kultuuri võimas mõju olid põhjuseks, miks nende kultuur kujunes lähedaseks ja arusaadavaks kõigile meie maa rahvastele.

Gruusia rahva hulgast kerkisid esile niisugused suurepärased kirjanikud, nagu I. Tšavtšavadze ja A. Tsereteli.

Ilja Grigorjevits T š a v t š a v a d z e (1837—1907) oli väljapaistev kirjanik, ühiskonnategelane ja oma kodumaa patrioot. Hariduse sai ta Peterburi ülikoolis, kus võttis aktiivselt osa 60-ndate aastate alguse üliõpilasliikumisest. Sügavalt ja viljastavalt mõjutas teda Vene vabadusliikumine. Ta oli gruusia kirjanduses kriitilise realismi rajaja. Tema teosed kajastasid elu tõetruult ja kutsusid võitlusele rahva vabastamiseks klassi-ikkest ning rahvuslikust rõhumisest. Tšavtšavadze teadis hästi, missugust tähtsat osa etendab vene kultuur gruusia rahva kultuuri arenemises. Ta kirjutas: «Vene kultuur on avaldanud suurt ja juhtivat mõju meie arenemise teele, ta on avaldanud mõju sellele, mis moodustab meie vaimujõu, meie teadvuse, meie mõtte... Meie hulgas ei ole ühtki ühiskonna- ja kirjandustegelast, kes ei tunneks endal vene kirjanduse mõju.»

Tšavtšavadze võitluskaaslaseks oli väljapaistev gruusia luuletaja Akaki Rostomovitš T s e r e t e l i (1840—1915). Tema poemid, luuletused ja jutustused on kantud sügavast armastusest oma rahva vastu. Tsereteli oli üks uue gruusia kirjanduse rajajaid.

XIX sajandi teisel poolel jätkas oma tegevust tuntud kirjanik ja mõtteteadlane Mirza Fatali A h h u n d o v — realismi rajaja aserbaidžaani kirjanduses. Ta andis suure panuse aserbaidžaani rahva kultuuri arenemisse ning võitlusesse ebaususe, harimatuse ja usulise fanatismi vastu. Väga haritud inimesena ja suure mõtteteadlase-materialistina avaldas ta tohutut mõju Ida rahvaste kirjanduse ja ühiskondliku mõtte arenemisele. Kirglikult võitles ta rahvaste sõpruse eest, selle eest, et aserbaidžaani rahvas läheneks vene rahvale.

Tähtsat osa armeenia kultuuri ja Taga-Kaukaasia rahvaste kultuuri arenemises etendas M. N a l b a n d j a n i tegevus. Ta oli lähedane A. I. Herzenile ja jagas tema revolutsioonilisi ning valgustuslikke vaateid. Tema võitlus kiriku ja feodaalse piiratuse

vastu on tähtsaks tähiseks armeenia rahvusliku kultuuri arenemises.

Kesk-Aasia ühendamine Venemaaga soodustas usbeki, tadžiki ja turkmeeni rahva kultuuri kiiret tõusu. Pikaajalise seisaku asemele oli tulnud aktiivne tegevus, mille eesmärgiks oli Kesk-Aasia rahvaste osasaamine Euroopa ja vene kultuurist. Suuremaks usbeki luuletajaks oli tol ajal Furkat. Ta kutsus üles lähenema vene rahvale ja tema kultuuri tundma õppima, nähes selles oma rahvusliku kultuuri arendamise vahendit.

Kasahhi rahva kultuuri väljakujunemises on erakordselt tähtsal kohal suure kasahhi luuletaja ja valgustaja Abai Kunanbajevi (1845—1904) tegevus. Kunanbajev oli kasahhi kirjakeele ja Kasahstani kirjanduse rajaja. Tema looming on entsüklopeedia kasahhide elust XIX sajandi lõpul. Väsimatult võitles ta harimatuse, inertsuse ja inimeste igapäevases elus ning teadvuses esinevate feodaalsete igandite vastu. Tema üleskutse vene rahvale lähenemiseks etendas väga tähtsat osa Ida rahvaste kultuuri arenemises. «Pea meeles,» kirjutas ta, «et kõige tähtsam on õppida vene teadust... Selleks et vältida pahesid ja kätte võita hea, on tarvis osata vene keelt ja tunda vene kultuuri. Venelased näevad maailma. Kui sa oskad nende keelt, siis avanevad maailmale ka sinu silmad.»

Venemaa rahvaste eesrindlik, progressiivne kultuur arenes tihedas vastastikusel sõltuvuses. Rahvusliku kodanluse katsetel kiskuda ühe või teise rahva kultuuri eemale vene kultuurist, külvata vaenu ja umbusku vene rahva vastu ei olnud edu. *Meie maa rahvaste rahvuslik kultuur arenes eesrindliku vene kultuuri vil-*

jastava mõju all. Vene kultuuris olid ühendatud teiste Venemaa rahvaste parimad kultuurisaavutused. Just sellepärast oligi vene kultuur lähedane ja arusaadav kõigile meie maa rahvastele.

Küsimus. Missugust mõju avaldas Kaukaasia ja Kesk-Aasia rahvaste kultuuri arenemisele nende ühendamine Venemaa koosseisu?

Kirjandust klassiväliseks lugemiseks.

O. Pissarževski, Dmitri Ivanoviš Mendelejev.

A. Altajev, Tšaikovski.

M. Auezoov, Abai.

XI peatükk.

VABADUSLIIKUMISE PROLETAARSE ETAPI ALGUS. VENEMAA — LENINISMI KODUMAA.

§ 41. V. I. LENINI REVOLUTSIONILISE TEGEVUSE ALGUS.

Nimetage vene revolutsioonäride kaks esimest põlvkonda. Missugused olid nende kummi eesmärgid? Milliste meetoditega nad püüdsid neid saavutada?

Vene revolutsioonäride kolmas põlvkond. XIX sajandi 90-ndate aastate keskpaigas algab Venemaal vabadusliikumise proletarne etapp. Revolutsioonilise võitluse peamiseks, otsustavaks jõuks sai töölisklass, kes oli arviliselt suurenenud, tugevnenud, kes oli esitanud kõige eesrindlikuma ideoloogia, klass, kellel «ei olnud kaotada midagi peale ahelate». Nagu näitas V. I. Lenin, algas torm, s. t. masside eneste liikumine. «Proletariaat, ainus lõpuni revolutsiooniline klass, asus nende etteotsa ja viis esmakoordselt miljonid talupojad avalikku revolutsioonilisse võitlusse.»¹

90-ndate aastate tööstuslik tõus. 90-ndad aastad tähistasid Venemaal tormilist tööstuslikku tõusu. Riigis arenes intensiivne raudteede ehitamine. Kümne aasta jooksul suurenes raudteede pikkus 30 000 km-lt (1890. a.) 53 000 km-ni (1900. a.). Suur tähtsus oli raudteede ehitamisel Ukrainas, Taga-Kaukaasias ja Kesk-Aasias. Eriti grandioosne nii mõõtmeilt kui ka oma tähtsuselt Venemaa majandusele oli 7000 km pikkuse Siberi raudtee ehitamine. Töö kestis 15 aastat ja lõpetati põhiliselt 1901. aastal.

Raudteevõrgu kasv nõudis tohutul hulgal metalli, sütt, masinaid jm. See tingis tööstuse tunduva kasvu. Kivisöe ja nafta tootmine suurenes kolm korda, metallurgiatööstus kasvas üle kolme korra. Kiiresti arenes masinaehitus. Tööstusproletariaadi arv kas-

¹ V. I. Lenin, Teosed, 18. kd., lk. 15.

Naftatootmine XIX sajandi 90-ndatel aastatel.

vas aastail 1887—1901 1,3 miljonilt inimeselt 2,2 miljoni inimeseni, s. t. peaaegu 1 miljoni inimese võrra.

Venemaa tööstusliku arenemise iseärasuseks oli just suurettevõtete kiire kasv, kus tööliste arv oli üle 500 inimese. Juba 1895. aastal töötas sellistes ettevõtetes 45% töölistest. 1902. aastaks oli ettevõtteisse tööliste arvuga üle 1000 inimese koondunud ligi 50% töölistest. Tööjõu kontsentratsiooni poolest oli Vene tööstus ühel esimestest kohtadest maailmas.

Sellesse aastakümnesse kuulub Ukraina kivisöe- ja metallurgiarajooni (Donbassi — Krivoi Rogi piirkond) kiire kasv, naftatöötlemistööstuse arenemine Taga-Kaukaasias, keemiatööstuse tekkimine.

Streigiliikumise kasv. Juba 90-ndate aastate alguses toimub töölisliikumise tunduv kasvamine. Nende aastate tööstuslik tõus ei toonud kaasa tööliste olukorra paranemist. Nende elu jäi endiselt äärmiselt raskeks. Tsaarivalitsus ja vabrikandid ei soovinud töötingimuste tegelikku parandamist ja tegid vaid tühiseid järeleandmisi.

Viie aasta jooksul, aastail 1890—1894, oli Venemaal 264

streiki ja rahutust, millest võttis osa ligikaudu 200 000 inimest. Streigiliikumisse lülitusid töölised mitte ainult tööstuslikus keskrajonis, vaid ka Uraalis, Ukrainas ja lääneosa kubermangudes. Metallitöölised, kaevurid, raudteelased tõusid võitlusele nõudmisega parandada töötingimusi, tõsta palka ja lühendada tööpäeva. Mitmed streigid saavutasid suure ulatuse, haarates kümneid tuhandeid töölisi.

Suureks sündmuseks olid tööliste väljaastumised Donbassis 1892. aasta suvel. Alguse said need Juzovkas, seejärel kandusid Mariupoli, Jekaterinoslavi, Luganskisse. Üksnes Juzovkas haarasid rahutused üle 15 000 inimese. Neil väljaastumistel oli veel organiseerimata, stiihiline iseloom. Sõjaväe abil surus isevalitsus selle liikumise maha.

Suur tähtsus oli rahvusvahelise tööliste püha 1. mai tähistamisel, mis oli sisse seatud 1889. aastal II Internatsionaali I kongressil.

1891. aastal organiseerisid Peterburi töölised Narva väärvate taga metsas esmakordselt maipäeva. Sellel koosolekul peetud tööliste kõned trükkis ära ja andis Genfis välja Plehhanov. Sellest ajast alates sai 1. mai pühitsemine Venemaa proletariaadi suurepäraseks traditsiooniks.

Relvastatud ülestõus Lodzis. 1. mai streik 1892. aastal Lodzis haaras 30 000 inimest. Streik lõppes kokkupõrkega sõjaväe ja politseiga ning tööliste ülestõusuga. Ülestõusnud hõivasid vangla ja kasarmud ning said linna peremeheks. Tsarism saatis 40 000 sõdurit Lodzi tööliste vastu. Ülestõus uputati verre. Poola proletariaadi ennastsalgav võitlus leidis palavat poolehoidu Peterburi ja maa teiste tööstuskeskuste tööliste hulgas. «Kui hukub tsarism, tõestame me teile, et vene ja poola rahva vahel ei ole vaenu, et vaen oli ainult isandate, kapitalistide ja ametnike vahel, kellega meil ei ole midagi ühist,» kirjutasiid Peterburi töölised poola töölistele. See kiri on tunnistuseks eesrindlike tööliste proletaarse solidaarsuse ja poliitilise teadlikkuse kasvust.

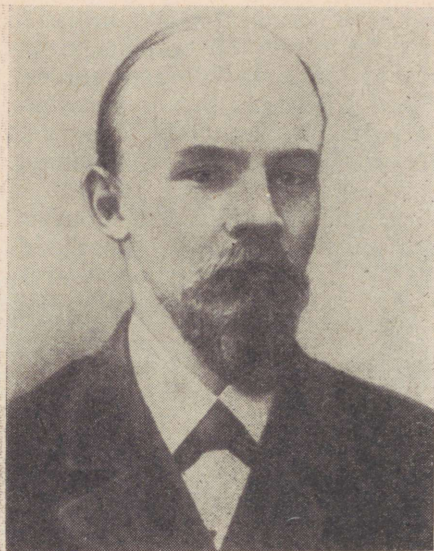
Töölisliikumine tervikuna oli siiski veel nõrk, stiihiline ja kilustatud. Töölised esitasid reeglina vaid majanduslikke nõudmisi: palga tõstmine, töötingimuste parandamine jm.

V. I. Lenin marksistlike ringide eesotsas. Tohtu pööre tööliikumises on seotud V. I. Lenini nimega.

80-ndate aastate lõpul algas maailma proletariaadi suure juhi Vladimir Iljitš Lenini (Uljanovi) (1870—1924) tegevus.

V. I. Lenin sündis 10. (22.) aprillil 1870. a. Simbirskis (praegu Uljanovsk) rahvakoolide inspektori perekonnas. V. I. Lenini vanem vend Aleksander oli organisatsiooni «Rahva Tahe» liige ja hukati 1887. aastal osavõtu eest atentaadi korraldamisest tsaar Aleksander III-le.

Lõpetanud gümnaasiumi kuldmedaliga, astus Lenin Kaasani ülikooli õigusteaduskonda. Üliõpilaste rahutustest osavõtmise eest

heideti ta peagi ülikoolist välja. Ent Lenin ei loobunud õppimisest. Kaasani kubermangus Kokuškino külas asumisel olles jätkas Lenin iseseisvalt õpinguid ja sooritas 1891. aastal eksternina edukalt eksamid Peterburi ülikooli õigusteaduskonna juures. Samal ajal hakkas ta sügavalt tundma õppima marksismi. Lenin võttis osa marksistlikest ringidest alguses Kaasanis, seejärel Samaaras.

1893. aastal sõitis Lenin Peterburi ja hakkas peagi marksistlikes ringides juhtivat osa etendama. Ta sõlmis sidemeid töölistega, viis ise läbi õppusi töölisringides. Tema vestlused paistsid silma lihtsuse ja selgusega, oskusega seostada marksistlikku teooriat tööliste vajadustega. Nendest vestlustest osavõtjad meenutasid, et nad vaimustusid oma lektori mõistusest, et tema vestlused olid tunduvalt paremad teiste propagandistide õppustest.

Narodnikute ideelise purustamise lõpuleviimine. Suureks takistuseks marksismi juurdumisele Venemaal jäi narodniklus, millel oli veel suur mõju intelligentsi hulgas. Liberaalsed narodnikud, kes nimetasid ennast «rahvasõpradeks», alustasid rünnakut marksismi vastu. Lenin andis neile otsustava vastulöögi ja viis hiilgavalt lõpule narodnikluse ideelise purustamise, mida oli alustanud «Töö Vabastuse» rühm.

Oma töös «Mis on «rahvasõbrad» ja kuidas nad võitlevad sotsiaaldemokraatia vastu?» (1894) näitas Lenin veenvalt, et narod-

niklus on ümber sündinud ning revolutsioonilisest voolust muutunud liberaalseks. Ta on loobunud revolutsioonilisest võitlusest ja läheb kokkuleppele isevalitsusega. Ta on muutunud külakodanluse huvide väljendajaks.

V. I. Lenin proletariaadi osast revolutsioonis. Lenin arendas edasi marksismi tähtsat teesi proletariaadi otsustavast osast eelseivas revolutsioonis. Koos sellega andis Lenin väärtusliku panuse marksistlikku teoriasse, esitades uusi ideid, mis etendasid tohutu suurt osa rahvusvahelises kommunistlikus liikumises. Lenin väljendas esimesena teesi töölisklassi ja talurahva revolutsioonilisest liidust, kusjuures juhtiv osa on proletariaadil kui peamiselt joul võitluses isevalitsuse ja kapitalismi vastu.

Lenin püstitas ülesande ühendada marksistlikud ringid ja luua ühtne proletaarne partei. Ainult niisugune partei võib liita proletariaadi ja viia ta revolutsioonilisele võitlusele sotsialismi võidule. «... vene **TÖÖLINE**, tõustes üles kõigi demokraatlike elementide eesotsas,» kirjutas Lenin prohvetlikult, «kukutab absolutismi ja viib **VENE PROLETARIAADI (KÕIGI MAADE proletariaadi kõrval) avaliku poliitilise võitluse sirgel teel VÕIDUKA KOMMUNISTLIKU REVOLUTSIOONINI.**»¹ Need suurepäraseid ideid said Kommunistliku Partei tegevuse aluseks. Nad panid aluse uuele etapile ülemaailmses proletaarses liikumises ja marksistlik-leninliku teooria arenemises.

Võitlus «legaalsete marksistide» vastu. XIX sajandi 90-ndatel aastatel astus Lenin välja ka marksismi varjatud vaenlaste — nimetatud «legaalsete marksistide» vastu. Need olid liberaalkodanliku intelligentsi esindajad, kes püüdsid kohandada marksismi kodanluse huvidel. Neid köitis marksismis ainult üks seisukoht — kapitalismi suhtelise progressiivsuse tunnustamine feodalismiga võrreldes. Kuid nad heitsid marksismist kõrvale peamise — õpetuse proletaarsest revolutsioonist ja proletariaadi diktatuurist. Nad mätsisid kinni kapitalistliku ühiskonna vastuloolusid, kutsusid üles kehtestama klassirahu kodanluse ja proletariaadi vahel ning minema õppima kapitalismi juurde: «legaalsed marksistid» püüdsid allutada töölisliikumist kodanlusele.

Lenin paljastas nende inimeste kui kapitalismi kannupoiste tõelise palge. Lenini teoreetilistel töödel oli väga suur tähtsus töölisliikumisele.

Ülesanne ja küsimusi. 1. Milles avaldus klassivõitluse teravnemine XIX sajandi 90-ndail aastail? 2. Valmistage ettekanne V. I. Lenini lapsepõlvest ja noorusaastaist. 3. Miks oli revolutsioonilise liikumise arenemiseks vajalik otsustav ideeline võitlus liberaalsete narodnikute ja «legaalsete marksistidega»? Kuidas võitles V. I. Lenin nende vastu?

¹ V. I. Lenin, Teosed, 1. kd., lk. 269.

«Töölisklassi Vabastusvõitluse Liidu» liikmed. Foto järgi.

§ 42. «TÖÖLISKLASSI VABASTUSVÕITLUSE LIIT».

«Töölisklassi Vabastusvõitluse Liidu» loomine. 1895. aastal pandi V. I. Lenini juhtimisel alus suure tähtsusega ülesande lahendamisele — sotsialismi ühendamisele töölisliikumisega. See tähendab, et teadusliku sotsialismi — marksismi ideed hakkavad sügavalt juurduma proletariaadi hulkades ja muutuvad töölisliikumise lipuks. Juba 1894. aastal hakkasid Peterburi marksistid üle minema propagandalt üksikutes töölisringides laialdasele poliitilisele agitatsioonile töölishulkades, tihedamalt ühendust looma töölisliikumisega. Propaganda eeldab marksismi sügavat tundmaõppimist tööliste väikeste rühmadega, agitatsioon aga hõlmab laialdasi töölishulki. Peaaegu kõigis pealinna rajoonides moodustatud ringid kajastasid kõiki tööliste väljaastumisi spetsiaalsete lendlehtede väljaandmisega. Neis räägiti tööliste vajadustest, määrati kindlaks nende nõudmised.

Töölisliikumise tõus, marksistlike ringide arvu kasv ja üle-

minek massilisele agitatsioonile tingisid otseselt nende ringide ühendamise vajaduse.

1895. aasta sügisel ühinesid Peterburi hajutatud sotsiaaldemokraatlikud ringid Lenini algatusel organisatsiooniks — «Töölisklassi Vabastusvõitluse Liiduks». Selle eesotsas seisis 17 inimesest koosnev organiseeriv keskrühm, kes valis juhtiva büroo. Sellesse kuulusid V. I. Lenin, G. M. Kržižanovski, A. A. Vanejev ja teised. Lenin sai ka kõigi «Võitlusliidu» trükiväljaannete toimetajaks.

Keskrühm oli sisuliselt linnakomiteeks. Ta juhtis rajoonide rühmade tegevust, kes omakorda juhendasid rühmade tööd tehastes.

«Töölisklassi Vabastusvõitluse Liidu» loomine ongi vabadusliikumise proletaarse etapi alguseks Venemaal.

«Võitlusliit» Peterburi tööliste eesotsas. Oma lendlehtedes, milles seoses streikidega räägiti tööliste olukorrast, esitas «Võitlusliit» mitte ainult majanduslikke, vaid ka poliitilisi nõudmisi. Stiihilised rahulolematusepuhangud suunati proletariaadi klassivõitluse organiseeritud vormi. Massiline töölisliikumine hakkas kulgema «Võitlusliidu» ideelisel ja organisatsioonilisel juhtimisel.

Peterburi «Töölisklassi Vabastusvõitluse Liidul» oli tohutu ajalooline tähtsus — ta oli marksistliku partei algeoks.

1895. aasta detsembris areteeris valitsus 88 «Võitlusliidu» liiget, sealhulgas ka Lenini. See oli ränk hoop töölisliikumisele. Kuid «Võitlusliit» ei katkestanud oma tegevust; ta viis läbi poliitilist agitatsiooni, andis välja lendlehti. V. I. Lenin aitas ka vanglast töölisliikumist juhtida. Ta kirjutas rea lendlehti, partei programmi projekti, andis nõu vabadusse jäänud seltsimeestele. 1897. aastal saadeti Lenin kolmeks aastaks Siberisse Šušenskoje küllasse asumisele.

90-ndate aastate keskspaigas elas töölisliikumine üle suure tõusu. 1896. aasta mais toimus tekstiilitöölise streik, mis haaras 30 000 töölise. Töölise põhinõudeks oli tööpäeva lühendamine 10½ tunnini. Seda nõudmist toetasid metallistid ja teised Peterburi töölised. Areteerimistega ja lubadustega täita mõningaid nõudmisi sundis valitsus streikijaid tööle asuma.

Oma lendlehtedega ja suulise propagandaga soodustas «Võitlusliit» töölisliikumise laienemist ja proletaarse solidaarsuse kasvu. 1897. aasta jaanuaris puhkes Peterburis jälle streik, millest võttis osa üle 20 000 inimese. Valitsus õiendas streikijatega halastamatult arveid, areteeris üle 1000 inimese. Ta surus streigi maha, kuid see ei peatanud töölisliikumist.

Majanduslikud streigid. 90-ndate aastate teisel poolel haaras töölisliikumine Vene impeeriumi paljud kubermangud. Kõige aktiivsemad olid tekstiilitöölised, nende järel tõusid üles teiste tööstusharude töölised. Kokku toimus alates 1895. aastast 735

Maja Šušenskoje külas, kus Lenin elas asumiseloleku aastatel. Foto järgi.

streiki, millest võttis osa üle 220 000 inimese. Peamisteks nõudmisteks olid tööpäeva lühendamine ja palga tõstmine. 1897. aastal oli valitsus sunnitud andma välja seaduse tööpäeva lühendamise kohta 11¹/₂ tunnini päevases vahetuses ja 10 tunnini öises vahetuses. See oli Venemaa töölisklassi suur võit.

90-ndate aastate keskpaiga streigid, mis toimusid sotsiaaldemokraatide juhtimisel, olid, nagu märkis Lenin, «rahvarevolutsiooni ettevalmistamise ajajärgu algus»¹.

Streigivõitluse hoog aitas kaasa sotsiaaldemokraatlike ringide ja organisatsioonide tekkimisele, kes Peterburi «Võitlusliidu» eeskujul nimetasid end võitlusliitudeks. Need tekkisid Moskvas, Ivanovo-Voznessenskis, Kiievis ja Venemaa, Ukraina ning Valgevenemaa teistes tööstuslinnades. Sotsiaaldemokraatlikke organisatioone moodustati Poolas, Baltimaades ja Taga-Kaukaasias.

Võitlus «ökonomitide» vastu. Kõik need arvukad ringid ja rühmad olid hajutatud, nad ei moodustanud ühtset organisatsiooni, neil ei olnud ühist programmi. See nõrgendas töölisliikumist, põhjustas arvukaid nurjumisi ja areteerimisi. Marksistidel tuli pidada visa võitlust oportunistlike voolude vastu sotsiaaldemokraatias, s. t. niisuguste voolude vastu, mis moonutasid

¹ V. I. Lenin, Teosed, 16. kd., lk. 329.

marksismi ja püüdsid allutada töölisliikumist kodanluse huvidele. Nii tugevnes 90-ndate aastate teisel poolel marksistlikes ringides vool, mida hakati nimetama «ökonomismiks». «Ökonomistid» leidsid, et töölised peavad arendama ainult majanduslikku võitlust, s. t. võitlust oma materiaalse olukorra parandamise eest; nad eitasid tööliklassi poliitilist võitlust ja proletariaadi juhtivat osa revolutsioonis, astusid välja iseseisva tööliklassi partei loomise vastu. Nad püüdsid allutada tööliste huve kodanluse huvidele, esinesid kodanluse kannupoistena.

Veel vabaduses olles hoiatas Lenin selle voolu ohu eest. Kaugelt Siberi pagendusest jälgis Lenin tähelepanelikult sündmusi Venemaal. Koos teiste asumisele saadetud seltsimeestega astus ta artiklis «Venemaa sotsiaaldemokraatide protest» otsustavalt välja «ökonomistide» vastu ja paljastas selle voolu kodanliku olemuse.

VSDTP I kongress. V. I. Leninil ei õnnestunud 90-ndatel aastatel sotsiaaldemokraatlike organisatsioonide ühendamist ühtseks parteiks lõpule viia. Takistasid massilised areteerimised. 1898. aasta märtsis kutsusid kohalike sotsiaaldemokraatlike organisatsioonide vabadusse jäänud esindajad Minskis kokku VSDTP I kongressi, kus tehti katse luua ühtne partei. Kongressist võttis osa 9 delegaati maa suurimatest organisatsioonidest. Kongress võttis vastu otsuse ühendada sotsiaaldemokraatlikud ringid ja rühmad ühtseks Venemaa Sotsiaaldemokraatlikuks Töölisparteiiks (VSDTP). Sellel otsusel oli ajalooline tähtsus. Lenin andis sellele hea hinnangu.

Kuid seda kongressi tähtsat poliitilist otsust ellu viia ei õnnestunud. Kongressil ei määratud kindlaks partei ideelisi ja organisatsioonilisi aluseid, ei võetud vastu programmi ega põhikirja, kongressil valitud keskkomitee areteeriti peagi. Lenin kirjutas pärast I kongressi tekkinud olukorra kohta: «Kogu partei muutus vormituks kohalike parteiorganisatsioonide (mida nimetati komiteedeks) konglomeraadiks. Ainus kohalikke komiteesid ühendav side oli ideeline, puhtvaimne side.»¹

Ülemaailmse revolutsioonilise liikumise keskuse kandumine Venemaale. XIX sajandi lõpust alates toimub maailma töölisliikumise keskuse kandumine Lääne-Euroopa maadest Venemaale. Töölisliikumine Lääne-Euroopa maades oli nõrgenenud. Pärast Marxi ja Engelsi surma tugevnesid II Internatsionaali sotsiaaldemokraatlikes parteides oportunistlikud voolud, s. t. sellised voolud, mis marksismi sildi all allutasid töölisliikumist tegelikult kodanluse huvidele. Oportunistid kutsusid töölisi pidama ainult majanduslikku võitlust — võitlust oma materiaalse olukorra parandamise eest, ning ei püstitanud poliitilisi nõudmisi. Oma poliitilised ülesanded piirasid nad tegevusega parlamendis. Nad

¹ V. I. Lenin, Teosed, 7. kd., lk. 440.

juhtisid töölisklassi kõrvale aktiivsest klassivõitlusest proletaarsete revolutsiooni eest ja lõhestasid töölisliikumist.

Kuna Venemaal liitus kapitalismi ike mõisnike ja tsarismi rõhumisega ning oli eriti väljakannatamatu, omandas proletariaadi võitlus oma vabanemise eest siin enneolematu ulatuse. Juba sajandi alguses kujunes riigis revolutsiooniline situatsioon. Vene proletariaadist sai kogu maailma töölisliikumise avan-gard.

Tootmise kõrge kontsentratsioon Venemaal, mille tagajärjeks oli suure hulga tööliste koondumine suureettevõtetesse, soodustas vene proletariaadi klassiteadvuse ja organiseerituse kiiret kasvu. Tormijooksule isevalitsuse vastu viis proletariaat enda järel pal-jumiljonilise talurahva, kes sai tema liitlaseks mitte ainult võit-luses tsarismiga, vaid ka võitluses kapitalistliku rõhumise vastu.

Vene töölisklass esitas kõige eesrindlikuma revolutsioonilise teooria — leninismi, mis tähistab uut etappi marksistliku teooria arenemises. Leninism on kapitalismi hukkumise ja sotsialismi ülesehitamise ajastu marksism. XIX sajandi lõpul seisis Vene-maa kõige revolutsioonilisema proletaarsete partei — bolševike par-tei loomise künnisel. See partei juhtis töölisklassi võitlust sotsia-listliku revolutsiooni eest.

Küsimusi. 1. Miks oli 1895. aasta uue, proletaarsete etapi alguseks vabadus-liikumises? 2. Kuidas hakkas Peterburi «Töölisklassi Vabastusvõitluse Liit» teostama sotsialismi ühendamist töölisliikumisega? 3. Mida kujutasid endast «ökonomistid»? Miks oli see vool revolutsioonilisele töölisliikumisele ohtlik? 4. Milles avaldus XIX sajandi lõpu sotsiaaldemokraatlike ringide nõrkus? 5. Mis-sugune on Peterburi «Töölisklassi Vabastusvõitluse Liidu» tegevuse ajalooline tähtsus?

DOKUMENT.

M. Silvini mälestusi Leninist.

(Väljavõtted.)

Tema avar mõistus, tema teadmised, tema tugev iseloom meeldisid mulle. Ma vaatasin temale alt üles. Ma nägin temas tohutut vaimujõudu selle ürituse jaoks, millele ma tahtsin pühendada oma elu, ja ma olin temale täielikult andunud. Ta teadis seda ja hindas minu ustavust, tasudes mulle selle eest usaldusega revolutsioonilistes küsimustes ja sõbraliku leebusega paljude minu suurde ja väikeste nõrkuste suhtes. Ta oli harukordselt delikaatne inimene, meeldiv vestluskaaslane, ustav seltsimees, lihtne ja selge isiklikes suhetes, sundimatult lõbus, kui seltsimehed aeg-ajalt kogunesid pisut lõbutsema. Paar korda Peterburis, mõned korrad enda juures kodus ja pagenduses nägin ma teda sõprade seltskonnas ja intiimses, kodusel olukorras. Hoopis teistsugune oli ta poliitikuna: keskendunud, järeleandmatu, karmuseni range, tundelisuseta.

«Revolutsioon ei ole naljategemine,» rääkis ta, «selles ei ole kohta väikekoodanlikel kaalutlustel.»

Ta oli otsekohene inimene, kellele oli võõras igasugune teesklus, edvistamine, poosid. Ta rääkis töölistega ja kirjutas neile oma tavalises keeles ilma igasuguse võltsi rahvapärasuseta, ilma selle vulgaarse maneerita laskuda «pöõbli» tasemele, ilma odava populaarsuseta oma mõtete esitamisel nende suurema arusaadavuse nimel, nagu seda võis märgata mõnede seltsimeeste juures.

Ta ei olnud tuim ega kuiv raamatukoi, endassesulgunud anahoreet¹; ta armastas inimesi, armastas elu ja selle rõõmusid, kuid peamine neist oli võitlus ja võidutahe. Ta pühendus täielikult revolutsioonile. Tema jaoks ei olnud teisi huvisid, teistsugust elu kui see, mis oli seotud revolutsiooniga. Vladimir Iljitš ei sallinud inimesi, kes tulid töölisliikumisse poolikult, kes ei katkestanud lõplikult sidemeid proletariaadile vaenulike klassidega. Elukutselist revolutsionääri eelistas ta kõigile teistele marksisti erikujudele...

1895. aastal, üleminekul «agitatsioonile», kui organisatsioon kasvas suureks ja vanade seltsimeeste keskse ringi kõrvale tekkis laialdane «perifeeria» — propagandistide, tehnikute, illegaalse kirjanduse hoidjate ja edasitoimetajate, sidepidajate jt. mitmeid haruringe, nõudis Vladimir Iljitš: 1) organisatsiooni liikmete rühmitamist rajoonide kaupa; 2) liikmete ülesannete, parteiliste kohustuste ranget piiritlemist; 3) väikekoodanliku ükskeelse juures käimise lõpetamist; 4) erakirjavahetuse kahandamist miinimumini ükskõik kellega, kuna kirjutamishaiged, eriti kirjade puhul provintsi, ei suuda kuidagi hoiduda mitmesugustest rohkem või vähem läbipaistvatest vihjetest headele tuttavatele, asjade käigule jms.

Vladimir Iljitš laiendas oma ja meie tööd ringides, jälgis organisatsiooni kasvu, kujundas seda ümber, eraldades kesksed töölis- ja kirjandusrühmad, seadis sisse rajoonide alajaotused.

Küsimusi. 1. Missuguseid Lenini kui inimese ja kui revolutsionääri iseloomujooni märgib Silvin? 2. Milliseid nõudeid esitas Lenin «Võitlusliidu» liikmetele?

Küsimusi ja ülesandeid teema «Meie piirkond XIX sajandi 60—90-ndatel aastatel» kohta. 1. Kuidas arenes kapitalism meie piirkonnas? Millal tekkisid vabrikud ja tehased ning missugused need olid? Millal ehitati raudteed läbi meie piirkonna ja missugused need olid? Missugune oli nende tähtsus? 2. Täiendava kirjanduse ja koduloomuuseumi materjalide alusel valmistage ette jutustused, milles näidatakse, kuidas puudutas narodniklik liikumine meie piirkonda. Missugused revolutsioonilised narodnikud olid pärit meie piirkonnast, kes olid siin asumisel? 3. Missugused XIX sajandi teise poole teadlased ja kultuuritegelased olid pärit meie piirkonnast või elasid siin? Kuidas peegeldus meie piirkond XIX sajandi teise poole kultuuritegelaste loomingu?

Ülesandeid ja küsimusi teise osa kohta.

1. Missuguse kahe leeri vahel peamiselt toimus võitlus XIX sajandi 60-ndatel aastatel? Missugused eesmärgid olid mõlemal võitleval leeril? 2. Mispärast ei saanud reformijärgne Venemaa oma majanduse arendamisel eesrindlikele kapi-

¹ Anahoreet — erak, üksiklane.

talistlikele maadele järele jõuda? Esitage tõendeid, mis kinnitavad teie vastuse õigsust. 3. Missugused olid reformijärgsel Venemaal kapitalismi arenemise iseärasused? 4. Mille poolest erinesid revolutsiooniliste demokraatide võitluse eesmärgid ja meetodid aadlike-revolutsionääride võitluse eesmärkidest ja meetoditest? 5. Missugused olid narodnikluse positiivsed küljed ja milles seisis tema vead? Missugused olid narodnikluse kokkuvarisemise põhjused? 6. Milles seisab «Töö Vabastuse» rühma ajalooline tähtsus? 7. Milles avaldus XIX sajandi teise poole eesrindlike vene kultuuritegelaste loomingu ühiskondlik tähtsus? Näidake seda konkreetsete näidete põhjal. 8. Milles avaldus eesrindlike vene kultuuritegelaste progressiivne mõju Venemaa rahvaste kultuuri arenemisele?

SISUKORD

Sissejuhatus. Vene impeerium XVIII ja XIX sajandi vahetusel . . . 3

ESIMENE OSA.

VENEMAA XIX SAJANDI ESIMESEL POOLEL.

TSARISMIVASTASE REVOLUTSIONILISE VÕITLUSE ALGUS.

I peatükk.

Isevalitsuse sise- ja välispoliitika XIX sajandi alguses. 1812. aasta isamaasõda.

§ 1. Isevalitsuse sise- ja välispoliitika	7
§ 2. 1812. aasta isamaasõja algus	10
§ 3. Borodino lahing	16
§ 4. Rahvasõja tõus. Vene armee pealetung	20

II peatükk.

Aadlietapi algus Venemaa vabadusliikumises. Dekabristide ülestõus.

§ 5. Vabadusliikumise algus Venemaal	27
§ 6. «Põhja-» ja «Lõunaühing»	31
§ 7. 1825. aasta 14. detsembri ülestõus ja selle ajalooline tähtsus	34

III peatükk.

Venemaa rahvaste sotsiaal-majanduslik arenemine. Pärisorjusliku korra kriis. Klassivõitluse tõus.

§ 8. Venemaa majanduslik arenemine XIX sajandi esimesel poolel	40
§ 9. Venemaa rahvaste sotsiaal-majandusliku arenemise iseärasused. Gruusia, Armeenia, Aserbaidžaan ja Moldaavia ühendamine Venemaaga	45
§ 10. Talurahva- ja rahvuslik vabastusliikumine	47

IV peatükk.

Venemaa pärisorjusliku korra langemise eelõhtul. Ühiskondlik liikumine XIX sajandi 30—50-ndatel aastatel.

§ 11. Isevalitsuse reaktsiooniline poliitika (1825—1855)	50
§ 12. V. G. Belinski 30—50-ndate aastate vabadusliikumises	53
§ 13. A. I. Herzen ja XIX sajandi 30—50-ndate aastate vabadusliikumine	57
§ 14. Ühiskondliku liikumise tõus XIX sajandi 40-ndail aastail	59

V peatükk.

Venemaa välispoliitika XIX sajandi teisel kolmandikul. Tsarism ja Kaukaasia rahvad. Krimmi sõda.

§ 15. Venemaa välispoliitika XIX sajandi teisel kolmandikul. Tsarism ja Kaukaasia rahvad	64
--	----

§ 16. Krimmi sõja algus (aastad 1853—1856)	67
§ 17. Sevastopoli kangelaslik kaitsmine. Tsaari-Venemaa kaotus	70

VI peatükk.

Vene kultuur XIX sajandi esimesel poolel.

§ 18. Teadus ja haridus XIX sajandi esimesel poolel	75
§ 19. XIX sajandi esimese poole kirjandus	80
§ 20. XIX sajandi esimese poole kunst. Venemaa rahvaste kultuurialane koostöö	83

TEINE OSA.

VENEMAA KAPITALISMIPERIOODIL. VABADUSLIIKUMISE REVOLUTSIOONILIS-DEMOKRAATLIK ETAPP VENEMAAL.

VII peatükk.

XIX sajandi 60—70-ndate aastate kodanlikud reformid. 60-ndate aastate revolutsioonilis-demokraatlik liikumine.

§ 21. Reformi ettevalmistamine	90
§ 22. Pärissorjuse kaotamine	94
§ 23. Venemaa vabadusliikumise revolutsioonilis-demokraatliku etapi algus	99
§ 24. N. G. Tšernõševski ja N. A. Dobroljubovi revolutsiooniline tegevus	102
§ 25. Revolutsioonilise liikumise tõus XIX sajandi 60-ndatel aastatel	105
§ 26. Haldus- ja kohtureformid	109

VIII peatükk.

Venemaa majanduslik ja poliitiline arenemine XIX sajandi teisel poolel.

§ 27. Kapitalismi arenemine Venemaa põllumajanduses	113
§ 28. Kapitalistliku tööstuse arenemine	117
§ 29. Kesk-Aasia ühendamine Venemaaga	121
§ 30. Venemaa välispoliitika 60—90-ndatel aastatel	125
§ 31. Vene-Türgi sõda 1877.—1878. a.	127

IX peatükk.

Revolutsiooniline liikumine XIX sajandi 70—80-ndatel aastatel.

§ 32. Narodnikluse tekkimine	133
§ 33. Narodnikute revolutsiooniline võitlus	138
§ 34. 70-ndate aastate töölisliikumine. Narodnikluse kokkuvarisemine	142
§ 35. Töölisliikumine Venemaal (XIX sajandi 80-ndad aastad ja 90-ndate aastate algus)	147
§ 36. Marksismi levimise algus Venemaal. «Töö Vabastuse» rühm	152

X peatükk.

Venemaa rahvaste kultuur XIX sajandi teisel poolel.

§ 37. Haridus ja teadus XIX sajandi teisel poolel	156
§ 38. Vene kirjandus XIX sajandi teisel poolel	165
§ 39. Vene kunst XIX sajandi teisel poolel	167
§ 40. Venemaa rahvaste kultuur XIX sajandi teisel poolel	174

XI peatükk.

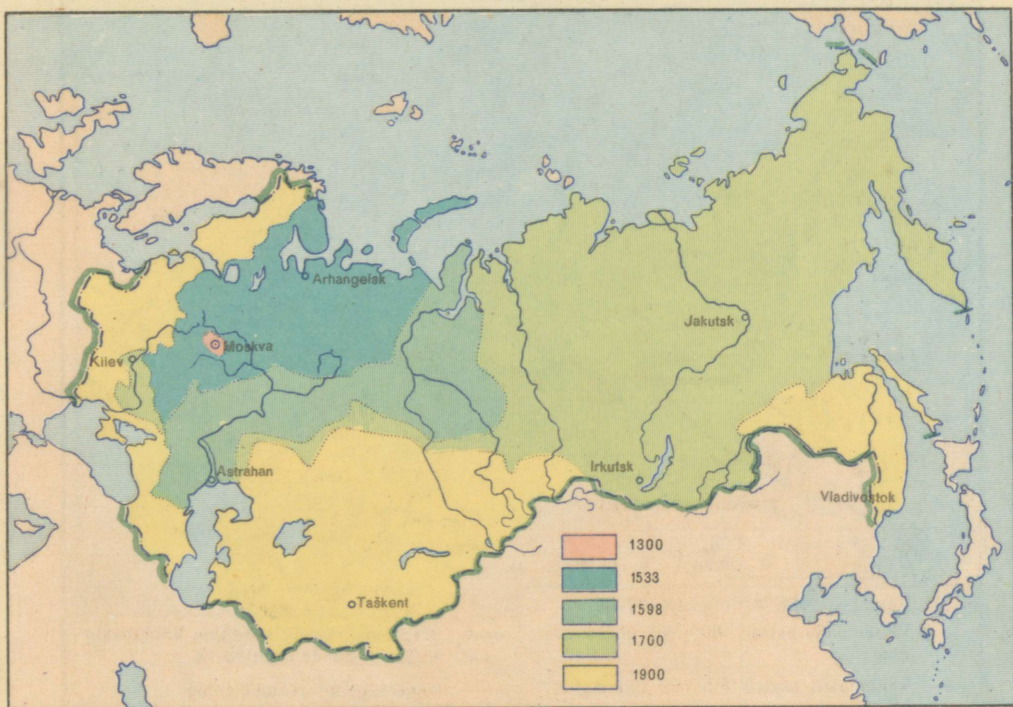
Vabadusliikumise proletaarse etapi algus, Venemaa — leninismi kodumaa.

§ 41. V. I. Lenini revolutsioonilise tegevuse algus	179
§ 42. «Tööliiklasi Vabastusvõitluse Liit»	184

NSV LIIDU AJALUGU

VIII-IX KLASSILE

KAARDID

1. VENE KEISRIRIIK 1800-1861

EUROOPA-OSA

	Vene keisririigi territoorium 1800.a.		Napoleoni vägede sissetung Venemaale 1812.a. ja nende taganemine
	Venemaaga aastail 1800-1815 ühendatud alad		Vene vägede vastupealetung
	Venemaaga aastail 1815-1861 ühendatud alad		Dekabristide ülestõus 1825.a.
	Vene keisririigi piir a. 1861		Vene vägede sõjaretked Krimmi sõja ajal a. 1853-1856
	1861. aastaks ehitatud raudteed		Liitlaste laevastiku liikumine
	Metallurgia- ja metallitöötlemistehased		Sevastopoli kaitsmine a. 1854-1855
	Tekstiilmanufaktuuriid		Aastalaadad

2. VENE KEISRIRIIK XIX SAJANDI LÕPUL

- Revolutsioonilise töelisiikumise suuremad keskused
- Kaasan V. I. Lenini elu ja tegevusega seotud kohad
- Tähtsamad raudteed
- Põhilised tööstuskeskused: metallurgia ja metallitöötlemine
- tekstiili
- naftatootmise
- kivisöetootmise
- rauamaagitootmise

3. KAUKAASIA XIX SAJANDIL

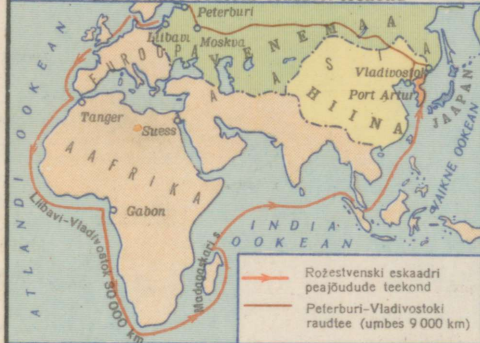

4. KASAHSAN JA KESK-AASIA XIX SAJANDIL

5. VENE-JAAPANI SÕDA AASTAIL 1904-1905

a. 2. Väikse ookeani eskaadri teekond

Rožestvenski eskaadri peajõude teekond
 Peterburi-Vladivostoki raudtee (umbes 9000 km)

b. Port Arturi kaitsmine 13. V-20.XII 1904

Jaapani vägede pealetung
 Sõdivate poolte asend enne lahingut 13.V
 Positsioonid Port Arturi kangelaslikul kaitsmisel
 Port Arturi blokaad Jaapani laevastiku poolt

100 0 100 200

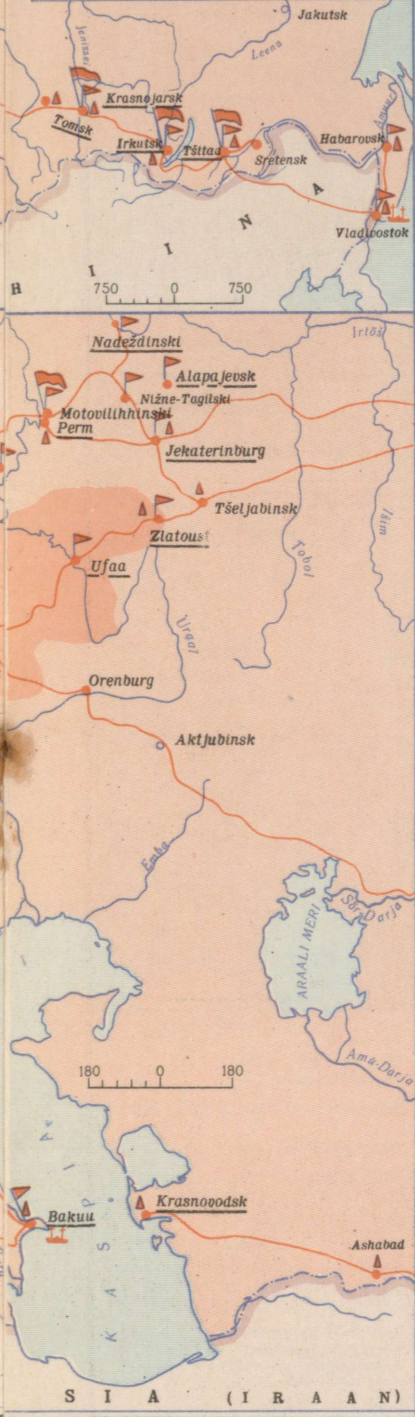

Ristlõhe „Varjag“ lahingus

- Venemaa poolt Hiinalt 1898.a. renditud territoorium
- Jaapani laevastiku ootamatu kallaletung õel vastu 27.11.1904
- Vene vägede ja laevastiku paigutus sõja algul
- Dessandid ja Jaapani vägede pealetung
- Vene vägede tegevus ja taandumine
- Tahtsamad lahingud merel ja maismaal
- Vene ja Jaapani vägede paigutus sõja lõpus
- Riigipiirid

Venemaa Aasia-osa

Relvastatud detsembriülestõus

1905. a. detsember

Talurahvaliikumise uus tõus

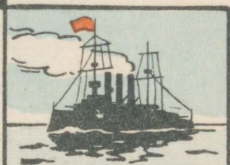

Ülevenemaaline poliitiline üldstreik oktoobrikuus Trükikütöliste streik

1905. a. sügis

Ülestõus soomuslaeval „Potjomkin“

Talurahvaliikumise tugevnemine

Mõisate haaramine

Relvastatud ülestõus Lodzis

Streigiliikumise tõus Ivanovo-Voznessenski kangrute streik

1905. a. suvi

9. jaanuar 1905. a.

Verine pühapäev

7. ESIMENE MAAILMASÕDA AÄSTAIL 1914–1918 (idarinne)

a. Euroopa sõjavad riigid

- Antant (Venemaa, Prantsusmaa, Inglismaa) ja tema liitlased
- Saksamaa ja tema liitlased
- Neutraalsed riigid
- Saksamaa ja tema liitlaste pealööki suund
- Vene vägede pealööki suund
- Vene vägede suurima edasilükkumise piir Ida-Preisimaal 1914. augustis-septembris
- Rindejoon 1914. a lõpuks
- Rindejoon 1915. a oktoobriks
- Saksa-Austria vägede paigutamine Venereindele
- Rindejoon Galiitsias ja Rumeenias 1916. a lõpuks
- Rindejoon 1917. a oktoobriks
- Relvastatud ülesõutu võit Petrogradis 7. novembril (25. okl.) 1917. a ja nõukogude võimu kehtestamine
- Riikide piirid 1914. a.

25 kop.

A
28246

3036011
...

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00303601 1